

KEVSER SURESİ

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla

Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.

Şu hâlde Rabbin için namaz kıl ve tekbir

alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır.

Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır.

Dr. Rıza Ramazanî

AHLÂK
ve
İRFAN

Çeviri:

Cafer Bayar

KEVSER

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

Kevser Yayınları: 167

Kitabın Orijinal Adı: Ahlâk ve İrfan

Tercüme: Cafer Bayar

Dizgi ve Mizanpaj: Kevser

Kapak: Hasan Başbuğ

Baskı: Can Matbaacılık

Basım Tarihi: Şubat 2010

ISBN: 978-9944-709-52-1

Not: Çeviride eserin 1383 (h.ş) yılında Merkez-i Müdiriyyet-i Havza-i İlmiyye tarafından yayınlanan 1. baskısı esas alınmıştır.

İsteme Adresi:

Kevser Basın Yayın Ltd. Şti.

Sofular Mah. Simitçi Şakir Sok. No: 14 / 1

Fatih – İSTANBUL

Tel: 0212 – 534 35 28 Faks: 0212 – 631 36 01

www.kevseryayincilik.com

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Ahlâk İlmi Hakkında Genel Bilgiler	13
Ahlâkın Tanımı:	13
Ahlâk İlminin Tanımı:	13
Ahlâk Felsefesi:.....	14
Ahlâk İlmi Felsefesi:.....	16
Nazarî Ahlâk:.....	16
Amelî Ahlâk:	16
Ekol Ahlâkı:.....	16
Ahlâkî İş:.....	17
Ahlâk İlminin Konusu:.....	17
Ahlâk İlminin Önemi ve Faydaları	18
Ahlâk İlminin Önemi:	18
Ahlâk İlminin Faydası	19
Günümüzde Ahlâkî Konuların Gereği	23
1- Nihai Amaca Ulaşım:	24
2- Hayata Düzen Verme:	26
Din Olmadan Ahlâkî Makamlara Ulaşmanın İmkânsızlığı	26
Din Ahlâkı ve Seküler Ahlâk	28
Din Ahlâkı:	28
Din Ahlâkının Özellikleri:	29
Seküler Ahlâk:.....	29

Ahlak ve İnsanın Farklı İlişkileri	31
Sosyal İlişkilerde Değer İlkeleri:	33
Ahlâkî Erdem ve Rezilliklerin Ölçüsü	34
İslâmî Bakış Açısı.....	36
Güzel Ahlâkta İradenin Rolü	38
İrade Nedir?	38
Ahlâkî İyileşme Yönünde İradenin Etkisi:.....	39
İradeyi Güçlendirme:	39
Zayıflıktan ve Güçsüzlükten Sakınma:	41
Erdem Kazanmanın Yolları	42
Erdem Kazanmanın Ön Hazırlıkları:	42
Önemli Bir Kaç Nokta.....	44
Amelî Yolun Ön Hazırlığı:	45
Arınmanın Aşamaları.....	47
Önemli Noktalar:.....	48
Nefsi İhya ve İslah Etkenleri:.....	52
Nefsin Aşamaları.....	56
Arif Açısından Nefsin Aşamaları:	57
Filozof Açısından Nefsin Aşamaları:.....	58
Kur'ân Açısından Nefsin Aşamaları:	60
Özü Tanımak ve Nefse Karşı Cihat	65
Özü Tanımının Zarureti:.....	66
Nefsle Cihadın Yolları:.....	69
Dinî Sorumluluklar ve Ahlâkî Erdemler	71
Sorumluluklarla Fıtratın Uyumu	71
Bazı Hükümlerin Felsefesi:	73
Erdemler Kazanmada Dinî Görevlerin Rolü:.....	74
Nefsin Üç Gücü Arasında Denge Sağlamak	75
Şehvet Gücü:	75

Gazap Gücü:.....	76
Akıl Gücü:	76
Güçler Arasında Denge Sağlamanın Yolu:	77
Ahlâklı Toplum.....	79
Ahlâkî Yasanın Anlamı:.....	79
Ahlâkî Yasa İle Diğer Yasalar Arasındaki Fark:	79
Amelî Yöntem:	80
Ahlâkın Yerleşik Hal Almasının Ön Koşulu:	81
Sınıfsal Ahlâkın Anlamı	82
Ahlâkın İlahî Antropoloji İlkeleriyle Tanzimi.....	82
Öğrencilik Ahlâkı:	82
Yöneticilik Ahlâkı:	83
Doktorluk Ahlâkı:	83
Siyasi Ahlâk:.....	84
Ekonomi Ahlâkı:	85
Ahlâkla İlişkili İlimler.....	86
Bireysel Ahlâk:.....	86
Sosyal Ahlâk:.....	86
Ahlâkın Diğer İlimlerle İlişkisi.....	87
Ahlâka Yakın İlimler:	88
Ahlâk İlminin Tabii İlimlerle İlişkisi:.....	89
Ahlâkî Mutluluk.....	90
Mutluluk ve Mutsuzluk Kavramının Analizi:	90
Allah'ın Halifeliği Makamı:	93
Ubudiyet Makamı:	93
Yetkinlik ve Mutluluk.....	93
Sevgi ve Onu Elde Etmenin Yolu.....	95
Kur'ân'da Sevginin Aşamaları:.....	96
Allah Sevgisi:	97
Allah Sevgisi Kazanmanın Yolu:.....	97

İnsandaki Allah Sevgisinin Belirtileri:.....	102
İlâhî ve Gayri İlâhî Sevgi ve Şirkle İltisi	103
Cinsel Ahlâk	106
İfrat Eğilimli Görüş:	107
Tefrit Eğilimli Görüş:	108
Denge Eğilimli Görüş:	109
Betimleyici Etik, Üst Etik ve Normatif Etik.....	111
Betimleyici Etik:	111
Üst Etik:	111
Normatif Etik:	112
İnsanî Fiiller	112
Mutluluğun Sırrı	113
Yakın ve Aşamaları	114
Kur'an'da Yakının Aşamaları?	115
Takva, İhlas ve Allah Korkusu	117
Takva:	117
İhlâs:	118
Allah Korkusu:.....	120
Tövbenin Hakikati ve Şartları	123
Tövbenin Şartları:	123
Tövbenin Konakları:.....	124
Tövbenin Aşamaları:	124
Tövbe ve Günahların Kötü Sonuçları.....	125
Son Söz: Önemli Ahlâk Kitapları.....	127
Kaynakça.....	129

ÖNSÖZ

İnsanın en kutsal fitrî eğilimlerinden olan ahlâk ve değer erdemleri, insanın yaratılışıyla ve varlıksal yapısıyla birlikte olup her zaman genel halkın ve özellikle de bilginlerin teveccühüne şayan olmuş, gerek bireysel ve gerekse de sosyal alanda onlardan kopuş, toplumu değer çöküntüsüyle yüz yüze bırakmış ve aynı zamanda insan için birçok bela ve afetleri de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle beşerî toplumların olgunluk ve yücelişi, ahlâk erdemlerine yönelişe ve bunları kalıcı, sarsılmaz kılmaya bağlıdır. İnsanın dünya ve ahiret mutluluğunu garantileyecek olan da budur.

Ahlâk, bütün kötülüklerden ve çirkinliklerden arınmışlık sonucu verdiği için dolayı kutsal ve insana yücelik veren bir ilimdir. Zira ahlâk ilminde, yaşam tarzı ve niteliği¹ en güzel şekliyle insanlığa öğretilmektedir. Bu yüzden dinî yorumların çoğu ve hatta tümü ahlâkî renk ve nitelik taşımaktadır. Bu ilim dalında, insanın konum ve makamı göz önünde bulundurularak en güzel insanî yetiler ve davranış nitelikleri irdelenmektedir.

Ahlâk, "tevhit" ilminden sonra konu, sonuç ve gaye bakımından en üstün ilimdir. Çünkü âlemin aynasından ibaret olan insanın ruhu, bu ilim sayesinde kendine şayan yetkinli-

1- Cavdanegi ve Ahlâk (Ebedilik ve Ahlâk), "Şehit Mutahharî Anısı"na yazılan kitap, s. 406

ğin zirvesine ulaşır; nefis tezkiyesi birlikteliğindeki yakışır ve makul beşerî hayat, bu ilim sayesinde elde edilir.¹

Kur'ân-ı Kerim'in İslâm Peygamberinin (s.a.a) güzel ahlâkını yücelik vasfıyla anmış ve övmüş olması, bu ilmin yüceliğini gösteren yeterli bir işarettir. Gerçek şu ki beşerî yetkinlikler tümüyle ve en güzel şekliyle onda zuhur etmişti. Bir rivayete göre biri, Allah Resulü'nün (s.a.a) huzuruna gelip İslâm diniyle ne getirdiğini sorar. Allah Resulü (s.a.a) güzel davranış biçimi getirdiğini buyurur. Adam, aynı soruyu dört defa tekrar eder ve Allah Resulü (s.a.a) de aynı cevabı dört defa yineler.² Yüce Peygamberin (s.a.a) İslâm diniyle güzel davranış biçimini getirdiği buyruğunu içeren bu hadis, bu ilmin önemi hakkında yol gösterici niteliktedir.

Ahlâk ilminin yüceliğini gösteren birçok delil vardır ve bunlardan bazıları kısaca şöyledir:

– Yüce Allah'ın en üstün mahlûku olan insan, bu ilim sayesinde nefsinin ıslah ve tezkiye ederek nefis yetkinliğine nail olabilir. Bu ilim olmaksızın, insanın tam anlamıyla kemal ve yetkinliğe ulaşması imkânsızdır. Çünkü doğru eğitim, ruha düzen ve nitelik verme işi bu ilimle gerçekleştirilebilir.

– Beşerî toplumdaki gerek bireysel ve gerekse sosyal bozukluklar, cahillik ve nefsin isteklerine uyma gibi etkenlerden kaynaklanıp, sonuç itibarıyla yüce Allah'a itaatsizliğe ve nefis hallerinden gaflet etmeğe neden olur. Bu hastalık ve afetlerin kökünün kazınmasında ahlâk ilmi önemli bir rol oynar.

1- Ayrıntılı bilgi için bakınız: İlahîyat-i Şifa, *Molla Hadi Sebzevari*, b - rinci makale, birinci bölüm. *Manzume-i Hikmet*, s. 300-310. *Yadnamey-i Şehid Mutahharî*, dokuzuncu makale: *Cavdanegi ve Ahlâk*. *Biharu'l-Envar*, *Allame Meclisi*, c. 71, s. 393

2- *Biharu'l-Envar*, *Allame Meclisi*, c. 71, s. 393

– Kur'ân-ı Kerim, ilâhî elçilerin en önemli amacını, güzel ahlâka ve nefis tezkiyesine kılavuzluk olduğu şeklinde açıklamaktadır.¹

O halde insanî güçlerin dengelenebilmesi, insanın sağlıklı ilişkiler kurulabilmesi ve insandaki sorumluluk hissini güçlendirilebilmesi için bütün boyutlarıyla ahlâk ilmine eğilim kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. İlim ve teknolojinin gelişmede zirve yaptığı bir dönemde bu ihtiyaç kat kat fazlasıyla artar. Çünkü ahlâka önem verilmeksizin bu gelişmişliğin gerçekleşmesi, insanlık toplumu için büyük yıkımlar oluşturacak, özellikle cahiliyetin modern haliyle ortaya çıktığı bir dönemde milyonlarca ve hatta milyarlarca insan, insanlık dünyasının kayıt ve sınır tanımaz, güç ve kudret perest iğrenç mahlûkları tarafından tehdit edilecektir.

Ahlâk ve eğitimin, bu kadar önemli olduğu halde önemsenmemesi ve insan hayatının büyük bir alanını kapsayan bu ilme yüzeysel olarak bakılması gerçekten üzücüdür. Bazıları, ahlâk ilmini sadece öğüt ve nasihat olarak algılamış ve bu düzeyde olduğunu zannetmişlerdir. Oysaki ahlâk ilmini öğrenmekle, öğrenimde süreklilikle, bunu hayatın farklı boyutlarına yaymak ve uygulamakla ancak ahlâkî bir düzen, sistem ve yapıya ulaşılabilceği gerçeğinden gaflet edilmiştir. İlim havzalarının ve özellikle de mukaddes Kum ilim havzasının, uluslar arası hidayet ve aydınlatıcılık konumunu da göz önünde bulundurarak, bu ahlâk sistemini oluşturma ve sarsılmaz kılma yönünde daha çok gayret edeceğini, toplumun farklı kesimlerine hitap edecek farklı düzeylerde ahlâk kitapları yayınlacağı, dinî ahlâkın kuşatıcılığı alanında tamamlayıcı bir adım atacağını ümit ediyorum. Aynı şekilde ilim havzası yönetici ve siyaset belirleyici kurulunun kelim, tefsir, tebliğ gibi havza

1- Âl-i İmran, 164. Cumua, 2

ilim ve derslerinde uzmanlık dalları oluşturma gayretlerine "din, ahlâk, eğitim" alanını da katarak yakın bir gelecekte özel bir ihtisas dalı oluşturmasını umuyorum.

Muhterem havza yönetim kurulu başkanı değerli kardeşim Hücetü'l-İslâm ve'l-Müslimin Hüseyinî-i Bûşehri hazretlerine, havzanın üstlenmiş olduğu sorumluluğun gereği olarak ihtisas dalları oluşturma doğrultusunda "Havza Kültürel Araştırma ve İncelemeler Merkezi"ni tesis etmesinden dolayı teşekkür etmeyi ve bu merkezin tesisinde önemli rolü olup halen merkezin başkanı olan değerli kardeşim Hücetü'l-İslâm ve'l-Müslimin Abdülhüseyin Hüsrevpenah hazretlerine şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Bu aziz kardeşlerimin birkaç yıllık zahmetlerinin en kısa zamanda İslâm âleminde ürün vermesini ve herkesin, insanlığın fitrî ihtiyacından ibaret olan bu din marifeti sofrasından değerli faydalar almasını diliyorum.

Son olarak yüce önderlik makamına, büyük taklit mercilerine, İslâm dinine hizmet eden bütün azizlere uzun ömürler niyaz ediyorum.

Rıza Ramazani

AHLÂK İLMİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

"Ahlâk", "hulk" kelimesinin çoğulu olup huy, adet, gidişat, haslet¹ anlamına gelir.² Görüldüğü gibi ahlâk kelimesi, sözlük anlamıyla hem iyi ve hem de kötü huyları kapsamına almaktadır. Ancak burada kastedilen özel anlamıyla "ahlâk" kelimesi farklı şekillerde tanımlanmıştır. Biz, onların bazılarını buraya aktaracağız:

Ahlâkın Tanımı:

Ahlâk, insan ruh ve nefsinde yerleşik bir dizi nefsanî hal ve sıfatlardır ki doğruluk ve infak gibi iyi, veya yalan ve cimrilik gibi kötü amellerin zuhuru ondan kaynaklanır.³

Ahlâk İlminin Tanımı:

Ahlâk, güzel ve kötü huyların, hasletlerin neler olduğunu insana gösteren ve de güzel huylara sahip olmanın yollarını

1- Kur'ân terimlerini inceleyen ve açıklayan en büyük alimlerden olan Ragıb İsfahanî bu hususta şöyle yazar: "Halk ve hulk" kelimeleri, "şerb ve şurb" veya "sarm ve surm" kelimeleri gibi asıl ve kök bakımından aynıdır. Ancak aralarındaki tek fark şudur: "Halk" kelimesi, gözle görülen ve algılanan şekil ve suretlere, "hulk" kelimesi ise ancak basiretle anlaşılabilir batın, karakter ve mizaca tahsis edilmiştir. Bakınız: Müfredat-ı Ragıb, "h,l,k" maddesi.

2- Ferheng-i Amid, *Hasan Amid*, s. 98

3- Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), *Muhammet Taki Misbah Yezdî*, s. 1. el-Hakâik, *Molla Muhsin Feyz-i Kaşanî*, s. 59. Dershay-i Ahlâk-i İslâmî (İslâmî Ahlâk Dersleri), *Muhammet Muhammedî Geylanî*, s. 23.

öğreten bir ilimdir. Bir başka deyimle ahlâk ilmi, bir yandan iyi ve kötü nefsanî sıfatları ve onlara uygun ihtiyarî davranış ve amelleri tanıtırken, öte yandan da iyi sıfatları sahiplenme ve gerçekleştirme, kötü nefsanî sıfatlardan ve amellerden uzak durma yöntemini öğretir.¹

Bazı batılı bilginlere göre ahlâk ilmi, nefsanî huy, sıfat ve yetilerle değil, bizzat insanın davranışlarıyla ilgilidir. Foulquie bu hususta şöyle demiştir:

Ahlâk ilmi, davranış kurallarının bütününden ibarettir. Bu kuralları gözeten insan, elbette ki amacına ulaşabilecektir.²

Jaks ise şöyle yazar:

Ahlâk, olması gereken insanî davranışları inceleyen bir ilimdir.³

Dinî ahlâk bilginleri ise, fiilin kendisini fazla da önemsememiş, bilakis ilâhî bir gayeden ve nefsanî yetilerden kaynaklanan fiili değerli görmüşlerdir.

Ahlâk Felsefesi:

Ahlâk felsefesi, ahlâkın köken ve dayanaklarını inceleyen,⁴ bir başka tabirle, "iyi" ve "kötü" kavramları, ahlâkî kavramların hakikati, ahlâkî yorumların inşâi veya ihbarîliği, ahlâkî kuramların doğruluk ve yalanlık kaynağı, sıfat veya davranışların iyilik veya kötülüğünün tümel ölçüsü, ahlâkî kuram-

1- Tehzibu'l-Ahlâk ve Taharetü'l-A'rak, *İbn Miskeveyh*, s. 27. Ahlâk-i Nasirî, *Hace Nasiruddin-i Tusî*, s. 48. Camiu's-Saâdât, *Muhammed Mehdi Nerakî*, c. 1, s. 26.

2- el-Ahlâku'n-Nazariyye (Nazarî Ahlâk), s. 10

3- Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), *Seyyit Muhammed Rıza Müderisî*, s. 9.

4- Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), İmam Humeyni (r.a) Eğitim ve Araştırma Kurumu, s. 21.

ların mutlaklık veya göreceliği... gibi esas ile ilgili konuları inceleyen ve araştıran bir ilimdir.¹

Sonuç şu ki: Ahlâk ilmine giriş olması ve doğru ahlâkî bir sistemin açıklanabilmesi bakımından ahlâk felsefesinde en köklü ve temel konular ele alınıp incelenir.²

Yeni ahlâk felsefesi ekollerinin George Edward Moore gibi öncülerinin bu husustaki görüşü şudur: Ahlâk felsefesi, felsefenin bir dalı olup sadece edebî ve (felsefî analiz) dilbilimi konularıyla ilgilenir.³

Eğer ahlâk felsefesini, ahlâk hakkındaki felsefî incelemeler olarak kabul edersek, bu durumda ahlâk felsefesi, "Ahlâk ötesi (üst etik) konular" şeklinde tanımlanabilecektir. Bazıları, ahlâk ilmiyle ahlâk felsefesi ilminin birbirinden ayrışması için "düsturî" ve "tevzihi" isimlerini kullanmışlardır. Bunun açıklaması şöyledir: Ahlâk ilmi, mantık ilmi gibi "emir ve nehiy, olmalı ve olmamalı" tabirlerini kullanır; en azından ahlâk kuramları, inşaî emir ve nehiy şeklinde açıklanır. Ahlâk felsefesi ise, matematik ve fen bilimleri gibi gerçeklerden haber veren betimleyici bir ilimdir ve kuramları da emir ve nehiy suretinde açıklanmaz.⁴

Bunun uyarınca ahlâk felsefesi, ahlâk ötesi ve normatif ahlâk olmak üzere başlıca iki kısma ayrılır. Günümüz batı dünyasında ise ahlâk felsefesi adında yazılan kitaplar, üç farklı içerikle şöyle özetlenebilir:

1- Ahlâk-i İslâmî (İslâmî Ahlâk), *Ahmet Daylemî* ve *Mesut Azerbaycanî*, s. 24.

2- Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), İmam Humeyni (r.a) Eğitim ve Araştırma Kurumu, s. 21.

3- Külliyat-ı Felsefe (Felsefe Külliyatı), *Seyyit Celalüddin Müctebvî*, s. 64, 69.

4- Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), *Seyyit Muhammet Rıza Müderisî*, s. 21.

- Sadece ahlâk ötesi konuları ele alan kitaplar.
- Sadece normatif ahlâkı konu edinen kitaplar.
- Her iki alanı ele alıp inceleyen kitaplar.¹

Ahlâk İlmi Felsefesi:

Bu, son dönemlerde batı dünyasında² kullanılan bir tabirdir. Bu isim altında ahlâk ilminin tarihçesi, ahlâk alanındaki değişimler, ahlâk ilminin gaye ve faydası, bu ilim dalının büyük bilginleri... gibi konular işlenir.³

Nazarî Ahlâk:

Ahlâkın iyilik ve kötülükleri aracılığıyla belirlenen genel ahlâkî kurallar olup davranışların asıl nedenini, gayesini ve niteliğini inceler.⁴

Amelî Ahlâk:

Günlük yaşam alanında ahlâk kural ve yasalarını kullanmak ve ahlâkı değiştirme ve güzelleştirme yönünde bu yasalardan faydalanmaktır.⁵

Ekol Ahlâkı:

Hristiyanlık, Yahudilik, İslâmî, Budizm, Hinduizm, Kantizm, egzistansiyalizm (varoluşçuluk), hedonizm (hazcılık)...

1- Ahlâk-i İslâmî ve Mebaniy-i Nazarîy-i An (İslâmî Ahlâk ve Te - rik Dayanakları), *Ali Şirvanî*, s. 26.

2- Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), *Muhammet Taki Misbah Yezdî*, s. 10.

3- age.

4- Mantık-ı Nazarî Mantık-ı İlmîy-i Ahlâk (Nazarî Mantık Ahlâkın İlmî Mantığı), *Seyyit Ebu'l-Kasım Haşimî*, s. 309. Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), *Seyyit Muhammet Rıza Müderrisî*, s. 100.

5- age.

ahlâkî gibi özel beşerî veya ilâhî ekol ve öğretilerden edinilen ahlâkî özelliklere denir.

Ahlâkî İş:

Genel anlamıyla insanın insanlık namına yaptığı hizmetlere, hiçbir beklentisi olmaksızın, sadece başkalarına iyilik olsun diye yaptıklarına ahlâkî iş denir. Mahrumların elinden tutmak, öksüzlerin gönlünü görmek, kimsesizlere yardım etmek bunun örnekleridir.¹ Ahlâkî iş, daha dakik olarak şöyle de tanımlanabilir: İnsanın maddî ve bireysel çıkarlar gözetmeksizin gerek insancıl duygularla, gerek işin kendisinin güzelliği dolayısıyla, gerek kendi ruhunun güzelliği dolayısıyla, gerek kendi ruh ve aklının bağımsızlığı dolayısıyla ve gerekse uyanıklığı ve dikkatliliği dolayısıyla yapmış olduğu bir iş "ahlâkî iş" denir. Bu yapılan işin dünyadaki sonucunun başkalarına fayda ulaştırmak veya başka bir şey olması sonucu değiştirmeyecektir.²

Ahlâk İlminin Konusu:

Ahlâk ilminin genel konusu, insanın nefsi ve nefsanî sıfatlardır.³ Bu ilimde, sorumluluğun niteliğinden ve mutluluğa ulaşma yolundan bahsedilir. Bir başka deyişle ahlâk ilmi de, psikoloji ve edebiyat gibi insanın düşünce, duygu ve isteklerinden bahseder ve insanı istenen yetkinliğe ulaştırmak için insanın iyi ve kötü eylem ve duygularını birbirinden ayırt eder, onlardan her birinin değerini belirler, insanın sorumlu-

1- Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), *Murtaza Mutahharî*, s. 259. Ta'lim ve Terbiyet Der İslâm (İslâm'da Eğitim ve Öğretim), *Murtaza Mutahharî*, s. 93-135.

2- Ta'lim ve Terbiyet Der İslâm (İslâm'da Eğitim ve Öğretim), *Murtaza Mutahharî*, s. 135-136.

3- Camiu's-Saâdât, *Molla Mehdi Neraki*, c. 1, s. 26.

luk ve yükümlülüğünü teşhis eder, bazı amellerin yapılmasını farz kılar, bazı amellerden sakınmayı gerekli sayar, düşünce ve söylem ve eylemler için kurallar ve yasalar belirler.¹

Bazılarına göre ahlâk ilminin konusu, "insanın kendi irade ve düşüncesiyle yaptığı işler"dir.² Başka bir grup da ahlâkî şöyle tanımlamışlardır: Ahlâk ilminin konusu, insanın kendi iradesiyle veya bir vasıta aracılığıyla gerçekleştirdiği sülûk ve amellerdir.³

[Ahlâk İlminin Önemi ve Faydaları]

□ *Ahlâk ilminin bireysel, sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik alanlarda önem ve faydaları nelerdir?*

Ahlâk İlminin Önemi:

Kur'ân-ı Kerim'in ve hadislerin nefis tezkiyesi alanındaki vurguları göz önünde bulundurulacak olsa, ahlâkî konuları gözetmenin önemi herkesçe anlaşılacaktır. Çünkü insanların ve beşerî toplumların ıslahı, bireysel ve sosyal sorunları aşması, bu alandaki zararlardan ve belalardan kurtuluşu, gerçek anlamıyla ahlâkın yaygınlaşması sonucunda gerçekleşebilecektir.

Kur'ân-ı Kerim açısından peygamberlerin en önemli görev ve amacı, insanların canlarını ıslah etmek ve arındırmaktır. Öğretim konusu da, eğitimin mukaddimesi olması bakımından önemlidir.

1- Nizam-ı Ahlâkî-yi İslâm (İslâm'ın Ahlâk Düzeni), *Hüseyin Hakani Zencanî*, s. 26-27.

2- el-Akîdetu ve'l-Ahlâk (İnanç ve Ahlâk), *Muhammed Beysar*, s. 224.

3- Felsefey-i Ahlâk Der İslâm (İslâm'da Ahlâk Felsefesi), *Şeyh Muhammed Cevad Muğniye*, s. 15.

Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

O, bir mabuttur ki ümmiler içinde kendilerinden bir peygamber göndermiştir; onlara ayetlerini okumaktadır ve onları tertemiz bir hale getirmektedir ve onlara kitabı ve hikmeti öğretmektedir ve bundan önce onlar, elbette apaçık bir sapıklık içindeydiler.¹

Bu nedenle de yüce Peygamber (s.a.a), peygamberlikle görevlendirilişini, ahlâkî yücelikleri tamamına vardırarak şeklinde tanımlamış ve şöyle buyurmuştur:

Ben ancak ahlâk yüceliklerini tamamına erdirmek için peygamberliğe seçildim.²

İşte bu gerçeğe istinaden şanı yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de, İslâm Peygamberi'nin (s.a.a) ahlâkını yücelikle övmüş ve şöyle buyurmuştur:

Ve şüphe yok ki sen, pek yüce bir ahlâka sahipsin elbette.³

İnsan hayatının geçmiş dönemlerine bakıldığında, halkların gelişme ve olgunlaşmasında, ahlâkın etkisinin dinî inanç ve hükümlerden daha fazla olduğu anlaşılacaktır. Ahlâkî yozlaşma zeminlerinin ortaya çıkmasıyla halkların yıkılış ve çöküşü kesinleşecek ve kaçınılmaz bir sonuç olacaktır. Bunun en bariz örneği, Endülüs'ün ahlâkî yozlaşma sonucunda en kötü akıbete uğraması ve en feci şekilde çöküş yaşamasıdır.

Ahlâk İlminin Faydası

Ahlâk ilminin en önemli faydası, insanların iradelerini iyiliklere ve yetkinliklere yönlendirmek, insanî erdemlerin gerçekleşmesi yönünde harekete geçirmek ve de kötülük-

1- Cumua, 2.

2- Biharu'l-Envar, *Allame Meclisi*, c. 7, 59. bab, s. 372, 8. hadis.

3- Kalem, 4.

lerden ve ahlâkî rezilliklerden uzaklaşmasını sağlamaktır. Bundan dolayı da büyük ahlâk üstatları, bu ilmin en önemli faydasının, insanların huy değiştirmeleri ve ruhsal değişim gerçekleştirmeleri olduğunu bildirmişlerdir. ¹

Ahlâk ilminin faydalarından bazıları kısaca şöyle sıralanabilir:

1- İnsanın isteklerini dengelemek.

2- İnsan ruhunun manevi boyutunu eğitmek ve geliştirmek.

3- İnsanın iman ve inançlarını korumak.

4- Bireyleri, bir yandan kusur ve eksikliğin her türünden uzaklaştırmak ve öte yandan da ahlâk erdemlerine yakınlıktır ve ulaştırmak.²

5- İnsan nefsinin güçlerini azgınlık karşısında kontrol edip dizginlemek ve ahlâkî yüceliğe nail olabilmek için onları hikmet, adalet ve iffet yönünde güçlendirmek.³

Erdemlere kurulu bir düzen; sosyal kimlik kazanabilmek, sağlıklı sosyal ilişkiler kurabilmek, değerleri koruyabilmek, karşılıklı sevgi ve saygı zemini oluşturabilmek için ana rol üstlenir ve sosyal olumsuzluklar, adaletsizlikler, ayrımcılıklar, kayıtsızlıklar, başıboşluklar ve afetler karşısında set oluşturur. Ahlâkî düzende her bireyin hakları korunmakla birlikte, bireylerin oluşturduğu toplum da sosyal güvende yaşar. İnsanın ruhsal ve batınî değişimleri ile ve erdemlerin gerçekleşmesi ile sosyal yapı da refah ve güvenlikten faydalanacaktır.

Töreler, gelenekler, dil ve din bütünü olan ve genel anlamıyla bireysel ve sosyal yapıyı oluşturan kültür, ahlâkî değer

1- Nizam-ı Ahlâkî-yi İslâm (İslâm'ın Ahlâk Düzeni), *Hüseyin Hakani Zencanî*, s. 27

2- ez-Zeriatu İla Mekarimi's-Şeria, *Ragıb İsfahanî*, s. 1.

3- age.

düzeninden etkilenir; kişilik boyutlarının tümüne norm kazandırmakta da önemli bir etkidir. Toplumun kültürel yapısındaki bu değişim ve beşerî toplumun asil kültürünün aslı addedilmesi, elbetteki ancak vahiy buyruklarına dayanmakla mümkün olacaktır. Bundan dolayı da ahlâkî değer düzeniyle kastedilen şey, dinin insana sunduğu ahlâk değerlerine dayanan düzendir. Bunun sonucu, her açıdan insanın ufkunun genişlemesidir. Dinin düşünce, ahlâk ve amel alanındaki buyruklarının tümü bu gerçeğe odaklı çağrıdır.

Değer düzeninin hâkim olduğu bir toplumda ve siyaset alanında, siyasi muamele ve çıkmazlarla ilgili davranışlar keramet, hikmet ve liyakat ilkesi uyarınca gerçekleşecek ve bu alandaki krizler karşısında siyasiler, dinî değer düzeninden elde edilen hâkim rasyonalite yardımıyla gerçekçi tavır takınacaklardır. Bu doğrultuda, siyasi yenilgiye uğrayanlar asla dışlanmayacak ve saygısızlıkla karşılaşmayacaklardır.

İnsanî ve dinî değerlere kurulu düzende, inançlı ve imanlı insanın değer ve konumu, Kâbe-i Mükerrreme ile eş değer ve hatta ondan bile üstündür. Dinî-ahlâkî düzende dürüstlük, emanete ihanet etmeme, insanların haklarını koruma ve gözetme, özveri ve fedakârlık, affetme, yücelik, sorumluluk üstlenme bilinci... ihlal edilemez özellik ve ilkelerdendir.

Bütün bunların göz önünde bulundurulmasıyla, birey ve toplumun geçimi ile ilgili konularda (ekonomi alanında) ahlâkın faydası anlaşılacaktır. Açıktır ki üretim ve tüketimde aşırılık, israf ve savurganlık, karaborsa ve stokçuluk, hile ve aldatma, kandırma ve göz boyama, sömürü ve haksızlığa dayalı yarar sağlama, servet ve altın biriktirme, yoksullaştırma, adaletsizlik, ihanet, güvensizlik... dinî-ahlâkî düzene uyumsuzluktan kaynaklanır. Çünkü bireysel, sosyal, ilâhî... ahlâkın

gerçekleşmesiyle her alandaki ilişki ve kural adalet üzerine kurulur. Bu düzenin eğitsel etkisi öyle bir düzeydedir ki insan, başkalarına ihaneti düşünmeyecek ve herkes, ekonomik sorunları önleme ve ortadan kaldırma doğrultusunda gönül birliği edecek ve dayanışma içinde olacaktır. İşte bu, dinin Medine-i Fadılasi olup kültürel, siyasal ve sosyal öğelerini en güzel şekliyle gösterir. Genel anlamıyla ahlâk olmaksızın, bireysel ve sosyal boyutlarıyla böyle bir toplumun gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır. Eğer bir toplumda bütün davranışlar, muâşeretler, alış verişler, paylaşımlar ve teamüller ahlâkî yüceliklere, değer düzenine ve yeterliliklere dayalı olarak gerçekleşecek olsa, toplum ciddi bir sorunla karşılaşmayacaktır. Bu nedenle İmam Ali (a.s) şöyle buyurmaktadır:

Eğer cenneti ve sevabı ümit etmeseydik, cehennemden ve azaptan korkmasaydık bile, kesinlikle yine de ahlâk erdemlerini kazanmamız gerekecekti.¹

Ahlâk erdem ve güzelliklerini kazanmak o kadar önemli ve değerlidir ki, adeta İmam Ali (a.s) bu tabirle hücceti tamamlamaktadır. Ahlâkî erdemler, günlük hayatın bütün boyutlarında insanın muhtaç olduğu şeylerdir. Bu nedenle avam ve bilgili, Müslüman ve kâfir, kadın ve erkek, küçük ve büyük gibi toplumun bütün kesimleri ahlâkî erdemlere önem vermedirler. Çünkü genel anlamıyla ahlâkî değerlere itinasızlık, beşerî toplumu ciddi bir krizle karşı karşıya getirecektir.

Ahlâk ilmi ve ondan elde edilen sonuçlar, insanı fitrî ihtiyaçları, istekleri, eğilimleri ve düşünceleri uyarınca gerçek olgunluk ve mutluluğa ulaştırır. Böylece herkes, gerek nefsanî sıfatlar ve gerekse davranışlar alanında, kendi kabiliyet ve kapasitesi oranında ilâhî isim ve sıfatları zuhur ettirecek ve

1- Adabu'n-Nefs, *Seyyit Muhammet Anya-i Amulî*, c. 1, s. 26.

insan, özgürce ve kendi iradesiyle yüce Allah'ın en yakın, en yetkin ve en açık mazharı olacaktır. Bu gerçek, insan için en yüce saadettir.¹

[Günümüzde Ahlâkî Konuların Gereği]

□ *Bilim ve teknolojinin hızla ilerlediği günümüz toplumunda ahlâkî konulara eğilmenin gereği nedir?*

Bunu cevaplamadan önce şu soruyu yanıtlamayı uygun görüyorum: İnsanın ahlâkî konulara ve ahlâkî düzenin gerekliliğine önem vermesi, özel bir yer, zaman ve koşullara mı bağlıdır ve bu koşulların toplumda mevcut olmaması durumunda, artık ahlâkî konulara eğilimin zarureti kalmayacak mıdır? Yoksa bu düzen, koşullar ne olursa olsun, her birey ve toplum için bir gereklilik midir? Bilim ve teknolojiye en üstün ve en gelişmiş düzeyde bulunan, bilimsel atılımlar gerçekleştiren bir toplum veya toplumlar, ruhsal arınma ve yapılanmaya, insanî ve ahlâkî erdemlerle donanmaya, ahlâkî kötülük ve rezilliklerden sakınmaya daha muhtaç değil midir?

Bu tür soruların yanıtı, insanı nasıl tanımladığımıza ve insana bakış tarzımıza bağlıdır. Acaba insan, her şeyden ve herkesten kopuk, niteliksiz ve değersiz bir varlık mıdır? İnsan, yaşamın kıyısında duran bir seyirci ve uymak zorunda olan bir varlık mıdır, yoksa bir akilın zihni gibi her şeyi anlayabilen bir varlık mıdır?² Veya evrenin Rabbi olan mutlak hakka ulaşmak için yaratılan ve de ilâhî hilafet ve velayet ma-

1- Camiu's-Saâdât, *Molla Mehdi Neraki*, c. 1, s. 26-49. Ahlâk-ı İslâmî (İslâmî Ahlâk), *Ahmet Deylemî* ve *Mesut Azerbaycanî*, s. 23. Nizam-ı Ahlâkî-yi İslâm (İslâm'ın Ahlâk Düzeni), *Hüseyn Hakkani Zencanî*, s. 27. Zemînehay-i Fesad ve Rah-i Derman (Yozlaşma Zeminleri ve Tedavi Yolu), *Ali Ekber Babazâde*.

2- İlmi ve Din (Bilim ve Din), *İan Barbour*, müt: Bahaüddin Horre - şahî (Farsça), s. 41.

kamına layık görülen bir varlık mıdır? İnsan yüce Allah ile buluşmadıkça huzur bulabilir mi? İnsanın mutluluk, huzur ve gönül ferahlığı, ancak mutlak hakikate ulaşmakla temin edilebilir ve onun varlıksal gerçeği de bu amaçta saklıdır.

Kuşkusuz ki insan hakkındaki bu son tanım ve yaklaşım, bu güzel ve kalıcı ilâhî buluşmaya mani olan engellerin var olduğu koşullarda bile insanın ahlâkî erdemlerle kendisini donatmasını daha zaruri kılmaktadır. Bu, özellikle birey ve toplumların manevi buhranlarla çalkalandığı ve insanın kendisi hakkında şüphe ve belirsizlik yaşadığı koşullarda daha çok nitelik kazanacaktır. Şüphesiz ki modern silahların insan yararına değil, zararına ve aleyhinde üretildiği günümüzde, insanî ve ahlâkî konulara eğilimin ve de insan kerametine saygının zarureti kat kat artacaktır. Nagasaki ve Hiroşima'ya yapılanlar bunun çarpıcı örneğidir. Bu büyük cinayet, dünya siyaset alanındaki ahlâksızlıktan doğan kara bir lekedir. Bu bakımdan, günümüz toplumlarında ahlâka dayalı düzenin önem ve gerekliliği açıkça hissedilmekte ve bizzat yaşanmaktadır. Beşerî toplumların diyalog ve insanî ilişkiler kurmada ciddi sorun ve krizlerle burun buruna olduğu olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, bu gerçek daha açık ve seçik olarak ortaya çıkacaktır.

Sonuç olarak fen bilimlerinin, teknik ve teknolojinin çok yüksek düzeydeki atılım ve ilerleyişi ile birlikte, özellikle bilim ve teknolojinin baş döndürücü hızla geliştiği dönem de dâhil olmak üzere her zaman ahlâk ilmini öğrenmenin daha gerekli olduğunu kanıtlayan deliller vardır. Sözü edilen delilleri şöyle örneklendirebiliriz:

1- Nihâî Amaca Ulaşım:

Ahlâk ilminin gayesi insanın ruhunu, insan ve âlemin yaratılışının nihâî amacından ibaret olan insanî ufukların zir-

vesine taşımaktır. Gerçekte inançlar, amelî hükümler, bireysel ve sosyal buyruklar gibi İslâmî ilim ve öğretilerin bütün dalları, bu amacı gerçekleştirmeye kurulmuş ve ayarlanmıştır. Bu nedenle yüce İslâm Peygamberi (s.a.a), peygamberliğinin nihaî amacının ahlâkî değerleri yüceltmek olduğunu buyurmuştur. İşte bu yüce ve eşsiz konum, ilimler arasında ahlâk ilmine öncelik verilmesini gerektirir.

Bazı ahlâk bilginlerine göre eski felsefeciler, "ilim" unvanının sadece "ahlâk"a yakıştığını bildirmiş, onu "yüce iksir" olarak nitelemiş, her ilimden önce ahlâk ilmini öğrenmiş, onu öğretmek ve yazılı hale getirmek için büyük çaba sarfetmişlerdir. Onlar, ilimseverlerin kendilerini ahlâkî erdemler süsüyle süslemedikleri müddetçe diğer ilimlerin onlara faydası olmayacağına inanmışlardır.¹ Bu yöntem daha ziyade dinî alanlarda yaygınlaştırılmış ve uygulanmıştır. Onlar, dinî ilimleri öğrenmek isteyenlere önce bir süre ahlâk öğretmişlerdir. Bunun sonrasında erdemlerle donanma yeterlilik ve liyakatini gösteren, dinî ahlâk ve eğitimle kendisini donatanlara Arap edebiyatı, mantık, fıkıh, fıkıh metodolojisi... gibi ilimleri talim etmişlerdir. Çünkü nefis arındırılmaksızın, ahlâk erdemleriyle donatılmaksızın bu ilimlerden gereğince faydalanılmayacak veya başkalarına faydalı olunmayacaktır.

Kimliksizliğin ve maneviyat krizinin mevcut olduğu günümüz dünyasında, bilimlerin bir an olsun kötüye kullanılması durumunda, milyarlarca insanın düşünce ve hayatı tehlikeye girecektir. Eğer ahlâk olmazsa, insanı ve değer düzeni olmazsa, toplum bir tehlikenin tehdidi altında kalacaktır. Bu nedenle bilim ve teknoloji çağında ahlâkî düzenin gerçekleşmesine eğilim koşulları daha da özelleşecektir.

1- Camiu's-Saâdât, *Molla Mehdi Neraki*, c. 1, s. 27.

2- Hayata Düzen Verme:

Dünya hayatını ıslah etmede, yaşama düzen vermede ve de bireysel, ailevi ve sosyal sorunları çözümede ahlâkın eşsiz rol ve etkisi vardır. Bu da ahlâk ilmini öğrenmenin zaruretini kanıtlayan yeterli bir delildir. Suçları önleme, toplumu yapılandırma, hatta yargı sorunlarını çözme, idarî yolsuzlukları engelleme, ailevi sorunları ortadan kaldırma, ruhsal güven ve huzur oluşturma, psikolojik boşlukları doldurma alanındaki ahlâkî ölçülerin hâkimiyetinin rolü kimseye gizli değildir. Her toplumun eğitmen ve düşünürleri, gün geçtikçe bu konuya daha çok vurgu yapmaktadırlar.

Ekonomik açılım, istihdam oluşumu, siyasi gelişim, sosyal reform, sosyal adalet bakımından istikrar, sosyal düzenin yerleşikliği, başkalarının haklarına saygı, sorumluluk yüklenme... ahlâkî erdem ve güzelliklerin hakimiyetinin olumlu getirilerinden olup açıkça gözlemlenebilir. Çünkü ahlâk, insan gerçeğinin sadece bir alanında cereyan etmemektedir. Kuşkusuz ki ahlâk, insanın varlıksal alanlarının tümünde cari ve geçerli unsurdur ve eğer faziletlerin hâkimiyetiyle sonuçlanacak olsa, insanın varlıksal alanlarının tümünü, birey ve toplumun olgunluk ve yetkinliği yönünde harekete geçirecektir.

[Din Olmadan Ahlâkî Makamlara Ulaşmanın İmkânsızlığı]

□ *Din ve dinsel inançlar olmaksızın ahlâkî makamlara ulaşmak mümkün müdür?*

Bu sorunun doğru cevabına ulaşmak için birkaç noktaya dikkat çekmem gerekir:

1- İnsan, diğer varlıkların aksine, maddî ve manevî olmak üzere iki boyutludur ve bunların her birinin de kendine özel ihtiyaçları vardır. Bununla birlikte asıl olan insanın ruh ve ca-

nıdır; beden ise, ruhun hizmetinde olması, ruhun yöneticiliğinden ve dirayetinden faydalanması gereken bir araçtır ancak.

2- İnsan ruhu, fitrî-ilâhî eğilim ve güdülere sahiptir. Bu eğilimler, eğitim ve öğretimin ürünü değildir, insanın yaratılışında vardır. Hak arayışı, tapınım, yenilikçilik, erdemi özümsemek¹ gibi eğilimler, bu alandaki bazı örneklerdir.

3- İnsanın en yüce ve en önemli kutsal eğilimlerinden olan fazilet güdümü ve ahlâk eğilimi, insanın varlıksal yapısına nazarla özel bir mekanizmaya sahiptir ve bunun filizlenmesi için çok dakik bir mühendislikle program hazırlanması gerekir.

4- Sözü edilen programın belirlenmesinde konunun bütün boyut ve açıları tanınmalıdır. Ruh ve ruhsal eğilimler alanı, insanın her yanıyla ve her boyutuyla tanıyabileceği bir alan değildir; ancak insanın yaratıcısı olan yüce Allah, onun varlığının bütün isteklerinden, gereksinimlerinden, eğilimlerinden ve yaklaşımlarından haberdardır. İnsanın diğer fitrî eğilimleri hususunda kimsenin insan için bir program hazırlamaya kadir olmadığı gibi, vahiy göz önünde bulundurulmaksızın, insanın ruhsal filizlenmesi alanında da program belirlemek mümkün olmayacaktır. Bu nedenle beşerî ekoller düşünsel, etik ve pratik alanların hiçbirinde insanın düşünsel ve etik sorunlarını cevaplayamayacak ve sürekli olarak da çıkmazla sonuçlanacaktır.

5- Dinin bütün bölümlerinin (inanç, ahlâk, amel) fitrî ve insanın gerçek ihtiyaçlarıyla uyumlu olduğu bu anlatılardan anlaşılmaktadır. Bu sebeple dinin bir bölümü -ne dinden ayrı ve ne de dinin kıyısında- olan ahlâk, insanın gerçek mutluluğuna ulaşması için uyması gereken bir takım kurallar ve yasalardır.

1- Fitrat, *Şehit Mutahharî*, s. 29.

6- Bazı batılı filozoflar şöyle demişler: Din ve getirileri olmaksızın da toplumda ahlâk gerçekleştirilebilir, yaratılışa ve meada iman etmek gibi dinî inançlara inanmaksızın da toplum ahlâkî alanlara yönlendirilebilir.¹

Buna kısaca şu cevap verilebilir: İnsanî alanda bile ahlâkî yasa ve gerekler, dine ve vahye muhtaç olduğu halde, ahlâkî değer düzeninin gerçekleşmesini sağlayacak garantöre nasıl ihtiyaç duyulmaz?! Kesinlikle bu düzenin gerçekleşmesini garanti eden tek dayanak, mebde ve meada inanmak ve iman etmektir. İnsan, ilâhî din ve vahiy sayesinde ve dinin buyruk ve hükümlerine uygun davranmakla ancak ruhunu eğitip filizlendirebilir.²

[Din Ahlâkı ve Seküler Ahlâk]

□ *Din ahlâkı ile seküler ahlâk arasındaki fark nedir?*

Din Ahlâkı:

Din ahlâkının kaynağı, ilâhî din ve vahyin özüdür, din dışı ahlâkın kaynağı ise beşerî düşünce ve inançlardır. Din ahlâkı birdir, çünkü hak din birdir. Kur'ân-ı Kerim, dinin bir olduğunu şöyle buyurmuştur: "**Allah nezdinde din İslâm'dır.**"³ Hak din birdir, ancak bir takım aşamaları vardır. Gerçi söylem olarak çok dinlerin ve peygamberlerin varlığından söz edilse de, gerçekte bütün peygamberler bir yolu izlemişlerdir ve beşerî tarih yolunda din, tekâmül aşamalarını katederek yüce İslâm

1- Ahlâk-ı İslâmî (İslâmî Ahlâk), *Ali Sadat*.

2- Ahlâk-ı İslâmî (İslâmî Ahlâk), *Ali Sadat*. Ahlâk Der Kur'ân (Kur'ân'da Ahlâk), *Muhammet Taki Misbah Yezdî*, c. 1. Ahlâk-ı İslâmî (İslâmî Ahlâk), *Ahmet Deylemî ve Mesut Azerbaycanî*, s. 89. Ta'lim ve Terbiyet Der İslâm (İslâm'da Eğitim ve Öğretim), *Murtaza Mutahharî*, s. 118

3- Âl-i İmran, 19.

Peygamberi'ne (s.a.a) ulaşmış ve en yetkin halini bulmuştur. İnsanın sonsuza dek ihtiyaç duyacağı bütün yasalar bu dinde öngörülmüştür.¹

Din Ahlâkının Özellikleri:

1- Din açısından ahlâkî eylemin temel ve dayanağı niyet ve gayedir. Niyet ne kadar temiz, manevi ihlâs ne kadar fazla olursa, amelin değeri de o kadar artacaktır. Müminler Emiri İmam Ali (a.s), bu noktaya temasla şöyle buyurmaktadır:

Niyet amelin temel ve dayanağıdır.²

Bu nedenle başkalarının dikkatini çekmek veya başkalarını aldatmak amacıyla yapılan bir işin İslâmî açıdan hiçbir ahlâkî değeri yoktur. Çünkü bu iş, temiz bir ilâhî gayeden kaynaklanmamış ve ahlâkî dayanaklardan da yoksundur.

2- Din ahlâkının bir diğer özelliği, vazife bilinci üzerine kurulu oluşudur. Yoksullara ve öksüzlere yardım, emaneti koruma, doğruluk, dürüstlük... dindar bir insan açısından, insanın kendisine ve toplumuna karşı görev ve sorumluluklarındandır. İnsan bu erdemlere sahip olmakla gerçek mutluluğa ulaşma zeminini hazırlamış olacaktır.

Seküler Ahlâk:

Seküler ahlâk, dinden kopukluk temeli üzerine inşa edilen ahlâktır. Normatif ahlâk alanındaki farklı görüşleri aktarırken bu konuya da değinmiştik. Yani bazıları, vahiy ve din gerçeğinden ayrı bir ahlâkî düzen inşa edilebileceğini savun-

1- İslâm ve Muktezeyat-i Zaman (İslâm ve Zamanın Gereksinimleri), *Şehit Mutahharî*, c. 1, s. 234. İnsan ve İman, *Şehit Mutahharî*, s. 70-82. Bîst Makale (Yirmi Konuşma), *Şehit Mutahharî*, s. 90-96. Vahiy ve Nübüvvet, *Şehit Mutahharî*, s. 149-164.

2- Fihrist-i Gururu'l-Hikem ve Dürerü'l-Kelim, s. 398.

muşlardır. Bu ahlâk türüne seküler ahlâk denir.¹ Rönesans sonrası batıda aydınlık çağının başlamasıyla birlikte bazı düşünür ve bilim adamları, asırlar süren din düşmanlığının etkisinde kalarak ahlâkî düşünce ve görüşleri akılla bağdaştırma veya genel değer yargılarıyla barıştırmaya gayretine koyuldular. Onlar, ahlâka egemen olan ölçülerin ve bu ölçüleri kanıtlara dayandırma gayretinin dinden ve dinî inançlardan ayrılabilir olduğuna inanıyorlardı. İşte buradan hareketle seküler ahlâka düzen verme girişimi başladı ve birçok etik ekoller ortaya çıktı.

Seküler ahlâk iki ana dalda incelenebilir: Erek bağlantılı teoriler, görev bağlantılı teoriler.

Erek bağlantılı teoriler, daima işin sonucuyla bağlantılıdır. Bu nedenle doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, gerekliyi gereksizden ayırt etmek için sonuca bakmak gerekir. Bu teoriye göre doğruyu söylemenin veya yalan söylemenin, emaneti korumanın veya emanete hiyanet etmenin gerekliliğinin anlaşılabilmesi için hangisinin daha faydalı olduğunu görmek gerekir. Bu alanda -ölçü olarak belirtilen- yarar ve zarar veya iyi ve kötü, ahlâkî iyi ve kötü kategorisi dışındadır.

Erek ve sonuca odaklanan düşünürler, ahlâkî anlamıyla neyin iyi ve faydalı olduğu hususunda farklı görüşler benimsemiş iseler de çoğu, zevk eğilimli olduklarından dolayı hayrı hoşluk ve şerri de zahmet olarak tanımlamışlardır. Onlar, daha çok haz ve zevk veren bir işi ahlâkî ve bundan yoksun olanı ise ahlâk dışı olarak nitelemişlerdir.

Etik bencillik (bireysel hazcılık) ve sosyal faydacılık gibi ekoller, seküler ahlâkın farklı türleridir.

1- Ahlâk-i İslâmî ve Mebaniy-i Nazariy-i An (İslâmî Ahlâk ve Teorik Dayanakları), *Ali Şirvanî*, s. 60-61.

Eylemci ve kuralcı olmak üzere ikiye ayrılan görev odaklı düşünörlere göre, gereklilik ifade eden İslâmî hükümlerin tümü detay niteliklidir ve bu alandaki tümel kurallar ulaşmaz ve aynı zamanda faydasızdır. Kuralcıların bu husustaki görüşü kısaca şöyle ifade edilebilir: Doğruluk ve yanlışlığın ölçüsü, özel veya genel nitelikli bir takım kuralları içerir.¹

[Ahlak ve İnsanın Farklı İlişkileri]

□ *Din ahlâkının konusu sadece insanın kendisi ile ilişkisi midir, yoksa insanın Allah ile, insanın insan ile ve insanın tabiat ile ilişkisini de mi içerir?*

İnsan, hiçbir şeyle ve hiçbir kimse ile ilişki ve bağı olmayan, her şeyden kopuk bir varlık değildir. İnsanın bu dünyadaki diğer varlıklarla organik veya mekanik ilişkisi vardır.² Kopması imkânsız bu ilişki, insanın yaşam çarkının dönmesi için kaçınılmazdır ve aynı zamanda insanî ilişkileri genişletme ekseninde karşılıklı etkileşimi yansıtır, insana yüklenen sorumluluk ve yükümlülüklerin anlamlı ve gayeli olduğunu gösterir. Buna göre insanın kendisiyle ilgili sorumlulukları ve yapması gerekenler olduğu gibi tabiatla, diğer insanlarla ve yüce Allah ile ilgili sorumluluk ve yükümlülükleri de vardır.

İnsan, gelişimi ve canlılığı bağlamında suya, havaya ve yemeğe... muhtaç olması bakımından kuşkusuz ki bunlarla doğal bir ilişkisi ve bağı vardır. Bu açıdan hatta doğayı koruma alanında da sorumlulukları vardır. İnsanın diğer insanlarla ilişkisi alanında bazı etkenler vardır ki bunlar, sosyal hayata güç katar. Bu etkenlerin bazıları şunlardır:

1- Ahlâk-i İslâmî ve Mebaniy-i Nazarîy-i An (İslâmî Ahlâk ve Te - rik Dayanakları), *Ali Şirvanî*, s. 57-81.

2- İlm ve Din (Bilim ve Din), *İbn Barbour*, müt: Bahaüddin Horre - sahi (Farsça), s. 42, 71, 375.

1- Cinsel içgüdü: Bu, insanın önemli içgüdülerinden olup bireyin karşı cinse eğilim göstermesine neden olur. Böylece karşıt cinse ilgi duyar, ona yakınlaşır, onunla arasında bir bağ kurar ve bunun neticesinde de büyük toplumun ana ögesi ve çekirdeği olan küçük aile toplumunu tesis eder. İnsan bu durumda, büyük ve küçük ailenin üyelerine karşı sorumluluklarını yerine getirmelidir.

2- İnsancıl duygular: İnsanın doğası öyle şekillendirilmiştir ki diğer insanlarla yakınlık ve ülfet kurmak ister.

3- Akıl: İnsanların maddî ve manevî ihtiyaçlarını temin etmek ve böylece zorlukları aşmak için yardımlaşma ve dayanışma içinde olmak aklın yolu ve gereğidir.¹

İnsanların birbirleriyle bireysel, sosyal, siyasal, kültürel, etik ve bilimsel ilişki kurlmaları yadsınamaz bir gereklilik olduğuna göre, bu ilişkilerin akıl ve mantıkla uyumunu sağlayacak bir dizi kural ve kanunlar gereklidir. Bu istek ve gereksinim insanın yapısında olduğu için din, bu ilişkileri tanımlayıcı ve açıklayıcı, yöntemlerini belirleyici ilke ve dayanakları insana sunmuştur. İnsanın bu ilke ve dayanaklara uymasıyla toplum olgunluk, yetkinlik ve yüceliş için elverişli bir zemine sahip olacaktır. Bu nedenle İslâm dini, insanlar arasındaki bu ilişkiyi kabullenmekle birlikte, onlara yön vermek için sosyal değerlere hâkim ilkeleri de göz önünde bulundurarak kural ve kanunlar öngörmüştür. Böylelikle toplum yüce değer ülkülerine ulaşabilecektir.

1- Camia ve Tarih Ez Dîdgah-i Kur'ân (Kur'ân Açısından Toplum ve Tarih), *Muhammet Taki Misbah Yezdî*, s. 3 ve 11. Ahlâk Der Kur'ân (Kur'ân'da Ahlâk), *Muhammet Taki Misbah Yezdî*, c. 3, s. 93-116. Camia ve Tarih (Toplum ve Tarih), *Murtaza Mutahharî*.

Sosyal İlişkilerde Değer İlkeleri:

1- Adalet: Sosyal ilişkilere yön verme alanında Kur'ân ayetlerine dayanarak bu değer ilkelerinden faydalanılabilir. Bir insanın sosyal hayattaki ve toplumun maslahatlarını temin etme alanındaki etkisi oranında sosyal hayatın sonuçlarından yararlanması aklın gereğidir. İşte bu, adalet ilkesidir. Bir insan, nasıl ve ne oranda başkalarının yükünü yükleniyorsa, başkaları da aynı oranda onun yükünü yüklenmelidir. Adaletin gerçek ve hakikati budur. Kur'ân-ı Kerim bu önemli ilkeye tavsiye ederken şöyle buyurmaktadır:

Allah size, ...insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.¹

2- İyilik ve hayırseverlik: Toplumlardaki eksiklikleri giderme ve yoksunlukları ortadan kaldırma alanında iyilik ve hayırseverlik ruhiyesi çok önemli bir etkidir. Bu nedenle yüce Allah, adaletle birlikte hayırseverliği de buyurmuştur:

Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği... emreder.²

3- Manevi maslahatların maddî maslahatlara önceliği: İslâmî görüşte dünya, ahiretin mukaddimesidir ve ahiret eğilimi, dindar insanların özelliklerinden biridir. Dindar insanlar açısından maddiyat, manevi makamlar kazanmak ve olgunlaşmak için bir araçtır; bu nedenle de maddî çıkarlar ile manevi çıkarların çatışması durumunda maneviyata öncelik ve önem verilmelidir. İyilik ve hayırseverlik ilkesi, birçok anlaşmazlıkların ve çekişmelerin ortadan kaldırılmasında çok faydalıdır.³ Din ahlâkı, insanın tabiat ile, kendisi ile ve diğer insanlar ile ilişkisinin niteliğine ve bu alandaki yasaların gözetilmesine vurgu yaptığı gibi, bütün ilişkilerin temeli ve de-

1- Nisâ, 58.

2- Nahl, 90.

3- Kur'ân'da Ahlâk, Muhammet Taki Misbah Yazdi, c. 3, s. 39-48

ğer noktası olan Allah ile ilişkiye çok önem vermiştir. Çünkü insanın gönül huzuru ve batınî erinci ancak bu ilişki sayesinde temin edilebilir.

Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.¹

İnsan hayatının güzelliği, bu ilişkinin sağlamlaştırılmasında ve sarsılmazlığında saklıdır. İnsan hayatına canlılık ve güzellik veren, insanın yaşama sevincini canlandıran şey de insanın yüce Allah'a inancıdır. Bu inanç, yüce Allah'ı tanımakla güçlenir. Bu marifetin ve tanınmanın kalıcı meyvesi sevgidir; şükür, kulluk ve ibadet de bu ölümsüz sevginin değerli eserleridir.

Kıscası din ahlâkı, insanın (kendisiyle, tabiatla, başkalarıyla ve yüce Allah ile) ilişkileri alanında hem nitelik ve hem de nicelik bakımından bir takım özel ölçü ve kıstaslar belirlemiştir.²

[Ahlâkî Erdem ve Rezilliklerin Ölçüsü]

□ *Ahlâkî erdem ve rezillikleri teşhis etmenin ölçüsü nedir?*

Ahlâk alanındaki temel konulardan biri, ahlâkî iş ve eylemin diğerlerinden nasıl ayırt edilebileceğidir. Yani ahlâkî fiili teşhis etmenin ölçüsü nedir?

Bu soruya farklı ve hatta çelişkili cevaplar verilmiştir. Bazı cevapların uyumsuzluğu, marifet bilimi ve dünya görüşü temellerindeki farklılıktan kaynaklanmıştır. Bu bakış açılarına kısaca değinecek ve sonra da İslâm'ın bakış açısını açıklayacağız:

1- Ra'd, 28

2- Ahlâk Der Kur'ân (Kur'ân'da Ahlâk), *Muhammet Taki Misbah Yezdî*, c. 3, s. 39-48. Pejohiş Der Rabıtaha Der Hozey-i İnsanî (Din Ahlâkı Alanında İlişkiler), *Rıza Ramazani*.

Faydalı olmak: Bazılarına göre ahlâkî erdemın ölçüsü fedakârlık ve başkalarına faydalı olmaktır. Bunlar, bencillik ve çıkarıcılık amacı güden fiilleri ahlâk dışı olarak nitelemiş, bunun dışındakileri ise ahlâkî olarak tanımlamışlardır.

Görevi ifa gayesi: Kant gibi düşünörlere göre fiilin ahlâkî olmasının ölçüsü, vicdandan kaynaklanmasıdır. Buna göre vicdanın insana yüklediği sorumlulukların, sadece sorumluluğun gereği olarak gerçekleştirilmesi ahlâkî fiildir. Fiilin gerçekleşmesinde başka bir etkenin rolü olması durumunda bu fiil, asla ahlâkîlik unvanı taşımayacaktır.

İnsan sevgisi: Bazı düşünörlere, insan sevgisine dayalı olan ve bu sevgiden kaynaklanan fiili ahlâkî fiil olarak kabul etmişlerdir. İnsanda var olan insancılık, insan sevgisi ve duygu eğilimi içgüdü, ahlâkî fiilin icra garantörüdür.

Makul çıkarıcılık, adalet ve ruh güzelliği: Bertrand Russell gibi düşünörlere göre aklaniyete ve uzak görüşlülüğe dayalı çıkarıcılık, kimi felsefecilere göre aklîlik, kimilerine göre adalet ve diğere bazılarına göre de ruh güzelliği, ahlâkî fiilin ölçüsüdür. Bu alanda daha farklı görüşler de vardır.¹

Şehit Murtaza Mutahharî'ye (r.a) göre bu görüşlerin ve bakış tarzlarının doğruluğu, ancak din inancına dayalı olmasına bağlıdır. Çünkü maneviyat halkalarının başı yüce Allah'tır ve iyiliklere mükâfat veren de ancak odur. Maneviyatın bir parçası olan insancıl duygular, ancak insanın bu dünyada maneviyata inanması durumunda insanda kendini gösterecektir. Yani insan, ancak yüce Allah'a inanması duru-

1- Konu hakkındaki bakış açılarının detaylarını ve onlara getirilen eleştirileri öğrenmek için şu kaynaklara bakabilirsiniz: Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), *Murtaza Mutahharî*. Ta'lim ve Terbiyet Der İslâm (İslâm'da Eğitim ve Öğretim), *Murtaza Mutahharî*. Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), *Muhammet Taki Misbah Yazdî*. Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), *Seyyid Muhammed Rıza Müderrisi*.

munda insanları sevecek ve insancıl duygularını eyleme dönüştüreceklerdir. Din inancı, ahlâkî ilkelerin dayanağı ve alt yapısıdır. Ahlâkî güzellik olarak algılayan ve güzelliği de makul ve manevi güzellik türünden gören kimsenin bu düşüncesi elbette ki doğrudur. Eğer biz, Allah adında mutlak, makul ve manevi bir hakikat ve güzelliğe inanmaz isek, başka bir manevi güzelliğe asla inanamayız. Yani ruhun manevi güzelliği veya fiilin manevi güzelliği, ancak Allah'a inanmamız durumunda anlam kazanacaktır. İnsan Allah'a inanmadığı sürece, Kant'ın savunduğu ahlâkî vicdan, insan için hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Makul çıkarıcılık görüşü de aynı durumdadır. Ussallık ve makul çıkarıcılık, insanın ölüm sonrası hayata inanması durumunda işlevini iyi yapacaktır. Çünkü bu görüşün savunucularına göre insan çıkarıcı, çıkar düşkününü olarak yaratılmıştır ve kendi çıkarından başkasını da düşünmez. Bu insan, sonuçta kârlı çıkmak için öncelikle bir araştırmaya girişir ve bunun sonrasında yapmak istediği işi gerçekleştirir. Eğer insan Allah'ın adaletine inansa, bu his, iyi bir icra garantörü olacaktır; ama eğer bu inançtan yoksun olsa, başkalarının çıkarlarını da sahiplenmek isteyecektir. Öyleyse bu görüşün de gerçek ve nihai amacına ulaşması, Allah'a ve ilâhî adalete inanmaya bağlıdır.¹

İslâmî Bakış Açısı

İslâm dini açısından ahlâkî fiilin fazileti, insanî kemal ve yetkinliğe ulaşmada o fiilin etkisine bağlıdır. Bu yüzden insan ruhunun ıslahında, yeniden yapılanmasında ve nihaî yetkinliğe ulaşmada etkili olan her iş erdem sayılır, aksi durumda ise ahlâkî rezillik ve erdemsizliktir. Elbette ki burada insanın kendi istek ve iradesiyle yapmış olduğu fiil kastedilmektedir.

1- Ta'lim ve Terbiyet Der İslâm (İslâm'da Eğitim ve Öğretim), *Mu -
taza Mutahharî*.

Hatırlatılması gerekir ki bu etki, ya doğrudan veya (yetkinlik kazanma zeminini hazırlamak suretinde) dolaylı olarak gerçekleşir. Bu nedenle de İslâm dini bu işi ahlâkîlikle nitelendirmiştir. İnsanın nihai kemal ve yetkinliği, Allah'a yakın olmaktan ve ilâhî sıfatlarla donanmaktan ibaret olduğuna göre, bu yüce ülküye ulaşmada etkili olan her şey İslâm dini açısından ahlâkî erdem sayılmıştır. Allah sevgisi, zikir, sadakat, emaneti koruma, ahde vefa, sabır, direnç, hikmet, adalet, iffet, cesaret, züht, takva, zihin berraklığı, tevekkül, dua, Allah korkusu, güzel ahlâk, yoksullara yardım, öksüzlere yardım, insanlara hizmet düşüncesi, fedakârlık, özveri, akrabalık bağlarını koruma, affetme, bağışlama... sözü edilen erdemlerin bazı örnekleridir.

İnsanı kemal yön ve ülküsünden saptıran ve Allah'a yöneliştiren alıkoyan her şey de ahlâkî rezilliktir. Bencillik, keyif düşkünlüğü, nefsin arzularına uyma, kendini beğenmişlik, büyülenme, gururlanma, yalan, haset, cimrilik, dünya sevgisi, dedikodu, iftira, riyakârlık, yüce Allah'ı gazaplandıran her günah ahlâkî rezilliğin örnekleridir. Bu açıdan bakıldığında, farzları terketmek ve günahları işlemek, ahlâkî rezilliklerin en büyüklerindedir.¹

Hatırlatmak gerekir ki, faziletlerin ve erdemlerin etkisinin farklı derece ve aşamaları vardır ve bu farklılık, işin gerçekleşmesini sağlayan marifet ve gayenin ölçüsüne bağlıdır. Nasıl

1- Nazar-ı Ahlâkiy-i İslâm (İslâm'ın Ahlâkî Görüşü), *Hüseyn Hakkani Zencanî*. Seyr ve Süluuk, *Mahmut Behiştî*. Noktehay-i Ağaz Der Ahlâk-i Amelî (Amelî Ahlâkın Başlangıç Noktaları), *Muhammed Rıza Mehdevi Kenî*. Reviş-i Hodsazî (Nefsi Arındırma Yöntemi), Yazarlar: *Feride Mustafavi (Humeyni)*, *Fatıma Caferî*, *Siddika Masumî*. Ahlâk-ı İslâmî, (İslâm Ahlâkı), *Habibullah Tahiri*. Makalat (Makaleler), *Muhammed Şucaî*, iki cilt. Pertovî Ez Ahlâk-ı İslâmî (İslâm Ahlâkından Örnekler), *Seyyid Muhammed Şefî Mazenderanî*.

ki ahlâkî rezillikler ve günahlar da, kötü sonuçlarının ölçüsü bakımından büyük ve küçük olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. Buna göre insanı Allah'a daha çok yakınlaştıran, daha çok manevi sonuç ve etkileri olan, insan ruhunun tezkiyesinde daha çok rol oynayan bir iş, elbette ki daha faziletlidir.¹

[Güzel Ahlâkta İradenin Rolü]

□ *Güzel ahlâka ulaşmada iradenin rolü nedir ve irade nasıl güçlendirilir?*

İrade, insanın ahlâkî erdemlere ulaşmasında ana ve temel rol ifa eder. Çünkü insan, ancak kendi istek ve iradesiyle mutluluk veya bahtsızlık yönünde hareket eder.

İrade Nedir?

Eğilimin insan tabiatına bağlı olduğu gibi, irade de insanda var olan ve akla bağlı olan bir güçtür. Eğilim, çekim türünden olup insanın ihtiyaç duyduğu şeyleri kendine doğru çeker. Eğilim ne kadar güçlü olursa, insanın ihtiyarı da aynı oranda zayıflar. Çünkü insan bu durumda, kendisinin dışındaki bir gücün egemenliğindedir. İrade ise insanın içinde olan bir güçtür. İnsan bu güç yardımıyla kendisini dış kaynaklı güçlerin etkisinden kurtarır ve iradesini güçlendirdikçe ihtiyarını arttırır; kendisine, işine ve hatta kaderine daha çok sahip olur.²

1- Ta'lim ve Terbiyet Der İslâm (İslâm'da Eğitim ve Öğretim), *Murtaza Mutahharî*. Selametiyy-i Ten ve Beden (Beden ve Ruh Sağlığı), *Mahmut Behiştî*. Ahlâk-ı İslâmî (İslâm Ahlâkı), *Habibullah Tahîrî*. Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), *Murtaza Mutahharî*. Ahlâk-ı İslâmî (İslâm Ahlâkı), *Ahmet Deylemî ve Mesut Azerbaycanî*.

2- Ta'lim ve Terbiyet Der İslâm (İslâm'da Eğitim ve Öğretim), *Murtaza Mutahharî*, s. 320-321

İrade, insanın yeteneklerini filizlendirmede temel rol oynayan bir güç ve yüce Allah tarafından insana verilen bir emanettir. İnsan bunun yardımıyla iyileşme ve iyi kalmayı gerçekleştirir, bu büyük Allah vergisi yardımıyla insan olmanın değerini artırır ve himmetini yüceleştirir. İmam Ali (a.s) bu hususta şöyle buyurmuştur:

Kişinin değeri himmetinin ölçüsü oranındadır.¹

Ahlâkî İyileşme Yönünde İradenin Etkisi:

İradesiz insan ahlâkî rezilliklere karşı mücadele edemez, ancak irade sayesinde ahlâkî erdemlerle donanma liyakatini kazanır.

Ahlâk üstatları, ahlâkî iyileşme yolunda istek ve iradenin ilk adım olduğunu bildirmişlerdir. İnsan istemedikçe, irade etmedikçe ve ciddiyetle dilemedikçe bir yere varamayacaktır. İnsan ancak istemekle, gönül ve ruh atmosferini güzelleştirebilir ve kendini süluk meydanında amade ve dinç kılar.²

İradeyi Güçlendirme:

İradesini güçlendirmek isteyen insan, yapmak veya terk etmek istediği işi, faydalarını ve zararlarını enine boyuna düşünmelidir. O işi yapmak veya o sığta sahip olmak, insan ruhunun yetkinlik ve olgunluk kazanmasında faydalı ve etkili olacaksa, bu yönde gayesini harekete geçirmek için kendinde o iş veya erdeme karşı şevk ve eğilim oluşturmmalıdır ve sonra da işi gerçekleştirmeye koyulmalı, ciddi bir iradeyle amacını gerçekleştirmenin ön koşullarını hazırlamalı ve engelleri ortadan kaldırmak için de hazırlıklı olmalıdır. Bu yöntem, kötü bir sıfatı veya çirkin bir işi terk etme alanında da geçerlidir. Şöyle

1- Nehcü'l-Belağa, 47. hadis

2- Makalat (Makaleler), Muhammed Şucaı, c. 3, s. 17-70 (Tarik-i Ameliy-i Tezkiye=Pratik arınma yolu).

ki: İnsan öncelikle o sıfat veya işi düşünmeli, o çirkin sıfat veya işten nefret etmek ve sonuçta onu kendisinden uzaklaştırmak için onun kötü ve uğursuz sonuçlarını incelemelidir.

İradeyi güçlendirmek için yapılan tavsiyelerden biri, takvaya ve nefsin tezkiyesine önem vermektir. İmam Ali (a.s), *Nehcü'l-Belağa*'da defalarca bu konuya temas etmiştir. Onlardan biri şöyledir:

Bilin ki günahlar, dizginleri kopmuş azgın atlara benzer. Onlara binenler günahkârdır ve binicilerini ateşe atarlar. Takva ise ram olan bir deve gibidir ki dizginleri binicilerinin elindedir ve onları cennete götürür.¹

Günahlar ve hatalar, yularını parçalamış ve sürücüsünün kontrolünden çıkmış azgın atlar gibidir. Günah, insanı şehvetlerin ve nefsanî isteklerin etkisinde bırakır ve bunun sonucunda insan, aklına ve imanına aykırı olarak günah işler ve nefsinin kontrolünü kaybeder. Takva ise, dizgini binicisinin elinde olan muti ve ram binek gibidir. Yani insan, bu sıfat ve duruma sahip olmakla, binicinin emir verdiği gibi emir verir ve binek de itaat eder; dizginlerinin yönlendirildiği yönde, azgınlık etmeksizin ilerler. Buna göre insan, iradenin egemenliğini sağlayan imanını, inançlarını ve takvasını güçlendirmeyi önemsemelidir. Böylelikle insan, nefsanî eğilimlerine üstün gelebilecek, karşılaştığı olaylar karşısında mantıklı hareket edebilecek ve de takvayı gözetmekle hayallerin kontrolünü elinde tutabilecektir.²

Buna göre insan güçlü bir varlıktır; yücelmek ve olgunlaşmak için öyle bir iradeye sahiptir ki istediği her şeye ula-

1- *Nehcü'l-Belağa*, 16. hutbe

2- Daha ayrıntılı bilgi edinmek için şu kaynaklara bakınız: Ta'lim ve Terbiyet Der İslâm (İslâm'da Eğitim ve Öğretim), *Murtaza Mutahharî*. Pejohiş Der Ta'lim ve Terbiyet-i İslâmî (İslâmî Eğitim ve Öğretim Alanında İnceleme), *Seyyid Mehdi Sanî*, s. 113-119.

şabilir ve iradesini güçlendirmekle hayata canlılık ve tazelik verebilir. İrade, aşılması çok güç olan dağlık ve kayalar arasında kendine yol açan ve ilerleyen bir şelale gibidir.

Zayıflıktan ve Gücsüzlükten Sakınma:

Faziletleri kuşanma ve densizliklerden arınma arenasında temel nitelikli konulardan biri, şeytanî vesveseler karşısında iradenin güçlü olduğuna inanmak ve asla acizliğe düşmemektir. Burada, iradesini kullanarak yüce makamlara nail olan insanlardan ikisine değineceğiz:

Sekkaki'nin Öyküsü:

Yusuf Sekkaki (ölümü 617 h.k), Arap edebiyatı alanında özel mahareti ve seçkinliği olan İslâm bilginlerindedir. Ders kitabı olarak okutulan, bilginler tarafından şerh edilen ve haşiye yazılan "*Miftahu'l-Ulum*" kitabı onun eserlerindedir. Sekkaki önceleri demircilik yapardı. Demirden küçük bir hokka ve onun için de zarif bir kilit yapmıştı. Bunu, dönemin padişahına götürmüş ve hediye etmişti. Bu hokka padişah ve yakınları tarafından çok beğenilmişti. Ama Sekkaki, beklediği ilgi ve teşviki görememişti. Bu esnada padişahın huzuruna biri gelmişti, hem padişah ve hem de yakınları ona çok saygı göstermişlerdi. Sekkaki, bu saygı ve ihtiramın muhatabı olan bu adamın kim olduğunu sormuş ve "Bilginlerden biridir." cevabını almıştı. Sekkaki bundan çok etkilenmiş, bunun üzerine âlim ve bilgin olmaya karar vermişti. Sekkaki'nin 30 yaşında olması, eğitim ve öğretim için pek de uygun bir yaş değildi. Buna rağmen işe koyuldu. Bir süre ders aldı, ama fazla ilerleme kaydedemedi. Bunun üzerine ümidini yitirip dersi, tahsili terk etmeye karar verdi. Bir gün bir yerden geçerken gözüne bir şey takıldı. Bir yerden damla damla su akıyordu ve onun düştüğü yerde bir çukur oluşmuş ve suyla dolmuştu. Kendi kendine düşünerek şöyle dedi: "Yeteneğim az olsa da, zamanın akışıyla öğrendiklerim çoğalacak ve bilgim artacaktır."

Azmini bileyerek amacına kilitlendi, olanca himmet ve zahmetle nitekim amacına ulaştı ve meşhur edebiyat bilginlerinden biri olarak tarihe geçti.¹

Krenn'in Öyküsü:

İrlandalı meşhur hatip Krenn, önceleri doğru dürüst konuşamıyor ve kendisini ifade edemiyordu. Okulda arkadaşları ona kekeme diyorlardı. Krenn, hukuk fakültesinde okurken konuşmasını düzeltmeye çok çalışmış, ama başarılı olamamıştı. Bir gün tartışmak için bilimsel bir konferansa katıldı. Konuşma sırası ona geldiğinde, doğruldu ve konuşmak istedi, ama hiçbir şey söyleyemedi. Bunun üzerine karşı taraf kalkıp onunla alay etmeye başladı ve onu "dilsizlerin hatibi" olarak tanımladı. Alay konusu olmak Krenn'i çok üzmüş ve etkilemişti. Birden ayağa kalktı ve kendisini savundu. Krenn bu olaydan sonra büyük bir aynanın karşısında durarak saatlerce konuşma ve hitabet alıştırmaları yapar ve ayrıca hareketlerini ve mimiklerini düzeltirdi. Bu yöntemle konuşmasını düzeltti ve nitekim meşhur bir hatip oluverdi.²

[Erdem Kazanmanın Yolları]

□ *Erdem kazanmanın ve ahlâkî rezilliklerle mücadelenin yolu nedir?*

Erdem Kazanmanın Ön Hazırlıkları:

Erdem kazanmak ve ahlâkî rezilliklerle mücadele etmek için bir takım temel noktalara dikkat etmek gerekir.

1- Reyhanetü'l-Edeb, c. 7, s. 205, "s,k,k" maddesi.

2- İtimad Be-Nefs (Öz Güven), *Samuel Smiles*, Müt: Ali Deşti, s. 207, Pejohiş Der Ta'lim ve Terbiyet-i İslâmî (İslâmî Eğitim ve Öğretim Alanında İnceleme), *Seyyid Mehdi Sanûî*, s. 118 kitabından naklen.

1- İstemek: İnsan, öncelikle iyileşmeyi, kendini ahlâk erdemleriyle süslemeyi ve ahlâkî rezilliklerden uzak tutmayı istemelidir. Bu istek, ön hazırlık ve yolun başlangıcı olarak güçlendirilmelidir.

2- İnanç: İnsan, kötülüklerle karşı mücadele gücüne sahip olduğuna ve Allah katından kendisine verilen bu güç sayesinde şeytanî tehdit ve vesveseler karşısında durabileceğine inanmalıdır. Çünkü güçsüzlük ve acizlik hissi, insanda ruhsal yıkımlar oluşturur ve düşmanları karşısında küçük düşürür.

3- Riyazet ve cihat: Beden sağlığı için spor yapmanın zaruri olduğu gibi, nefsi arındırmada da nefsin isteklerine karşı riyazet ve cihat kaçınılmazdır.¹

4- Tedricilik: Beden eğitiminde küçükten, azdan başlandı ve idmanlar sonucunda istenen gelişme sağlandığı gibi, ruh eğitiminde de azdan başlamak ve tedrici olarak aşamaları katetmek gerekir. Bunun sonucunda insan ahlâkî erdemlere sahip olabilecek ve ahlâkî rezilliklerden de korunabilecektir.

5- Devamlılık: Nefsanî rezilliklere karşı riyazet ve mücahede, kötülüklerin kökü kazınuncaya ve erdemler de yeti haline gelinceye kadar devam etmelidir.

6- Zararı önlemek: Ahlâkî afet ve rezillikler insanın ruhuna girmeden önlenmelidir; eğer de bir yolunu bularak insan ruhuna sızmış ise, kansere dönüşmeden önce her hangi bir yolla dışarı çıkarılmalıdır ki ahlâkî erdemleri kazanma hareketi sekteye uğramasın.²

1- Noktehay-i Ağaz Der Ahlâk-i Amelî (Amelî Ahlâkın Başlangıç Noktaları), *Muhammed Rıza Mehdevi Keni*, "Riyazet ve Mücahedet-i Ba Nefs (Nefse karşı riyazet ve mücahede)" konusu.

2- Noktehay-i Ağaz Der Ahlâk-i Amelî (Amelî Ahlâkın Başlangıç Noktaları), *Muhammed Rıza Mehdevi Keni*, s. 29-44.

Önemli Bir Kaç Nokta

Ahlâkî erdemleri kazanma ve rezillikleri ortadan kaldırma alanında dikkat edilmesi gerekli birkaç nokta vardır:

1- Salih amelin tekrarı: Bu, güzel ahlâkın ruha yerleşmesine ve yeti haline gelmesine neden olur. Çünkü bir suretin tekrarı, insanda yetiye dönüşür ve bu, insanın gönül ve ruh sayfasına bir nakış olarak işler. Ahlâkî kötülük ve rezilliği terk etmenin tekrarı da, onun çirkinliğini tamamen ortaya çıkarır ve ona duyulan nefret kalıcı olur.

2- Gaye ve niyet: Ahlâk güzelliklerini kazanma isteği, maddî çıkarlar ve dünyevi menfaatler için değil, ilâhî rıza doğrultusunda gerçekleşmelidir.

3- İnançların ıslahı ve güçlendirilmesi: Ahlâk güzelliklerini kazanabilmenin önemli yollarından biri, inançları ıslah etmektir. İnsan, Allah'a olan inancını ve Allah'ın fiillerine dönük tevhit (tevhid-i efal) inancını güçlendirerek ahlâkî kötülüklerden arınmaya özen gösterir; artık onun yanında, bü yüklenme ve riya gibi ahlâkî rezilliklerin hiçbir değeri olmaz. İşte bu inanç ve bakış açısıyla bu tür rezillikler kolay bir şekilde ortadan kaldırılabilir.¹

4- İlmî ve amelî yol: Erdem ve faziletleri kazanabilmek için ahlâk üstatları, birbirini tamamlayıcı nitelikte olan ilmî ve amelî yolu önermişlerdir. İnsan ilmî yol sayesinde faziletin bireysel, sosyal ve siyasal hayattaki sonuçlarını ve de ruhun yücelişi ve yetkinliği yönündeki sonuçlarını öğrenecektir. Bu marifet ve bilgiye sahip olan insan, hem gerçek ihtiyaçlarına kavuşacak ve hem de bu fazilete sahip olmanın gerekliliğini anlayacaktır. İnsan bu marifet sonrasında, o fazilete sahip olmanın zeminini hazırlama yönünde kararlılık gösterecektir.

1- Reviş-i Hodsazî (Nefsi Arındırma Yöntemi), Yazarlar: *Feride Mustafavi (Humeyni), Fatıma Caferî, Sıddıka Masumî.*

Amelî Yolun Ön Hazırlığı:

Ahlâk otoritelerine göre ahlâk güzelliğine sahip olmanın ve nefsanî çirkinliklerden arınmanın ön hazırlığının dört aşaması vardır: Müşarete, murakabe, muhasebe ve muatebe.

Müşarete¹: Yani insanın, kendisi için belirlenen görev ve sorumlulukları yerine getirmede gevşek davranmaması ve ilâhî buyruklara bağlı kalması için kendisiyle ahitleşmesidir. İnsan bu aşamada, hayır ve güzel işler yapmayı, kötülüklerden sakınmayı üstlenir; ömründen ve varlıksal sermayesinden gereğince faydalanma ve boşa tüketmeme bağlamında her sabah kendisiyle olan ahdini yeniler. Bu aşamadan sonra, ahdine sadık kalması için kendisini denetlemelidir. Çünkü inaçlı ve imanlı biri ahdine vefa gösterir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

Yine onlar (o müminler) ki, emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler.²

Murakabe: İnsan bu aşamada yüce Allah'ı asla unutmamalı, işlerine ilâhî renk vermeye çalışmalıdır. İmam Ali (a.s) murakabe hakkında şöyle buyurmuştur:

Ne mutlu ona ki Rabbini gözetir ve günahından korkar.³

Yine İmam Ali (a.s) konu hakkında şöyle buyurmuştur:

İnsan kendisini kontrol etmeli, kalbini denetlemeli ve dilini korumalıdır.⁴

İmam Ali (a.s), akıllı mümini tanımlarken şöyle buyurmuştur:

1- Buna muahede (=sözleşme) de denmiştir.

2- Mü'minûn, 8

3- Şerh-i Gururu'l-Hikem ve Dürerü'l-Kelim, c. 4, s. 238, 5938. hadis

4- Fihrist-i Gururu'l-Hikem ve Dürerü'l-Kelim, s. 393, 1947. hadis.

(Akıllı mümin) yarınını bugününden gözetir ve birkaç adım öncesine bakar.¹

Muhasebe: İnsan bu aşamada, çok önemli yedi noktaya dikkat ederek nefsiyle hesaplaşmaya başlar: Ölçü, sorumluluk hissi, amelin kalıcılığı, amellerin kaydedilmesi, hesaba çağrılması, amellerin karşılık ve yankısı, düşünme ve telafi.²

Hadisler nefisle muhasebeye çok önem vermiştir. Yüce Allah Resulü'nden (s.a.a) rivayet edilen bir hadis şöyledir:

Hesaba çekilmeden siz kendinizi hesaba çekin, amelleriniz tartılmadan siz kendiniz tartın ve yüce sunum (kıyamet) için kendinizi hazırlayın.³

İnsanın kendisini ve yüce Allah'ı unutmaması için, kendisine yabancı kalmaması için ve de anlamsız gurura kapılmaması için fırsatlarını kaybetmeden önce kendisiyle hesaplaşması elzemdir.

Ölüm sonrası oturacağın bir yurt olmaz
Tek yurt amellerinin kurduğudur ancak
Hayır amelinden görkemli saray kurulum
Çirkin amelinden bela mağarası
Tevfik fırsatını yarın vermeyeler, korkarım
Bari bugün tövbe et ki, yarının kurtuluş halkasıdır.⁴

1- Nehcü'l-Belağa, Sübhi Salih Tahkiki ile, 83. hutbe.

2- Noktehay-i Ağaz Der Ahlâk-i Amelî (Amelî Ahlâkın Başlangıç Noktaları), Muhammed Rıza Mehdevi Keni, c. 1, s. 353-373. Muhasebetu'n-Nefs (Nefs Muhasebesi), Allame Seyyid b. Tavus.

3- Muhasebetu'n-Nefs (Nefs Muhasebesi), s. 13.

4- Külliyyat-ı Divan (Şehriyar Divanı), c. 5, s. 340.

Ez Pes-i merg serâyî ki to benişîni nîst

Coz benâyî ki emelhây-i to der vey benâst.

Ân benâ kez emel-i hayr, yekî kah-i bolend

Ve ân benâ kez emel-i zişt yekî gâr-i belâst.

Tersemet forset-i tevfik be-ferdâ nedehend

Bârî imrûz kon ân tovbe ki tûk-i ferdâst.

Muatebe: Erdemler yolunun yolcusu, bu üç aşamadan sonra dördüncü aşamaya adım atarak kendini kınar. Bu aşamada insan, kendini muhakeme edip yapmış olduğu hatalar ve kötülükler karşısında kendini kınamalı, bağışlanma dilemeli, tövbe etmeli, ihmal ve kusurlarını pratik olarak telafi etme yoluna gitmelidir.¹

[Arınmanın Aşamaları]

□ *Nefsi ıslah etmenin ve arındırmanın pratik aşamaları nelerdir?*

Bu bağlamda öncelikle dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Ahlâk ilmi uzmanlarının çoğu, nefsin ıslahı ve ruhun arınması için ahlâk çirkinliklerini tanımanın ilk adım olduğuna dikkat çekmişlerdir. Buna göre insan, ilk önce ahlâkî çirkinliğe düşmemeye ve bu yolla kendisinde hastalık oluşturmamaya dikkat etmelidir. Çirkinliği işlemesi durumunda ise, en kısa zamanda ve olanca ciddiyetle zahmetlere göğüs gererek onu ortadan kaldırmalıdır. İşin uzmanlarının bildirdiğine göre ahlâkî çirkinlikleri terk etmek ve onlardan uzak durmak, ahlâkî erdemleri sahiplenmekten önce gelir.² Bu, ahlâk güzelliklerini kazanma yönünde gayret edilmesin, anlamına gelmez. İlerde de açıklayacağımız üzere, her hangi bir ahlâkî çirkinliği ortadan kaldıracı için onun karşıtı olan sıfatın var edilmesi ve güçlendirilmesi gerekir. Mesela ahlâkî

1- Reviş-i Hodsazî (Nefsi Arındırma Yöntemi), Yazarlar: *Feride Mustafavi (Humeyni), Fatıma Caferî, Siddıka Masumî*, s. 65-197. Noktehay-i Ağaz Der Ahlâk-i Amelî (Amelî Ahlâkın Başlangıç Noktaları), *Muhammed Rıza Mehdevi Keni*, s. 343-373.

2- Tefsir-i Mevzuî-yi Kur'ân-ı Kerim (Kur'ân-ı Kerim'in Konularına Göre Tefsiri), *Abdullah Cevadi Amulî*, Merahil-i Ahlâk (Ahlâkın aşamaları) konusu, s. 21.

rezilliklerden olan büyülenme sıfatına karşı mücadele eden ve kendisini ondan arındırmak isteyen kimse, bu sıfatın sebep olduğu uğursuzluklar ve mahrumiyetler gibi kötü sonuçları göz önünde bulundurmakla birlikte, amelen de buna karşı savaş açmalı ve bu sıfatın karşısı olan alçak gönüllülük sıfatını güçlendirmeye önem vermelidir.

Önemli Noktalar:

Nefsin ıslahı bağlamında şu noktalara özellikle dikkat edilmelidir:

1- Nefsi tanımak: İnsan, öz gerçeğini tanıyabilmesi, planlı bir program izleyerek ve bu yönde sürekli gayret göstererek onu filizlendirmesi, olgunluk ve yetkinlik aşamalarını tedrici olarak kat edebilmesi için eğilim alanında nefsin özellik ve yeteneklerini tanımalıdır.

Nefsi tanımanın ayetlerde ve hadislerde özel bir yeri ve önemi vardır. Bu yönde edinilecek marifet, yüce Allah'ı tanımaktan sonra gelen en önemli ve en yüce marifettir. Çünkü Allah'ı tanımak ve insanı tanımak bu marifetin önemli sonuçlarındandır. Yüce Allah Resulü (s.a.a) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

Kendini bilen kimse, şüphesiz ki Rabbini bilmiştir.¹

Şair şöyle demiştir:

Sen ki kendi özünde hakirsin

Yaradanı, sen nasıl tanırın?²

İnsan, ancak kendini tanıdıktan sonra yetkinlikler kazanma ve nefsi arındırma isteğini kendinde bulacaktır. Kur'ân-ı Kerim azarlayıcı bir tonla bu noktaya dikkat çekmiş ve şöyle buyurmuştur:

1- Biharu'l-Envar, c. 2, s. 32.

2- To ki der hod zebûn bâşî / Ârif-i Kirdigar çûn bâşî.

Kendi nefislerinizde de öyle (ayetler var). Görmüyor musunuz?¹

2- Ahlâkî çirkinliklere ve rezilliklere karşı hassasiyet: İnsan, ahlâkî rezilliklerin birçok tehlikeli hastalıklara sebep olabileceğine, insanı türlü türlü afetlerle ve tehditlerle yüz yüze getireceğine dikkat etmelidir. İnsan, bu tür ahlâkî çirkinliklerden nefret etmesi durumunda, ciddiyetle onlardan uzak durmaya ve onları kendinden uzaklaştırmaya çalışacaktır. Bu nedenle İmam Ali (a.s) şöyle buyurmuştur:

Kötü sözlerin ve işlerin hiçbiri hakkında nefesine izin verme!²

İmam Cafer Sadık (a.s) da konu hakkında şöyle buyurmuştur:

Her kim günaha rağbet ettiğinde, kulluktan korktuğunda, meşru olmayan bir yemeğe iştah saldıığında, öfkelenildiğinde ve sevindiğinde nefesine sahip olsa, Allah onun bedenini (cehennem) ateşine yasaklar.³

3- Nefsi ıslahın aşamaları: İnsan iki aşamada nefisini arındırmalıdır:

a) Nefsin çirkin sıfatlardan tezkiyesi: Yani gönül kötü ahlâktan ve günahattan temizlenmelidir. Buna, ahlâkî kötülüklerden "tahliye" (boşalım) aşaması denmiştir.

b) Faydalı ve doğru ilimler öğrenerek, ahlâk erdemleri ve güzellikleri kazanarak, güzel işler yaparak nefsi eğitmek ve kâmil kılmaktır. Buna da, "tahliye" (iyiliklerle ve güzelliklerle süslenme) aşaması denmiştir.

1- Zâriyât, 21.

2- Gureru'l-Hikem ve Dürerü'l-Kelim.

3- Biharu'l-Envar, c. 68, s. 358.

Nefsin ıslahı, tezkiyesi ve yüce Allah ile gerçek ilişkisi için bu iki aşama gereklidir. Çünkü insanın can evi pisliklerden arınmadıkça, hak ilim ve öğretileri, ahlâk güzelliklerini kazanamayacak ve hayır ameller işleme yeterliliğine sahip olamayacaktır. Bunu herkes çok iyi bilir.

4- Kötülüklerin yolunu tıkamak: Ahlâkî rezilliklerle mücadele yollarından biri, onların giriş zeminlerini tıkamak ve ortaya çıkmalarına engel olmaktır. Çünkü bu pisliklere bulaşma ortamı mevcut olursa, elbette ki insan onlara bulaşacak ve zamanla da insanın ruhuna işleyecek ve meleke haline gelecektir. Bu durumda onlara karşı mücadele etmek ve onların kökünü kurutmak çok daha zorlaşacaktır. Bunu şöyle örnek- lendirebiliriz: Bazı insanların bazı ortamlarda bulunmalarıyla, ahlâkî rezilliklerden olan gıybet gibi bir günahın işlenme olasılığı varsa, insan o ortama girmemelidir; orada bulunmak zorunda olduğu durumlarda ise, günahın işlenmemesi için konuyu değiştirmeye çalışmalıdır. Bunu da yapamıyor ise, başkalarını üzme pahasına bile olsa orayı terk etmelidir. Çünkü yüce Allah'ın gazap ve öfkesi, başkalarının rahatsız olmasından veya üzülmelerinden çok daha önemlidir.

İmam Ali (a.s) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

Nefsinin heva ve hevesi güçlenmeden önce ona galip ol. Çünkü eğer o güçlenecek olsa, o sana galebe edecek ve seni istediği yöne çekecektir. Artık bu durumda ona direnmeye güç yetiremeyeceksin.¹

Özellikle o iş bir alışkanlığa -ki insanın ikinci doğasıdır- dönüşecek olsa, bu durumda sultacı bir düşman olacaktır.²

1- Gururu'l-Hikem ve Dürerü'l-Kelim, s. 511.

2- İmam Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki alışkanlık sultacı düşmandır ve alışkanlık ikinci tabiattır." Gururu'l-Hikem ve Dürerü'l-Kelim, s. 33.

O halde insan, her türlü kötülük ve rezilliğin kaynağı ve başı olan nefsanî heva ve heveslere galip gelmelidir. İmam Ali (a.s) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

Düşmanın düşmanına galip olduğu gibi nefsanî isteklerine galip ol ve düşmanın düşmanıya savaştığı gibi onunla savaş, ki ona sahip olabilesin.¹

5- Nefsin tezkiyesi için akli eğitmenin gerekliliği: Nefsanî meyil ve isteklerin kontrolü için akli işletmek, ahlâkî erdemleri kazanmanın ve ahlâkî rezilliklere karşı mücadele etmenin en önemli yollarından biridir. Akli kullanmaksızın bu yolu tanımak ve kat etmek imkânsızdır. Nefsin tehzip ve tezkiyesi için aklın yönlendirilmesi bir zorunluluktur. Yüce Allah'ın bahşettiği en yüce nimet olan akıl, arındırılmış nefis makamına ulaşmaya vesile olabileceği gibi, pekala insanın kendisi ve toplumu için kötüye de kullanılabilir. Gerçekte bu, iman etmemiş akıldır ve Muaviye gibi düzenbaz ve şeytan kullar yetiştirir.²

6- Önlem alma: Her afet, insan benliğine sızmadan ve giriş yolu bulmadan önce önlenmelidir. Önlem ilkesinin sadece nefsin ıslahı ile ve ahlâkî konularla sınırlı olmadığı açıktır; aynı durum psikoloji, sosyoloji, siyasal felsefe ve diğer bilim dallarında geçerli olup çok büyük bir öneme sahiptir. Çünkü ölüm doğuran bir afet ve tümör, bireyin veya toplumun varlığında yer etmişse eğer, artık ona karşı savaşmak çok zor olacak ve hatta bazı durumlarda imkânsızlaşacaktır. Bu yüzden ahlâkî kötülük ve rezillikler de insan varlığında yer bulmadan önce gereken önlemler alınmalı ve hazırlıklar yapılmalıdır.

1- Gururu'l-Hikem ve Dürerü'l-Kelim, s. 509.

2- Usul-u Kafi, Şeyh Kuleyni, c. 1, s. 11.

Nefsi İhya ve İslah Etkenleri:

1- Fitrî eğilimlerin ihyası: İnsanların fitrî ihtiyaç ve istekleri (ki temin edilmesi durumunda güzel, kalıcı ve sağlam olacaktır) seyir ve süluk ehlinin en öncelikli görevlerinin başında gelmelidir. Manevi olgunluk yolunun yolcuları, öncelikle ilâhî nimet ve emanetleri tanınmalı ve sonra da insan olma yönünde onları kullanmalıdırlar. Manevilik, dindarlık, Allah'a kulluk, erdeme taliplik, manevi güzellik... hissi, korunması ve yönlendirilmesi gereken büyük ilâhî nimetlerdendir; bunlara ihanet etmemek gerekir. Ahlâk erdemleri de diğer dinî olgular gibi insanların fitrî haslet ve özelliklerindedir. İyi olmak ve güzel ahlâk değerlerine sahip olmak insanın doğal isteklerindedir; ahlâk güzelliklerini sahiplenme yönünde insana yapılan bir zorlama asla yoktur. İnsan, güzel ve yüce fitrî istekleri ve eğilimlerinin gereği olarak bu yönde gayret eder ve devinim gösterir. Bu gönüllü ve ülkülü hareket, Kur'ân ayetlerinden de anlaşılmaktadır:

(Resulüm! Onlara) de ki: Size bir tek öğüt vereceğim: Allah için ikişer ikişer ve teker teker ayağa kalkın.¹

Bir başka ayet ise şöyledir:

Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde (semavi) kitabı ve mizanı (hakkı batıldan ayıran ölçüyü ve adalet yasalarını) indirdik.²

Bu iki ayet kıyamdan bahsetmektedir. "Kıyam" dışardan yapılan baskı ve zorlamadan kaynaklanan bir hareket değildir, bilakis içten coşan bir harekettir. Bu çok zarif bir nokta

1- Sebe, 46.

2- Hadid, 25.

olup bir yandan yetkinlik kazanma yönündeki hareketin doğallığını, öte yandan da ahlâkî sapkınlıkların sanallığını göstermektedir. Bu nedenle de yüce Allah'ın görevlendirdiği elçilerin en önemli görevleri, hem insanda beliren sanallıkların ortadan kaldırılması ve hem de fitratın yetkinlik ve olgunluk kazanması için çözümler sunmaktır.

Bu kutsal ve temiz eğilimlere aksiyon ve canlılık kazandıran etkenlerden biri zorluk ve sıkıntılardır. Bu musibetler, insanın duru gönül sayfasındaki ve arı fitrat levhasındaki karartıları giderir ve erdemlerle süslenme ortamı hazırlar.

Bir rivayette şöyle geçer: Dönemin felsefî ve aklî kargaşalarından ve doğurduğu belirsizliklerden bıkip gına gelen bir adam, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) huzuruna varıp kendisini Allah'a kılavuzlamasını istedi. İmam (a.s), bir örnek yardımıyla adamı fitratına yönlendirmek amacıyla şöyle buyurdu:

Şimdiye kadar bir gemiye binerek su üzerinde yolculuk yaptın mı?

Adam dedi: Evet.

İmam (a.s): Yolculuk esnasında fırtınaya yakalanarak geminin hasar gördüğü, bu arada seni kurtaracak ne gemi ve ne de bir aşinanın olmadığı bir durumla karşılaştın mı hiç?

Adam: Evet, böyle bir durumla karşılaşmışım.

İmam (a.s): Öyle bir anda, seni o tehlikeden kurtaracak birinin var olduğu aklına geldi mi hiç?

Adam: Evet.

İmam (a.s): İşte o, her şeye güç yetiren Allah'tır. Bütün vesilelerin ortadan kalktığı, kurtarıcının ve imdada gelenin olmadığı bir anda seni kurtarmasını ve imdadına çatmasını beklediğin o zat, yüce Allah'ın kendisidir.¹

1- Biharu'l-Envar, *Allame Meclisi*, c. 3, s. 41.

2- Erdem ve faziletlerin ihyası: Nefsin erdemlerle süslenbilmesi için kazandığı marifeti beslemek gerekir ki Allah'a yakınlık makamına ulaşabilsin. İnsanın fazileti nihai yetkinliğidir ve nihai yetkinliği ise Allah'a yakınlık makamına ulaşmasıdır. İslâm dini açısından insanî değer ve erdemlerin ruhu, yüce Allah'a yakın olmaktır.

Bilinmelidir ki ahlâk değer ve erdemleri her insanın yapı ve fitratında vardır. Bu nedenledir ki her asır ve dönemin insanları adalet, fedakârlık, doğruluk, dürüstlük, hayırseverlik, iyilik, yardımlaşma, emaneti koruma... gibi güzel vasıfları sevmiş ve sahip olmak istemişlerdir.

3- Yüce Allah ile sevgi bağı: Yüce Allah ile sevgi bağı kurmak, insanın iyilik yönünde hareketinde temel rol oynar. Yüce Allah'a ve nimetlerine aşk besleyen, inanan, iman eden bir insan; kendine inanır, kendini korur, kendini bulur, iyi kalma yönünde harekete koyulur. Öz gerçeğine ulaşan bir insan, anlam dolu bir âleme adım atar, her şeye hak ve adalet gözüyle bakar, minnet sahibi yüce Allah'ın verdiği tevfikten ve de batınî sefasından kaynaklanan bulgularında şüpheye düşmez. Böyle bir halde ve bu bakış tarzıyla, ilâhî nimetlerden yerinde ve en iyi şekilde faydalanmakla yüce Allah'a şükretmesi gerektiğini algılar.

Mana ve marifet yolculuğunun her aşama ve her anında, Allah sevgisiyle itaatsizliğin asla uyuşmadığına dikkat etmek gerekir. Bu bağlamda İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur:

Allah'a karşı günah işleyen O'nu sevemez.¹

Allah sevgisi, yüce İslâm Peygamberi'ne (s.a.a), masum Ehlibeyt İmamları'na ve evliyaya itaati gerektirir; bu itaat ise,

1- Tefsir-i Numune, c. 2, s. 514.

mana ve marifet yolcusunun ilâhî mağfiretten nasiplenmesiyle sonuçlanır. Kur'ân-ı Kerim bu hususta şöyle buyurmaktadır:

(Resulüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.¹

Bu ayet, sevginin sadece gönül ilgi ve eğilimi olmadığına, bilakis insanın amel ve davranışlarında kendini ve eserlerini göstermesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Yüce Allah'ı sevdiğini iddia eden kimse, Allah'ın Peygamberine (s.a.a) itaat etmelidir.

Bu anlattıklarımızdan anlaşılan sonuç şudur: İnsan amel aşamasında, bütün davranışlarını ve ahlâkını hak ölçü ve ek-senine uyarlamalı ve yüce Allah'a kulluğu bir an olsun gözünden uzaklaştırmamalıdır. Çünkü gerçek anlamıyla kul, bütün davranışlarında yüce Allah'ı göz önünde bulundurur; aynen Kâbe'nin mimarı ve tevhit öğretmeni Hz. İbrahim (a.s) gibi hayatını, ölümünü, ibadetlerini ve her şeyini Allah'ın rızasına göre ayarlar. Kur'ân-ı Kerim, bu gerçeği Hz. İbrahim'in (a.s) dilinden şöyle nakletmektedir:

De ki: "Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi alemlerin Rabbi Allah içindir."²

4- Diğer etkenler: İnsan, yüce Allah'a inandıktan, iman ettikten, Allah'ı sevdikten ve nefsini arındırma yönünde azmini biledikten sonra gerçek anlamıyla bazı etkenlere önem vermeli ve bağlı kalmalıdır. Onlardan bazıları şunlardır: İnanç ve amelde ihlâs, emaneti koruma, ahde vefa, tevekkül, Allah korkusu, namaz, takva, dua ve yakarış, dürüstlük, oruç, Allah'ı zikretme, sabır ve direnç, Allah'ın rızasını kazanmak

1- Al-i İmran, 31.

2- En'am, 162.

için Allah'ın kullarına hizmet, insanlarla iyi geçinme, zühd, tövbe ve istiğfar...¹

[Nefsin Aşamaları]

□ *Nefsin aşamaları nelerdir?*

Maddî yolculuklarda yol ile yolcu farklı şeylerdir, ama manevî yolculukta yol ile yolcu aynı şeydir. Yani mana ve marifet yolcusu, nefsinin alt aşamasından üst aşamasına doğru hareket eder. Nefs ise, yolculuğun bütün aşamalarına uzanan tek ve aynı surettir.

Manevî yolculukta yolcunun hareket yatağı nefis olduğuna göre ve yolculuğun konaklarının da nefsin ilmî ve amelî kemalleri olduğuna göre, açıktır ki hareketin başlangıcı yolcunun nefsidir.

Nefs, bir gonca gibi yetkinlik aşamalarını potansiyel ve yetenek olarak kendinde barındırır ve en yüce hedefe ulaşmak için aşamaların tümünde bu hareketi sürdürür. Gerçekte nefis, soyut ve mücerret bir varlık olduğundan dolayı ilmî ve amelî aşamaların tümünde eylemsellik kazandırmak için fiilî olarak mevcuttur.

Nefsin aşamaları hakkında farklı tabir ve terimler kullanılmıştır. Biz, bu bölümde ariflerin, felsefecilerin ve Kur'ân'ın tabirlerine değineceğiz. Nefsin aşamalarını tanımlayan tabirler bağlamındaki farklılığın sadece zahirî olduğunu, gerçekte hepsinin aynı gerçekte bulunduğu ve onun da ilmî ve ayinî tevhit makamına ulaşmak olduğunu hatırlatmakta

1- Noktehay-i Ağaz Der Ahlâk-i Amelî (Amelî Ahlâkın Başlangıç Noktaları), *Muhammed Rıza Mehdevi Keni*. Reviş-i Hodsazî (Nefsi Arındırma Yöntemi), Yazarlar: *Feride Mustafavi (Humeyni)*, *Fatıma Caferî*, *Sıddıka Masumî*.

fayda var. Kur'ân, burhan ve irfan gerçeğinin aynı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu farklılığın zahirî olduğu anlaşılacaktır.

Arif Açısından Nefsin Aşamaları:

Bu konuda arifler arasında görüş ayrılığı vardır ve işin aslına bakılırsa bu farklılık, tümellikten, tikellikten ve genel-likten kaynaklanmıştır. Bu nedenle bazı arifler bu mertebeyi, gaybet ve şuhud olmak üzere iki aşamaya bölmüşlerdir. Bazıları üç, bazıları da dört, beş, on, bin ve hatta daha fazla aşamalara taksim etmişlerdir. Konu hakkındaki en meşhur görüş, nefsin yedi aşaması olduğu görüşüdür. Camî bunu Attar Nişaburî hakkında söylemiştir.¹

Aşkın yedi şehrini Attar dolaştı

Biz ise bir sokak kıvrımındayız.²

Nefsin yedi aşaması şunlardan ibarettir: Tab', nefis, kalp, ruh, sır, hafi, ahfa.

Şimdi nefsin bu isimlerle anılmasının nedenini açıklayalım:

– Birinci aşamada nefse "tab" denmesi, devinim ve dingingliğin kaynağı olması hasebiyledir. Yani nefis, doğası itibarıyla bu liyakat ve yeterliliğe sahiptir.

– İkinci aşamada "nefis" denmesi, tikel algıların kaynağı olmasından dolayıdır.

– Üçüncü aşamada "kalp" denmesi, tümel algıların kaynağı olması itibarıyledir.

– Dördüncü aşamada "ruh" denmesi, yaratıcılık yetisine sahip olması hasebiyledir. Çünkü nefis, yüce Allah'ın rububiyet makamındandır ve birçok şeylerin de varlık kaynağıdır.

1- Sırru's-Salat, *İmam Humeyni* (r.a).

2- Heft şehr-i aşk râ Attâr geşt / Mâ henûz ender ham-i yek kûçeîm.

– Beşinci aşamada "sır" denmesi, faal akılda fani olması dolayısıyladır.

– Altıncı aşamada "hafi" denmesi, vahidiyet makamında fani olmasından dolayısıdır.

– Yedinci aşamada "ahfa" denmesi, ehadiyet mertebesinde faniliği itibariyledir.¹

Ariflerin bildirdiğine göre mana ve marifet yolcusunun hareketinin kaynağı "tab" makamıdır. Yani bu aşamada insan, diğer canlılar gibi sadece devinim ve dinginliğe sahiptir; kemallerden hiçbirine sahip değildir ve gerçekte canlılık aşamasında bulunmaktadır. Daha dakik bir tabirle şöyle diyebiliriz: Bu aşamada insan, eylemsel hayvan ve potansiyel insandır; tedrici olarak himmetle hareket edip bu aşamayı geride bırakmalı, yaratılışının nedeni ve de yüce Allah'ın hekimâne hikmetinin gereği olan aşamalara ulaşmalıdır.

Filozof Açısından Nefsin Aşamaları:

Filozoflar da arifler gibi nefsin yedi aşaması olduğunu, nefsin hareketinin birinci aşamadan başlayıp yedinci aşamada sona erdiğini bildirmişlerdir. Hatırlatılması gerekir ki bu aşamalar, herkesin kendi liyakat ve yeterliliği oranında faydalanabileceği güçlülük ve zayıflık özelliğine sahiptir. Sözü edilen yedi aşama şöyledir: Heyulanî akıl, bilmeleke akıl, bilfiil akıl, bilmüstefad akıl, mahv, tams ve muhik.²

Bu aşamaların bu isimlerle isimlendirilmelerinin nedeni şudur:

1- Dürerü'l-Fevâid, *Şeyh Muhammed Taki Amulî*, c. 1, s. 131. Dershayî Ez Ahlâk-ı İslâmî veya Adab-i Seyr ve Suluk, (İslâm Ahlâkından Dersler veya Seyir ve Sülukun Adabı), *Habibullah Tahirî*, s. 108.

2- Dürerü'l-Fevâid, *Şeyh Muhammed Taki Amulî*, c. 1, s. 132. Mahv, tams ve muhik aşamaları, fena aşamaları olup arifler tarafından bu tabirlerle anılmıştır ve belki de filozoflar bu tabirleri ariflerden almışlardır.

Heyulanî akıl: Nefsin her eylemsellik ve yetkinlikten yoksun, aynı zamanda da her yetkinlik ve eylemselliği kabul-
lenme yeteneğine sahip olduğu aşamadır.

Bilmeleke akıl: Nefsin sadece açık-seçik konuları algı-
maya kadir olduğu aşamadır.

Bilfiil akıl: Nefsin açık-seçik konulardan faydalanarak
nazarî ve kesbî konuları algılama yeteneğine sahip olduğu,
algılamış olduğu açık-seçik konuların yardımıyla mantıksal
kıyas ve burhanlar oluşturarak nazarî ve meçhul konuları al-
gılayabileceği aşamadır.

Bilmüstefad akıl: Nefsin ilmî konuların -ilmî ve kesbî- tü-
müne vakıf olduğu, aynî aleme benzeyen ilmî alem suretine
dönüştüğü aşamadır.

Mahv: Ef'alî tevhit makamına dönük olup nefsin, kendi
fiillerinin Allah'ın fiilinde fani olduğunu gördüğü bir aşama-
ya ulaşmasıdır.

Tams: Sıfatî tevhit makamıyla ilintili olup nefsin, kendi
kematî sıfatlarını yüce Hakk'ın sıfatlarında fani olduğunu
gözlemlediği aşamaya nail olmasıdır.

Muhik: Zatî tevhitle alakalı olup nefsin kemal aşamaları-
nın en yücesidir. Nefs bu aşamada, yüce Hakk'ın zatında fani-
dir; kendisi için bağımsız bir zat görmemekte ve kendini yüce
Hakk'ın vücuduna bağımlı bir bağ ve bağımlılık sureti olarak
görür. Nefs bu aşamada, sadece kendisinin değil, Allah'tan
başka hiçbir şeyin bağımsız vücudu olmadığını görmektedir
ve hatta bunun bile ötesinde, Allah'tan başka hiçbir şeyin ger-
çek anlamıyla vücudu olmadığına inanmaktadır.

Biz, varlık gösteren yoklarız

Sensin mutlak vücut ve varlığımız.¹

1- Mesnevi, *Mevlana*, c. 1, s. 38, birinci defter.

Mâ ademhâyim ve hestîhâ nemâ / To vücûd-i mutlak ve hestiy-i mâ.

Kur'ân Açısından Nefsin Aşamaları:

Kur'ân-ı Kerim, nefsin bazı mertebe ve aşamaları olduğunu şöyle açıklamıştır: Müsevville nefis, emmare nefis, levvame nefis, mülheme nefis, mutmainne nefis, raziye nefis, merziyye nefis.

Dikkat etmek gerekir ki nefsin sadece bir hakikat ve gerçeği vardır. Bu haller ise, nefsin birden fazla olduğunu değil, müspet ve menfi tezahürlerini kanıtlar.

Müsevville nefis: Başlangıç (bedene bağımlı olması) itibarıyla nefis, şehvî olgulara ve cismanî lezzetlere eğilimli olduğundan dolayı kötüyü iyi ve güzel gösterir. Bu aşamada nefsin insan üzerinde hiçbir sultanlığı yoktur ve istekleri de ancak bir davet şeklinde ortaya çıkar. Yani nefis başlangıçta kötü şeyleri iyi gösterir ve insanı da onu gerçekleştirmeye çağırır. Bu aşamada nefse "müsevville nefis" denir. Nefsin bu aşamada bu isimle anılması şu ayetlere dayandırılmıştır:

Bilakis nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi.¹

Bunu böyle nefsim bana hoş gösterdi, dedi.²

Birinci ayetin bahsettiği konu şudur: Hz. Yakup (a.s), oğulları Yusuf'un (a.s) kanlı gömleğini getirdiklerinde onlara şöyle dedi: Sizin nefisleriniz bu çirkin işi (Yusuf'u kuyuya atmayı) sizin için süsledi ve siz, nefsanî isteğinize uygun olarak onu güzel bir iş bilip gerçekleştirdiniz.

İkinci ayetin konusu ise kısaca şöyledir: Hz. Musa (a.s), Samiri'ye şöyle buyurmuştu: Neden buzağı heykeli yaparak insanları ona tapmaya çağırdın ve onları doğru yoldan çıkardın? Samiri, Hz. Musa'ya (a.s) cevap olarak şöyle demişti: Bu,

1- Yusuf, 18.

2- Tâ-Hâ, 96.

nefsimin bana güzel gösterdiği ve onu yapmak için beni teşvik ettiği bir işti.

Emmare nefis: Nefs, nefsanî davet ve isteklere olumlu cevap verme cesareti bulduktan sonra, çirkin işleri yapmaya emrecek bir aşamaya gelir. Bu aşamada da nefsin hiçbir şekilde bedene iyelik ve malikiyeti yoktur. Ama eğer nefsin emrettiği çirkin işler insan için normalleşecek olsa, artık onu kötü ve çirkin işlere sevk etmesi yönünde hiçbir engel kalmayacaktır. İşte bu, insanî yoldan sapmanın kendisidir; insanı hayvanlar grubuna dahil eder ve insanlık yolundan çıkarır. Hz. Yusuf (a.s), bu nefsten yüce Allah'a sığınmış ve şöyle yakarmıştır:

**(Bununla beraber) nefsimi temize çıkarmıyorum.
Çünkü nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder; Rabbim
acıyıp korumuş başka. Şüphesiz Rabbim çok bağış-
layan, pek esirgeyendir.¹**

Nefsin bu aşaması insanın doğal özüyle alakalıdır, aklın tedbir ve sultasına boyun eğmemiş olmasıdır. Bu nefis, tikel aklın etkisi altında kalması ve aklın da ona yardım etmesi durumunda çok daha güçlü hareket edecek ve çok tehlikeli olacaktır. Söndürülmesi hiç de kolay olmayan ihtilaf ve anlaşmazlık alevleri işte bu nefsten kaynaklanır.

Bu nefis cehennemdir, ejderha gibidir
Denizler bile onu zayıflatamaz.
Yedi denizi yutar da henüz
Boğaz yakan ateşi azalmaz.²

* * *

1- Yusuf, 53.

2- Mesnevi, *Mevlana*:

*Dûzeh est in nefis ve hem çûn ejdehâst / Kû be-deryâhâ negîred kem o kâst
Heft deryâ râ der âşâmed henûz / Kem negerded sûziş-i ân helgsûz.*

Putların anası, sizin nefis putunuzdur

Çünkü o put yılan, bu put ejderhadır.¹

İnsan böyle bir durumda yüce Allah'a sığınmalı, bu putla savaşmak ve galip gelmek için yüce Allah'tan güç ve yardım dilemelidir.

Denizi yaran Haktan güç isterim

Ki tırnağımla kaf dağınyı yarayım

Safları yarmasını kolay bil aslanın

Aslan odur ki kendisini yarsın-yıksın.²

Levvame nefis: Bu aşamada nefsin sahip olduğu hal ve sıfat, insanı kötü ahlâktan ve çirkin işlerden sakındırır; kötülük yapmak istediğinde insanı kınar. Bu nedenle daha işin başında nefsin düşmanlığından gaflet etmemek gerekir, yavaş yavaş onu ram etmeye ve arındırmaya çalışmak lazım. Nefsi ibadet, kulluk ve riyazete alıştırmak, ahlâkî rezilliklerin çirkinliği ve erdemlerin güzelliği hakkında aydınlatmak bir zarurettir. Kuşkusuz ki bu davranış ve hal, insanın yüzüne açılan bir ümit penceresidir. İnsan bu halini korumalı ve devam ettirmelidir. Merhum Allame Tabatabâî (r.a), levvame nefis hakkında şöyle buyurmuştur:

Levvame nefis ile kastedilen, dünyada günahlarından ve ibadetlere teslimiyetsizliğinden dolayı insanı kınanayan ve kıyamette de insana fayda ulaştırın nefstir.³

Yüce Allah, levvame nefis hakkında şöyle buyurmaktadır:

1- Mesnevi, *Mevlana*:

Mâder-i bothâ bot-i nes-i şumâst / Zan ki ân bot mâr, in bot ejdehâst.

2- Mesnevi, *Mevlana*:

*Kuvvetî hâhem zi Hak deryâ şikâf / Tâ be nâhun berkenem in kûh-i kâf
Sehl şîrî dâni ki sefhâ beşikened / Şîr ân râ dâni ki hod râ beşikened.*

3- el-Mizan tefsiri, c. 20, s. 103.

**Kıyamet gününe yemin ederim. Kendini kınayan
(pişmanlık duyan) nefse yemin ederim.¹**

Levvame nefis, günah işlemesi ve kötülük yapması durumunda insanı kınayan ahlâkî vicdandır. İnsan ahlâkî vicdanı öyle bir öneme sahiptir ki Kant gibileri, onu ahlâkî erdem tek ölçüsü olarak benimsemişlerdir.² Kant'ın mezarına şöyle yazılmıştır:

İki şey vardır ki insanı, asla azalmaz bir hayrete düşürür. Bunlardan biri, başımızın üzerinde duran yıldızlarla dolu gökyüzüdür; diğeri ise, içimizde bulunan vicdandır.³

Mülheme nefis: İnsan sürekli gözetim ve denetimleri sonrasında çirkin sıfatları kendinden uzaklaştırdığında ve güzel sıfatları kuşandığında, uykuda veya uyanıklıkta ilham alma yeterliliği kazanır. Bir ölçüde âlemin sırları ona öğretilir veya en azından iyilik, kötülük, hak ve batıl ona tanıtılır ve böylece insan kendi sorumluluğuna vakıf olur. Mana ve marifet yollarının bu makama ulaşması mümkün ve olasıdır. Kur'ân-ı Kerim bu hususta şöyle buyurmaktadır:

Sonra da ona iyilik ve kötülükleri ilham edene yemin ederim ki.⁴

Mutmainne nefis: Nefis, yetkinlik ve kemal seyrinde öyle bir makama ulaşır ki artık sadece yüce Allah'ın adı ve yâdı ona huzur verir. Kur'ân-ı Kerim bu gerçeğe şöyle temas etmiştir:

1- Kıyâmet, 1-2.

2- Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), İmam Humeyni (r.a) Eğitim Kurumu, s. 98.

3- Ta'lim ve Terbiyet Der İslâm (İslâm'da Eğitim ve Öğretim), *Mu-taza Mutahharî*, s. 91.

4- Şems, 8.

Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.¹

Bu aşamada bulunun süluk ehli, yüce Allah'ın kutsî huzurunda bulunuşunu yaşamının her şeyi olarak görür. İmam Zeynelabidin (a.s) bu yön ve doğrultuda şöyle yakarmaktadır:

Ey dünyam ve ahiretim ve ey nimet verenim ve cennetim...!²

Nefs bu aşamada, "Allah'ta fani" ve "Allah ile baki" makamına ulaşarak yüce Allah'ın "**Ey mutmainne (huzura kavuşmuş) nefsi! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön.**"³ teşrifî hitabının tarafı olma liyakatini kazanır.

Raziye nefis: Bu aşamada bulunan mana ve marifet yolcusu, dinin nur kaynağı olan bütün buyruk ve hükümlerinden mutlu olarak yüce Allah'a, "*Takdirine razıyım.*"⁴ der.

Mümin insanın ilâhî kaza ve kader karşısında üç hali vardır:

– Bütün buyruklara iman ettiğinden dolayı ilâhî buyruğa itaat edip iyi bir şekilde yerine getirir; bir bela ile karşılaşması durumunda, onun sır ve inceliklerini kavrayamasa bile sabreder. Çünkü o, yüce Allah'ı hikmet sahibi olarak tanımış, buyruğunun abes ve beyhude olamayacağını bilmiş ve de takdir buyurduğu her şeye iman etmiştir.

– İlâhî buyruklara, kaza ve kadere teslim olur. Gerçekte gönlünü ve ruhunu bu buyruğa teslim edip son anına kadar yüce Allah'tan gelen her şeye hamd ve şükreder. Bundan dolayıdır ki yüce Allah müminlere hitapla teslim olmalarını şöyle buyurmuştur:

1- Ra'd, 28.

2- Mefatihul-Cinan, Ebu Hamza Somali Duası.

3- Fecr, 27-28.

4- İmam Hüseyin'in (a.s) Aşura günü secde halindeki yakarışının bir cümlesi.

Ey iman edenler! Hep birden teslimiyete girin.¹

Çünkü kalb-i selimi olan, kusur ve noksanlıktan arınan bir insan, "Selam" vasfıyla vasıflanan Allah'ın davet ve çağrısına cevap verme liyakat ve yeterliliğini kazanmıştır.

– Kulun rıza ve hoşnutluğundan ibaret olan bu en yüce makamda kul, yüce Allah'a şu duyuruda bulunur: "Allah'ım, hem nimet ve hem de bela halinde benim için takdir buyurduğun her şeye razıyım." Hakikat yolunun yolcusu, bu belanın kendisini de büyük bir nimet gördüğünden dolayı bu nimete karşılık sürekli hamd ve şükreder. Yüce Allah'ın şu buyruğu, bu gerçeğe dikkat çekmektedir:

**Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak
Rabbine dön.²**

Merziye nefis: Bu aşamada yüce Allah da kulundan razı ve hoşnut olduğunu kuluna bildirir. Yani bu aşamada hem ihlâslı kul yüce Allah'ın takdirinden razıdır ve hem de yüce Allah, kulun nimetler ve belalar karşısındaki davranışından razı ve hoşnuttur. Hatta yüce Allah, böyle bir kul ile iftihar eder ve onu özel kullarından kılıp özel cennetinde ona yer verir.

**Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak
Rabbine dön. (Seçkin) kullarım arasına katıl ve cen-
netime gir.³**

[Özü Tanımak ve Nefse Karşı Cihat]

□ *Özü tanımakla kastedilen şey nedir ve nefse karşı cihadın yolları nelerdir?*

Özü tanımakla kastedilen şey, yüce Allah tarafından insana bahşedilen yetenekleri, eğilimleri, sermayeleri, emanetleri

1- Bakara, 208.

2- Fecr, 28.

3- Fecr, 28-30.

ve donanımları tanımaktır. Gerçekte bu, insanın öz gerçek ve hüviyetini tanınmasıdır. Daha özlü bir ifadeyle, insan öz gerçeğini tanıma bağlamında şu konulara yoğunlaşmalıdır: Ne idi, ne oldu ve ne olacaktır.¹ İnsan işte bu marifette, gerçek özünü sanal özünden ayırt edebilecek,² kendisinde mevcut olan bilfiil yeteneksel kemallerine vakıf olacak ve sonrasında onları eğitime ve filizlendirme düşüncesine koyulacaktır. Bu nedendir ki, insanî varlığın melekutî boyutundan ibaret olup ilâhî nağme ile yaratılmış olan nefsi tanımak, yüce Allah'ı tanımaktan sonraki en yüce, en üstün ve en faydalı marifettir. İmam Ali (a.s) bu gerçeğe şöyle vurgu yapmıştır:

En üstün marifet, insanın kendini tanınmasıdır.³

Yüce Allah Resulü (s.a.a) de şöyle buyurmuştur:

Özünü en iyi tanıyanınız, Rabbini en iyi tanıyanınızdır.⁴

Özü Tanınmanın Zarureti:

Özü tanımının en önemli eseri, insanın bu yolla Rabbini tanınması,⁵ kendi değer ve kerametini anlamasıdır. Çünkü özü tanıma alanında insan kendi batınî güçleriyle, bu güçlerin önem ve konumuyla, aynı zamanda da nefsinin batınî güçleriyle⁶ aşına olacak ve sonra da onlardan nasıl yararlanabileceğini, onları nasıl geliştirip olgunlaştırabileceğini anlayacaktır. Bu marifetin doğru bir şekilde ve olması gerektiği gibi ger-

1- Makalat (Makaleler), *Muhammed Şucaî*, c. 1, s. 21.

2- Selameti-yi Ten ve Revan (Beden ve Ruh Sağlığı), *Muhammed Beheştî*, s. 30-52.

3- Fihrist-i Gururu'l-Hikem ve Dürerü'l-Kelim, s. 387, 2935. hadis

4- el-Cevahiru's-Seniyye, s. 94.

5- Gururu'l-Hikem ve Dürerü'l-Kelim, c. 5, s. 195

6- Der-Amedî Ber Seyr ve Suluk (Seyir ve Süluka Giriş), *Mücteba Tahranî*, s. 44.

çekleşmemesi durumunda ise insan helak olacaktır. İmam Ali (a.s) şöyle buyurmuştur:

Öz kadrini bilmeyen helak olur.¹

Böyle biri doğruluk ve kurtuluş caddesinden uzaklaşacak, cehalet ve inhirafa sürüklenecektir.²

Özünü tanımadı miskin insan
Bolluktan geldi de kıtlığa düştü
Ucuza sattı özünü insan
Öz atlasını götürüp değmezine dikti.³

Öz gerçeğini tanıyan insan, zahir itibariyle küçük olan varlığına bütün âlemlerin sığdırıldığını anlayacaktır. İmam Ali (a.s), kendisine nispet verilen şiirinde şöyle buyurmuştur:

İlacın sendedir ve sen anlamıyorsun
Hastalığın sendendir ve sen görmüyorsun
Zannediyorsun ki sen küçük bir parçasın
Halbuki en büyük âlem sana sığdırılmıştır
Ve sensin o apaçık kitap ki
Harfleriyle, gizliler ortaya çıkar
Öyleyse senin dışında olana ihtiyacın yok
Ki alın yazından sana haber versinler.⁴

1- Nehcü'l-Belağa, Süphi Salih Tahkiki İle, 149. hadis.

2- Fihrist-i Gururu'l-Hikem ve Dürerü'l-Kelim, s. 387.

3- Mesnevi, *Mevlana*, 3. defter, s. 420.

Hîşten neşinâht miskîn âdemî / Ez fuzûnî amed o şod der kemî

Hîşten râ âdemî erzân furûht / Bord etles-i hîş ber delkî be-dûht.

4- Divan-i Mensub Be-İmam Ali (İmam Ali'ye -a.s- Nisbet Verilen Divan), s. 39.

Devâuke fike ve mâ teş'uru / Ve dâuke minke ve mâ tubsiru

Ve tehsebu enneke cirmun sağîrun / Ve fike' nteve'l-âlemu'l-ekberu

Ve ente'l-kitâbu'l-mubînullezî / Bi-ehrufigi yez2emuhu'l-muzmeru

Felâ hâcete leke fî hâricin / Yuhabbiru anke bimâ suttirû.

Büyük şair Şehriyar (r.a), İmam Ali'nin (a.s) bu dizelerini şöyle şerh etmiştir:

Bütün dertler senden ve sen görmezsin
Bütün nüshalar sende ve sen okumazsın
Sen bir sözsün, ama ilginçlikler tılsımı,
İki cihanın; ki anlamını sen bilmezsin
Bu zerrede saklı en yüce âlem
Muganni tarının telindeki şarkılar gibi
Sensin o kutsal kitap ki onda
Birikmiştir bütün gizli sırlar
Yaratılış hazinesini düşün
Bu liyakatte hazine var mıdır?
Zemin ve zaman senin dışındadır, haşa
Sen cihanın canısın ve ebedisin
Sen insansın ve Allah sende saklıdır
Melek sende mahıv ve felek sende fani.¹

Buna göre insanın mahiyetini tanımlayan ve belirleyen "gerçek öz"ü tanımanın zarureti açıkça ortadadır. Benim yemem, benim uykum, benim yiyeceğim, benim gülüşüm, benim düşüncem, benim hayalim, benim sevgim... gibi gerek maddî ve gerekse manevî her şeyin kendisine ulandığı "öz"ü her insan tanımalıdır. İnsan bu tanıma sonrasında varlıksal konum ve sermayelerini algılayabilecek ve "öz"ü eğitmek için gerekeni yapacaktır.

1- Kulliyat-i Divan (Şehriyar Divanı), c. 5, s. 264.

*Heme derdhâ ez to ve hûd nebîni / Heme nushahâ der to ve hûd nehânî
To yek lafzî emmâ tilism-i acâyib / Do dunyâ ki manay-i hûd râ nedânî
Der in zerre benehoftê keyhân-i a'zam / Çû der sîm- i târ- i muğannî, eğânî
Toyî ân kitab- i mukaddes ki der vey / Nebeşte heme râzhây- i nehânî
Be gencîney- i âferîniş biyendîş / Kudâm est gencî be- dîn şâygânî
Zemîn o zemânî burûn ez to, hâşâ / To cân- i cehânestî ve câvdânî
To insâniy o hod- i Huda der tu mehfi / Melek der to mahv o felek der to fânî.*

Nefsin vahdet eğilimi: İnsanın özü, her ne kadar farklı mertebelere sahip olsa da tek bir olgudur. Gerçekte tek bir olgudur, ancak farklı konum ve mertebelere göre sınıflandırılabilir. Nefs, bu soyut ve basit hakikati vasıtasıyla Allah'a yakınlık makamına nail olur ve kendi vücudunun çokluklarını yüce Allah'a yakınlaştırır. Buna göre onun gayreti, çokluktan vahdete dönüş ekseninde olmalıdır. Çünkü vahdete eğilim zeminini yüce Allah insanın vücuduna işlemiştir. O halde zahîrî ve batınî güçlerin tümü insanın nefesine, gerçek ve aslî özüne döndüğüne göre, nefsi arındırmak ve olgunlaştırmak için bu güçleri, her birinin işlevini, her birinden nasıl faydalanılabileceğini bilmek ve tanımak gereklidir.

Bu tek hakikat farklı mazharlarda cilve eder ve bu cilvelerin tümü mütecelli ile, yani insan nefsi ile fani ve müttehit olur.¹

Nefsin şununatı: Bazen olur ki bir zamanda bu tek hakikatten farklı cilveler zuhur eder. Mesela bir zaman görür ve aynı zamanda duyar, dokunur, koklar, düşünür ve hatta tasarruf bile edebilir. Bütün bunlar nefsin şununat ve tezahürlerinden olup insan nefsinin yüceliğini yansıtır.

Nefsle Cihadın Yolları:

Ahlâk üstatları, ahlâkî hastalıkların her biri için genel olarak iki yol belirtmişlerdir: İlmî yol ve amelî yol.

1- İlmî yol: Bununla kastedilen şey, insanın heva ve hevesinden kaynaklanan her şeyin kötü akıbet ve sonuçlarını düşünmesidir. Genellikle insanlar, bir tehlike ve zararın varlığını öğrendiklerinde, onu önlemeye çalışırlar. Böyle bir durumda, ya kötülük yapma düşüncesinde olmayacak, ya da eğer kötülüğe bulaşmış iseler onun kökünü kazımaya koyulacaklardır.

1- Makalat (Makaleler), *Muhammed Şucaî*, c. 3, s. 123.

Bu yüzden ahlâkî hastalıkların hasar ve zararı hakkında bilgi sahibi olmak, hastalığı -tamamen ortadan kaldırmasa da- önlemede ve tedavi etmede çok etkilidir. Mesela size, "Şu yolda vahşi ve yırtıcı hayvanlar var." deseler, kesinlikle siz o yoldan hareket etmeyeceksiniz veya kendinizi savunmada ihtiyaç duyduğunuz her şeyi yanınıza aldıktan ve yolun durumuna göre hazırlıklarınızı yaptıktan sonra yola çıkacaksınız. Bütün ahlâkî hastalıklar ve nefsanî hevesler alanında bu ilmî yol, iki aşamalı olarak önerilmiştir:

a) Genel şekliyle: Mana ve marifet yolcusu bilmelidir ki, ahlâkî hastalıklar, insanı ilâhî sevgi ve yakınlıktan mahrum ettiği gibi vicdan azabına ve ilâhî azaba da duçar edecektir. Aynı şekilde insan şunu da bilmelidir ki, günah işlemekle, insan için en samimi ve en vefalı bir dost olan âlemlerin Rabbinden uzaklaşacak ve onun nimetlerinden mahrum kalacaktır. Ayrıca şu gerçeği de gözden ırak tutmamak gerekir ki, insanın işlediği günahın bütün sahneleri kıyamet günü insanın kendisine seyrettirilecek ve böylece bütün varlığını utanç kaplayacaktır.

b) Özel olarak: Bu aşamada insan, özel bir günahın kötü sonuçları hakkında gerekli bilgiye sahip olmalı ve onun zararlarından kendini korumalıdır.¹

2- Amelî yol: Ahlâkî ve ruhsal hastalıkları önlemenin veya tedavi etmenin amelî yolu şudur: Hasta olan bir insan, bir süre bazı meşru riyazetler yapmalı, nefsindeki ahlâkî rezillikleri ortadan kaldırmak için kendisine biraz zahmet vermeli, o rezilliklerin karşıtı olan güzel sıfatlara yönelerek onları güçlendirmelidir. Hemen hatırlatmalıyım ki amelî yolun icrası, hastalığın türüne göre bazen kısa ve bazen de uzun bir zama-

1- Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Camiu's-Saâdât, *Molla Mehdi N - raki*. Gunahan-i Kebire (Büyük Günahlar), *Destiğayb Şirazi*.

nı gerektirebilir. İnsan her iki yoldan gereken faydayı alabilmek ve tedavinin bütün aşamalarında başarılı olabilmek için yüce Allah'tan tevfik ve yardım dilemelidir.

[Dinî Sorumluluklar ve Ahlâkî Erdemler]

□ *Erdemlere sahip olma ve ahlâkî rezillikleri terk etme alanında dinî sorumlulukların -farzların ve haramların- rolü nedir?*

Sorumluluklarla Fıtratın Uyumu

İnanç, ahlâk ve ameller boyutundan oluşan ve bir bütün olan ilâhî dinin bütün programları birbiriyle bağlantılıdır. Bütün bu programlar, varlığın yaratıcısı olan Allah tarafından öngörüldüğü için insanın fıtratıyla ve varlıksal yapısıyla uyumludur.

İlâhî hükümler, felsefesinde saklı olan sırlar ve incelikler dolayısıyla insanın kutsal istek, gereksinim ve eğilimleriyle uyum içindedir ve de insanın fitrî isteklerinin bir parçasıdır. Bu nedenle insanın yerine getirmesi gereken her farzın bir maslahatı ve sakınması gereken her haramın da bir mefsedesi vardır. Eğer insan müstehaplara (yapılması yapılmamasından iyi olan şeylere) ve mekruhlara (yapılmaması yapılmasından iyi olan hususlara) dikkat etse ve onların felsefesine biraz aşina olsa, farz ve haramlardaki kadar olmasa bile onların da maslahat ve mefsede¹ barındırdığını görecektir.

Kur'ân-ı Kerim bazı hükümlerin neden veya hikmetine değinmiş,² mesela namazı dinin direği,³ müminin miracı ve insanın Allah'a yakınlık vesilesi olarak tanıtmıştır. Bu, ilâhî

1- Evvelin Danişgah ve Aherin Peyamber (İlk Üniversite ve Son Peygamber -s.a.a-), *Seyyit Rıza Paknejad*.

2- İlelu's-Şerâyi, *Şeyh Saduk*.

3- Biharu'l-Envar, *Allame Meclisi*, c. 82, s. 218.

farizalardan olan namazın, insanın ruh ve ahlâkı üzerinde nasıl derin eserleri olduğunu göstermektedir. Kur'ân-ı Kerim, namaz kılmanın felsefesini, Allah'ı anmak olarak tanıtmış ve şöyle buyurmuştur:

Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl.¹

Zikir ve Allah'ı anmak, insanın kendi ruhunu süsleyebileceği en önemli ahlâkî erdemlerden² ve yüce Allah'a batınî ve kutsal yönelişi yansıtan manevi bir haldir ve de yüce Allah'ın insana nazar ve inayetine bağlı olan ilâhî ülfet ve ünsiyet nedenidir.

Namazın eser ve getirilerinden bir diğeri, günaha engel oluşudur. Kur'ân-ı Kerim bu hususta şöyle buyurmaktadır:

(Resulüm!) Sana vahyedilen Kitab'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar.³

Bu ayet, namazın ahlâk ve ahlâkî erdemler üzerindeki ve de ahlâkî rezilliklerden uzak durma alanındaki etkisini çok güzel bir şekilde ifade etmiştir. Hemen hatırlatmam gerekir ki bütün ilâhî farizalar, bu hal ve morali güçlendirmede çok etkilidir. Yüce Allah Resülü (s.a.a) bu hususta şöyle buyurmuştur:

Allah'ın farzlarına göre amel et ki, insanların en takvalısı olasın.⁴

İmam Ali (a.s) de şöyle buyurmuştur:

Hiçbir ibadet, farzları yerine getirmek gibi olamaz.⁵

1- Tâ-Hâ, 14.

2- Reviş-i Hodsazî (Nefsi Arındırma Yöntemi), Yazarlar: *Feride Mustafavi (Humeyni), Fatıma Caferî, Sıddıka Masumî*, s. 81.

3- Ankebût, 45.

4- Usul-u Kafi, *Şeyh Kuleyni*, c. 2, s. 82.

5- Nehcü'l-Belağa, Süphi Salih Tahkiki İle, 113. Hikmetli Söz.

Bu hadiste, ilâhî farizaların tümünün önemine dikkat çekilmiştir.

Tedavi de önleme gibi namazın önemli eser ve getirilerindedir. Namaz, insanın varlığını batınî pisliklerden ve ahlâkî hastalıklardan arındırır. Bir rivayette namaz suya benzetilmiş ve şöyle buyrulmuştur:

Eğer insan günde beş kez bu zülal ve temiz suya girecek olsa, artık onun ruhunda hiçbir pislik kalmayacaktır.¹

Buna göre ilâhî farizalardan biri olan namazın ruh ve ahlâk üzerinde birçok etkileri vardır. Namaz, insanı ahlâkî rezilliklere karşı koruduğu ve ahlâkî hastalıkları tedavi ettiği gibi, ahlâkî erdemlere ve manevi makamlara ulaşma yönünde de köprü görevi yapar. Diğer ilâhî görevleri yerine getirmenin ve haramlardan sakınmanın da insanın yücelmesinde ve olgunluk kazanmasında önemli pay ve etkisi vardır. Öte yandan da harama düşmek ve günah işlemek, insanın ruhunu karartır ve ahlâkını bozar, hatta olgunluk ve yetkinlik kazanmasına engel olur.

Bazı Hükümlerin Felsefesi:

Bazı hükümlerin felsefesini içeren Hz. Fatıma'nın (s.a) hutbesinin bir bölümünü buraya aktaracağız.²

Allah, imanı sizler için şirkten temizlenme vesilesi kılmıştır. Namazı, kibirden uzaklaşmanız; zekâtı, nefsin yücelmesi ve rızkın çoğalması; orucu, ihlâsı sabitleştirmek; hacı, dinin temellerini sağlamlaştırmak; adaleti, kalpleri birleştirmek; bize itaati, dinin düzelmesi ve nizamı için farz kılmıştır. İmametimizi, tefrikadan kurtulmak; cihadı, İslâm'a izzet kazandırmak;

1- Biharul-Envar, *Allame Meclisi*, c. 10, s. 290.

2- Bu açıklamanın bir benzeri İmam Ali'den (a.s) de rivayet edilmiştir. Nehcü'l-Belağa, Süphi Salih Tahkiki İle, 252. Hikmetli Söz.

sabrı, mükâfatı hak etmek; emr-i mârufu, tüm halkın maslahatını korumak; baba ve anneye iyiliği, Allah'ın gazabından kurtulmak için farz kılmıştır. Akrabalık bağlarını gözetmeyi de sayıların çoğalmasına vesile etmiştir. Kısası, kanların dökülmesini önlemek; nezre (adağa) vefayı, Allah'ın bağışına ehil olmak; tartı ve ölçüleri eksiltmeyip hakkınca tutmayı da, malların değerinin korunması için farz kılmıştır. Şarap içmeyi, (kullarını) pisliklerden temizlemek için yasaklamış; başkalarına zina nispetini vermekten kaçınmayı, lanetten korunmak; hırsızlıktan uzak durmayı da, iffet kazanmak için emretmiş ve şirki, onun rablığına olan inancın halis olması için haram kılmıştır...¹

Erdemler Kazanmada Dinî Görevlerin Rolü:

Bu aktardıklarımızdan anlaşıldığı üzere, her alandaki ilâhî hükümlerin taşıdığı sırlara dikkat edilecek olsa, çok önemli şu sonuca ulaşacağız: Farzların ve haramların her birinin ve bütün ilâhî sorumlulukların gözetilmesinin, insan ruhu ve ahlâkî için değerli sonuç ve getirileri vardır. Görüntü itibariyle bunlar, insana yüklenmiş görev ve sorumluluklardır, gerçekte ise insan, onların barındırdığı sırlara dikkat edecek ve onları yerine getirecek olsa, yüce Allah'a yakınlık şerefine nail olacak, nefsanî istekleri karşısında güçlenecek ve nefsanî eğilimlerine karşı rahatlıkla mücadele edebilecektir.

Ahlâkî erdemler ile farzların ifası ve haramların terki arasında karşılıklı bir ilişki olduğuna da dikkat çekmeliyim. Şöyle ki: Bir farzın en iyi şekilde yerine getirilmesi, insan nefsinin erdemlerle süslenmiş olmasına ve de büyüklenme, ha-

1- Emali, Şeyh Müfid, s. 25. Biharu'l-Envar, *Allame Meclisi*, c. 8, s. 109. Müsned, *Ahmed b. Hanbel*, c. 1, s. 6. Müstedrek, *Hakim Nişaburî*, c. 3, s. 153. Şerh-i Nehcü'l-Belağa, *İbn Ebi'l-Hadid*, s. 154.

set, riya... gibi ahlâkî rezilliklerden arınmış olmasına bağlıdır. Aynı zamanda buna karşılık olarak, farzların yerine getirilmesi de insanı ahlâkî rezilliklerden koruyacaktır.

Buna göre dinî yükümlülükleri yerine getirmekle ahlâkî erdemler kazanma arasında karşılıklı etkileşim vardır.

[Nefsin Üç Gücü Arasında Denge Sağlamak]

□ *Şehvet, gazap ve akıl güçlerini tanıtarak bunların arasında denge oluşturmanın yolunu açıklar mısınız?*

Nefs; şehvet, gazap ve akıl güçlerine sahiptir. Bunların her biri, insanın ihtiyaçlarının bir kısmını temin etme görevini üstlenmiştir. İnsanın sahip olduğu güçlerin tümü belli bir hikmet ve amaç üzere yaratılmıştır ve insanın kemale ermesinde, bu güçlerin her birinin önemli rolü ve katkısı vardır. Bu bağlamda önemli olan şey, insanın yücelmesinde ve kemale ermesinde bu güçlerin kendi işlevini gerektirdiği şekilde ve layıkıyla yerine getirmesi için onların yönlendirilmesi, eğitilmesi ve filizlendirilmesidir. Bu bölümde, bu güçlerin her birinin tanımını, denge halini, ifrat ve tefrit halini açıklayacağız.

Şehvet Gücü:

"Hayvanî nefis" olarak da anılan bu güç, gerçekte insanın menfaatlerini temin etme sorumluluğunu üstlenmiş olup, şehvî işlerin kaynağıdır; yiyeceklerden, içeceklerden ve cinsellikten zevk almak ister.

Bu gücün yararı, nefsin kemal kazanmasına vesile olan beden hayatını korumak ve devam ettirmektir. Bu gücün ifrat ve tefritten uzak, doğru bir şekilde kullanılması durumunda, insan iffet erdemine sahip olacaktır. Felsefecilere ve ahlâk üstatlarına göre dört erdem cinsinin biri de iffettir.¹

1- Gozidey-i Camiu's-Saâdât, *Molla Mehdi Neraki*, Müt: Seyyit Cel - lettin Muctebevî, s. 174-244.

Gazap Gücü:

Bu gücün sorumluluk ve misyonu, zararlar karşısında insanı korumak ve zararı defetmektir. Yırtıcı/vahşi nefis de denilen bu güç; öfkenin, yiğitliğin, girişimciliğin, egemenlik ve tasarruf isteğinin, üstünlük ve daha yüce makama ulaşma arzusunun kaynağıdır. Bu gücün faydası, şehevî ve şeytanî güçlerin aşırılık ve azgınlığını alt etmektir. Bu gücün kendi alanında, olması gerektiği yerde kullanılması durumunda, ifrat ve tefrit gerçekleşmeyecek ve ondan cesaret erdemi doğacaktır. Bu gücün ifrat yönünde kullanılması durumunda, vahşilik ve yırtıcılık ortaya çıkacak; hiçbir surette kullanılmaması ve tefrit edilmesi durumunda ise, ondan korkaklık türeyecektir.¹

Akıl Gücü:

Melekî nefis olarak da anılan bu güç, idrak ve algı gücü olup, gerçekleri algılamanın ve iyiliklerle kötülükleri ayırt etmenin kaynağıdır. Bu güç, insanı iyiliklere yönlendirirken, kötülüklerden de sakındırır. İnsanın yücelik ve olgunluk yönünde hareket edebilmesi, aklın buyruk ve yasaklarına uymasına bağlıdır. Bu gücün faydası, gerçekleri algılamasıdır ve aynı zamanda da iyilikleri buyurması ve kötülükleri yasaklamasıdır.²

Bu gücün doğru ve dengeli olarak kullanılmasından hikmet erdemi doğar. Bu alanda ifrat edilmesi durumunda safсатаcılık doğacaktır. Bu durumdaki bir insan, her şeyde ve hatta pekin olgularda bile şüphe edecek ve şüphesinde kalacaktır. Bu gücün kullanımı hususunda tefrit ve ihmal ise, geri zekâlılık ve katı cehaletle sonuçlanacaktır. Bu da birçok kötülüklerin, anlaşmazlıkların ve kavgaların temelini oluşturur.³

1- age. s. 103-173.

2- age. s. 71-101.

3- age. s. 71-101.

Hemen hatırlatmalıyım ki akıl gücü, nazarî akıldandır ve ona getirilen tanımların birinde şöyle denmiştir:

O, sırf bilmeğe yarayan bir şeyi bilmektir ve insanın ihtiyarî işlerinden değildir.¹

Bunun karşısında ise, amelî akıldan elde edilen amel (amel eden) güç yer alır ve ona getirilen bir tanımda şöyle yer almıştır:

O, amel etmeye yarayan bir şeyi bilmektir.²

Her hal ve durumda, amel güç de akıl gücü gibi dengeli kullanılacak olsa, adalet erdemi doğuracaktır; ifrat ve tefrit durumunda ise, zulmetmek ve zulme boyun eğmek gibi erdemsizlikler ortaya çıkacaktır.³

Güçler Arasında Denge Sağlamanın Yolu:

Bu güçler arasında denge oluşturabilmek için onları akıl ve şeriatin tedbir ve kontrolü altında tutmak gerekir. Masum Ehlibeyt İmamları'ndan (Allah'ın selamı onların üzerine olsun) rivayet edilen muteber hadisler, bu alanda değerli bilgiler içerir.

Denge oluşturmanın amelî yöntemleri:

Aşağıda sıralanan noktaların gözetilmesi, akla yardımcı olacak ve de güçler arası dengeyi sağlama yönünde faydalı bir zemin oluşturacaktır.

1- İyi insanlarla haşır neşir olmak, ahlâk erdemlerine sahip olan insanlarla muâşeretinde bulunmak, kötülerden ve

1- Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), *Seyyit Muhammed Rıza Müderrisî*, s. 269.

2- Kavuşhay-i Akl-ı Nazarî (Nazarî Akıl Araştırmaları), *Mehdi Hairî*, s. 241-242.

3- Gozidey-i Camiu's-Saâdât, *Molla Mehdi Neraki*, Müt: Seyyit Cel - lettin Muctebevî, s. 52-63.

ahlâk erdemsizliklerine sahip olan kimselerden uzak durmak. Çünkü muaşeret, insanın haşır neşir olduğu kimsenin sıfat ve ahlâkından etkilenmesine neden olur ve onları benimsemesi alanında en güçlü etkidir.

2- Yüce ve üstün sıfatlar kazanma yönünde güçlerden faydalanmak, erdem edinmekle sonuçlanacak işlerde süreklilik. Sahip olduğu sahavet ve cömertlik yetisini korumak isteyen kimse; sürekli bağışta bulunmalı, malından infak etmeli, nefsinin cimrilik eğilimine engel olmalıdır.

3- İnsan yapmak istediği her iş hakkında düşünmeli, sonuç ve akıbetini düşünmeden hiçbir işe girişmemeli, ahlâkî erdemsizliklere yöneldiğinde de kendisini cezalandırmalıdır.

4- Şehvet ve gazabını tahrik edecek şeylere bakmaktan, onları dinlemekten ve hayal etmekten şiddetle kaçınmalıdır. Doğal olarak şehvet ve gazap güçlerinin tahrik olduğu durumda ise, insan doğasının gerektirdiği ölçüde faydalanmakla yetinmeli, beden ve ruh sağlığına zarar verecek şeylerden sakınmalıdır. Bu güçlerden dengeli olarak faydalanmanın ölçüsü, elbette ki akıl ve şeriattır.

5- Kendisini araştırmaya tabi tutarak ve hesaba çekerek gizli kusurlarını elde etmeye çalışmalı, bilgi edindikten sonra da onları yok etmeye gayret etmelidir.

Sonuç olarak insan, ahlâk alanında alıştırmalar yaparak ve ahlâkî ameli tekrarlayarak sahip olduğu güçlerden erdem kazanmaya özen göstermeli, erdemsizlik zemini hazırlamaktan da sakınmalıdır.¹

1- age. s. 67. Reviş-i Hodsazî (Nefsi Arındırma Yöntemi), Yazarlar: Feride Mustafavi (Humeyni), Fatıma Caferî, Sıddıka Masumî. Noktehay-i Ağaz Der Ahlâk-i Amelî (Amelî Ahlâkın Başlangıç Noktaları), Muhammed Rıza Mehdevi Keni, c. 1. Makalat (Makaleler), Muhammed Şucaî, c. 2 ve 3.

[Ahlâklı Toplum]

□ *Ahlâk düzenini toplumda yerleşik kılmamanın yolu nedir?*

Ahlâkî Yasanın Anlamı:

Ahlâkî düzende herkes ahlâkî yasa ve zorunluluklara uymalıdır. Yasalar, akıl ve şeriatın onayı ile olması gerekenler ve olmaması gerekenler şeklinde ortaya çıkar ve bu yasaların uygulanması ile birey ve toplumun hayır ve maslahatının öncüsü belirir. Ahlâkî yasa ile kastedilen şey, birey ve toplumun mutluluğunun temini için insanın manevi kişiliğini, ruhsal yüceliğini ve gerçek hüviyetini koruyan kaide ve yöntemlerdir.¹ Bu yasaların özellikleri ise şöyledir:

- Uygulanma gerekliliği
- Genellik
- Mutlaklık

Ahlâkî yasa, bu üç özellikte diğer öğreti ve yasalardan ayırt edilir.

Ahlâkî Yasa İle Diğer Yasalar Arasındaki Fark:

1- Uygulanma gerekliliği: Ahlâkî yasaların uygulanmasının gerekliliği, fizikteki cebrî yasalar türünden değildir. Çünkü fizik yasaları, hayvanları bir işi yapmaya mecbur ettiğinde, bu icbarın şiddetini azaltacak başkaca bir etken olmaz. Ahlâkî yasaya itaat etme, ahlâkî buyruk ve zorunlulukları gerçekleştirme alanında ise, sorumluluk ve vazifeshinaslık hissi ile birlikte kişisel nefsanî eğilimler ve sanılar da insanın iradesini etkiler.

2- Ahlâkî yasanın genelliği: Ahlâkî yasaların tümü genel buyruk ve gerekliliklerdir; konum ve durumları benzeşen

1- Nizam-i Ahlâkiy-i İslâm (İslâm'ın Ahlâk Düzeni), *Hüseyn Hanî Zencanî*, s. 47.

herkes, kendisi için belirlenen görevleri yapmakla yükümlüdürler. Baba ve anneye saygı, belirli bir kişiye veya bir ülkeye veyahut da belli bir çağın insanlarına özel bir buyruk değildir. Bu, genel bir yasadır; herkes baba ve annesine karşı saygılı davranmalıdır ve bunun istisnası yoktur. Vefa, iffet, yiğitlik, dürüstlük, doğru konuşmak, karşılıklı saygı... gibi ahlâkî yasalar da aynı özellik ve niteliktedir.

3- Mutlaklık: Ahlâkî yasaların mutlak oluşunun anlamı, her hangi bir kayıt ve şartla sınırlı olmamasıdır. Yani ahlâkî yasalar; zaman, mekân, ırk... gibi kayıtlarla sınırlı olmayan mutlak ve kesin buyruklardır. Ahlâkî yasaların tek kayıt ve şartı, akıl ve şeriata itaat ve de ilâhî gaye doğrultusunda görevin ifasıdır. Bir başka deyişle ahlâkî yasalar, başka bir amaca ulaşma vesilesi değil, bizzat kendisi nihai amaçtır. Bu nedenle yüce İslâm Peygamberi (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

Ahlâk erdemlerini tamamına vardırma için peygamberlikle görevlendirildim.

Ahlâkî yasaların uygulanması, belli bir yaş ile de sınırlandırılmamıştır. Dinî farizalar ise böyle değildir; çünkü onların bazıları, başka bir amaca ulaşmak için ve bazıları da belli bir zaman ve yaş için farz kılınmıştır.

Ahlâkî düzen, insanbilimi ilke ve dayanaklarına uygun olarak özel yasalara sahiptir ve bu düzenin gerçekleştirilme amacı, Allah'ın halifeliği makamına ulaşmaktır. Amaç, ilâhî celal ve cemalin mazharı olmak, bütün kemallere sahip olmak ve bütün kusurlardan arınmaktır. Dinî ahlâk yasaların çoğunda gözetilen ilke, her ortam ve koşulda insana yücelik, izzet ve hikmet kazandırmaktır.

Amelî Yöntem:

Ahlâkî düzeni toplumda yerleşik kılabilmek, insanın karamet, hikmet ve izzetini koruma misyonunu üstlenen ahlâkî

konuların her birine özel ilgi göstermeyi, toplumun her bireyinin ahlâkî erdemleri gerçekleştirme yöntemleri alanında sürekli eğitim görmekle ahlâkî konuların tümünü bir kültür haline getirmeyi, toplumun sağlıklı ortamında bu sıfatları alışkanlık ve yetiye dönüştürmeyi gerektirir.

Halkın genel katılımı ve ahlâkî konuların her birinin kültüre dönüştürülmesi, mükemmel ilâhî din İslâm'ın nuru buyruk ve hükümleri sayesinde beşerî toplumda sağlıklı ahlâkî altyapıyı oluşturacaktır. O halde doğru konuşmak, vefalı olmak, emaneti korumak, adalet, iffet, hikmet, cesaret, insanlara saygı, başkalarına hizmet... gibi ahlâkî konu ve yasalar genel kültüre dönüştürülmelidir. Böylece insanlık, ahlâkî düzen kurma arzu ve özlemine kavuşacaktır.

Ahlâkın Yerleşik Hal Almasının Ön Koşulu:

Genelde peygamberlerin ve özelde de yüce İslâm Peygamberi'nin (s.a.a) görevlendirilişinin önemli amaçlarından biri olan genel anlamıyla ahlâk; ancak bütün insanların insanca yaşaması, kimsenin kimseyi aldatmaması, kimsenin kimseye tuzak kurmaması, ahlâkî değerleri (birey, aile, toplum, siyaset... gibi) bütün alanlarda genel bir kültüre dönüştürmesi, bütün insanlar arasında bir tür gönül birliği ve dayanışma oluşturması gerektiğine inanması durumunda gerçekleşecektir.¹

1- Nizam-i Ahlâkiy-i İslâm (İslâm'ın Ahlâk Düzeni), *Hüseyni Hakanî Zencanî*. Ahlâk Der Kur'ân (Kur'ân'da Ahlâk), *Muhammet Taki Misbah Yazdî*.

[Sınıfsal Ahlâkın Anlamı]

□ *Öğrencilik, doktorluk, talebelik, yöneticilik, siyaset, ekonomi... ahlâkı ile kastedilen nedir?*

Ahlâkın İlâhî Antropoloji İlkeleriyle Tanzimi

Çok açıktır ki insan, hareket ve davranışlarını ilâhî insanbilimi ilke ve dayanakları uyarınca düzenlemeli ve onlara bağlı kalmalıdır. Bu ilkeler; insanın kendisi ile, başkaları ile, Allah ile, tabiat ile ve din hükümleri ile ilgili sorumluluklarını içerir.

Toplumun her ferdi, bu genel ahlâkî davranışlarına ilaveten toplumdaki özel ailevi, meslekî, tahsil... konumu bakımından da bir dizi kural ve yasalara da uymak ve bağlı kalmak zorundadır. Bir dinî medreseye kayıt yaptırıp ilâhîyat öğrenmek, hayatının her lahzasını kendi olgunluk ve yetkinliği yönünde değerlendirmek, ilmî ve amelî açıdan kendini geliştirmek ve yeterlilik kazanmak, her şeyden önemlisi de manevî ve ahlâkî konulara daha çok bağlı kalmak isteyen kimse, sahip olduğu özel konumu ve toplumun ondan beklentileri bakımından, genel ahlâk yasalarını gözetmekle birlikte, bir takım ruhsal ve davranışsal özelliklere de sahip olmalıdır. Böyle bir insanın yolda yürürken sandviç yemesi, toplumun ondan beklentileriyle uyuşmaz. Toplum bu davranışı, belki bir doktor veya başka bir yöneticiden de beklemeyebilir.

Özel bir grup veya sınıfın sahip olduğu özel konum itibarıyla bağlı kalması gereken davranışsal gereklilikler bütünü, o grup ve sınıfın ahlâkını şekillendirir.

Öğrencilik Ahlâkı:

Öğrencilerin üniversite ortam ve atmosferinde uyması ve bağlı kalması gereken davranış ve ahlâkî tutumlar bütününe "öğrencilik ahlâkı" denir. Hocaya saygı, diğer öğrencilere karşı uygun davranışlar, okul yönetiminin haklı beklentileri, bilim-

sel kariyer dolayısıyla gururlanmamak, halka hizmet duygusunun geliştirilmesi, farklı konulara yaklaşımın insaf ve uzmanlık ilkesine dayandırılması, zamanı tanımak, ilmî ve amelî açıdan gelişmek için detaylı program çerçevesinde hareket etmek, hocanın karşısında ayakta beklemek, hocanın sözünü kesmemek, hocalarla istişare etmek, hocanın karşısında oturmanın edep ve kuralını gözetmek, öğrenciler arası dayanışmaya özen göstermek... öğrencilik ahlâkının örneklerini oluşturur.

Yöneticilik Ahlâkı:

Yöneticinin, yönetim alan ve dairesinde her hangi bir sorunla karşılaşmaması için büyük, küçük veya önemli, önemsiz ayrımı yapmaksızın her alanda yönettiği insanlara karşı sergilemesi gereken davranışlar mecmuasına "yöneticilik ahlâkı" denir. Yönettiği insanlara karşı dostça yaklaşım, imkân ölçüsünde samimi ilişki, çalışmak için gaye ve amaç oluşturmak, elemanlarını denetlemek ve teşvik etmek, ekonomik sorunlarını ve geçim sıkıntılarını gidermek, ailevi sorunlarını çözmek, yapıcı eleştirilerine önem vermek ve hatta bu tür eleştirileri gündeme getirmeleri için onları teşvik etmek... başarılı bir yöneticinin dikkat etmesi ve ehemmiyet vermesi gereken konulardandır.

Doktorluk Ahlâkı:

Bir doktorun görevini ifa ederken dikkat etmesi ve önemsemesi gereken davranışlara "doktorluk ahlâkı" denir. Güvenilirlik, emaneti koruma, dikkatli ve hızlı çalışma, özveri, fedakârlık, hastalarının çıkarlarını kendi çıkarlarından önde tutmak, hastanın iyileşmesi için ciddiyet ve içtenlikle gayret etmek, dinlenme ve uyku zamanından geçerek hastasını tedavi etmek, mesleği maddiyata feda etmemek, insanın manevi değerini maddî muamele konusu yapmamak, hastanın

acı çekmesi ve sızlanması karşısında sabır ve direnci kaybetmemek, hastanın özel durumundan dolayı istenmedik haller sergilemesine katlanmak, dürüst çalışmak, sevgi ve şefkat göstermek, hastanın güvenini kazanmak, gurur ve büyülenmekten sakınmak... bu alanda gözetilmesi gereken ahlâkın örneklerindedir.¹

Siyasi Ahlâk:

Siyasi ahlâk, bir siyasetçinin siyaset alanında bağlı kalması gereken davranış ve tutumlardan ibarettir. Siyasi çıkışlarda, siyasi krizlerde ve partiler arası doğal anlaşmazlıklarda farklı parti mensupları ve gruplar, toplumu kargaşaya, kaosa ve kutuplaşmaya sürüklemeyecek bir davranış tarzı ve ahlâk belirlemelidirler. Siyasi partiler, aralarındaki mevcut anlaşmazlıklarla, birbirleriyle olan düşünce ve yöntem farklılıklarıyla, farklı yöntem ve izlem anlayışlarıyla birlikte birbirlerine saygı duymalı ve birbirlerini anlamaya özen göstermelidirler. Bu uyuşmacı tutum ve uzlaşma gayreti, din-dar toplumun siyaset alanında gelişmesine neden olacak ve büyük siyasi sorunların çözümünde çok önemli pozitif rol oynayacaktır. Ama eğer partiler, bu alanda yapıcılık yerine yıkıcılık yöntemini seçecek olsalar, siyasi rakiplerini saf dışı etmek için her türlü tezgah ve düzene girişecek olsalar, kesinlikle toplum siyasi krize sürüklenecektir. İşte bu, üzülmek gerekir ki ahlâkî ve dinî değerlere kurulu bu düzende bazı siyasilerin yakalandığı hastalıktır.

Siyasi partiler, mevcut yöntem ve anlayış farklılıklarıyla birlikte, gayet tabii birbirleriyle samimi olabilir ve din ekserinde bir davranış sergileyebilirler; bunu engelleyecek bir şey

1- Ahlâkî- Pezişkî (Doktorluk Ahlâkı), *Muhammed Hadi Abd-i H - dai*, s. 229.

yoktur. Őu kadarı kesindir ki, kimse kendi dűŐüncesinin tamamen doęru ve kusursuz olduęunu iddia etmemeli ve az da olsa, dűŐüncesinde hatalı olabileceęini peŐinen kabul etmelidir. Bu yaklaŐım ve bakıŐ tarzı, insanı dűŐünmeye sevk edecek ve bűylece karŐı tarafın gűrűŐ ve dűŐüncesini insafla ve uzmanlıkla deęerlendirmesine neden olacaktır. Deęerlendirdięi gűrűŐün doęru olmadıęını ve kabul etmemesi gerektięini anladıęında ise, rakibine karŐı yıkıcı bir tavır sergilememeli veya en azından tahamműl gűstermelidir.

Ekonomi Ahlâkı:

Ekonomi, teorik ve pratik bakımdan çok geniŐ bir alandır, bu alanda pek çok anlaŐmazlıklar ve sorunlar vardır. Bu nedenle bu alanda özel bir takım davranıŐlara ve ahlâk tűrűne daha çok bağlı kalınması gerekir. Ekonomi alanındaki rekabette insanın yűcelik, hikmet ve izzet ilkeleri daha çok önemsenmelidir. Bu bakıŐ tarzı ve yaklaŐım, rakibin iflası durumunda onun sorunlarını çözme ve ona yardımcı olma dűŐüncesinin belirmesine neden olacaktır.

İsrafa, savurganlığa ve zenginlikten doğan azınlığa karŐı műcadele, ekonominin her alanında uyulması gereken özel ahlâkî kurallardandır. Kendi mallarına ve baŐkalarının mallarına karŐı kayıtsız olanlar, űretim ve tűketimde hiçbir ilkeyi gűzetmeyen ve nemsemeyenler, toplumun ekonomik kriz yaŐamasına neden olacaklardır. Bu nedenle, gerek teorik ve gerekse pratik açıdan ekonomi ahlâkının özel bir önemi vardır.

SűyleŐi, tartıŐma, soru ve cevap... gibi hayatın farklı boyutlarına hitap eden ve dindar toplumun zaruretlerinden olan medyanın da kendine has etik yasaları vardır. Toplumun her kesimi için aralıksız olarak eğitici ve aydınlatıcı programlar hazırlamakla, ilgili alandaki etik kural ve yasalarına bağlı kalınabilir.

Herkesin dinden ve dinin hakemliğinden bahsettiği bir din toplumunda davranış türü de alışılmadık ve tarafsızlık ilkesiyle çelişik olmamalıdır. Keramet, izzet, hikmet ve insanlık savunucusu olan bir toplumda olumsuz davranışlarla karşılaşmak, elbette ki üzücüdür.¹

[Ahlâkla İlişkili İlimler]

□ *Bireysel ve sosyal ahlâkı gerçekleştirmek için hangi ilimlere ihtiyaç duyulur?*

Bireysel Ahlâk:

Bireysel ahlâk, herkesin kendisi ile doğru bir ilişki kurabilmesi için sahip olması gereken yetiler, haller ve davranışlardır. Bu nedenle de bireysel ahlâk alanında; özü bulmak, özü tanımak, özü eğitmek, özle barışık olmak, özü denetlemek, ahlâk ilkelerine bağlı insanın kendi hüviyetine ulaşma yöntemleri... gibi konular ele alınıp incelenmiştir.

Sosyal Ahlâk:

Sosyal ahlâk, insanın diğer insanlarla kurduğu ilişkiler bütününden oluşur. İçgüdü, duygu ve akıl² gibi etkenlerin hükmü gereği insan, kendisini geliştirmek, olgunlaştırmak ve yüceltmek için ahlâkî gönül birliğine ve dayanışmaya sa-

1- Ahlâk-ı Danişcuî Der İslâm (İslâm'da Öğrencilik Ahlâkı), *N - cefali Mirzaî*. Ahlâk-ı Fermanehî (Komutanlık Ahlâkı), *Hüseyn Mezahiri*. Ahlâk-ı Tebliğî (Tebliğ Ahlâkı), *Nusretullah Cemali*. Ahlâk Der Müdiriyyet-i İslâmî (İslâmî Yöneticilik Ahlâkı), *Muhammed Muhammedi Reyşehrî*. Ahlâk Der Kur'ân (Kur'ân'da Ahlâk), *Muhammed Taki Misbah Yazdî*. Aîn-i Dustî Der İslâm (İslâm'da Arkadaşlık Öğretisi), *Aliekber Babazade*.

2- Ahlâk Der Kur'ân (Kur'ân'da Ahlâk), *Muhammed Taki Misbah Yazdî*, c. 3, s. 93-116.

hip olmalıdır. Cinsel içgüdü, bireyin yaratılış yapısının gereği olarak karşı cinse eğilim göstermesine, onunla muâşeret etmesine ve onunla hayatını birleştirmesine neden olur. Böylece küçük bir toplum olan aile çekirdeği şekillenir. İnsan doğası itibariyle, diğer insanlara yakınlaşma, onlarla ünsiyet bağı kurma eğiliminde olduğundan ve de (insanı sosyal hayata yönlendiren en önemli etken olan) aklın hükmü gereği insan, başkalarıyla ilişki ve yardımlaşma halinde olmaksızın maddî ve manevî ihtiyaçlarını gideremeyeceğinden dolayı kendi ihtiyaç ve isteklerinin temini için diğer insanlarla ilişki kurar.¹

Ahlâkın Diğer İlimlerle İlişkisi

Ahlâk ilminin diğer ilimlerle ilişkisi iki açıdan ele alınabilir:

1- Ahlâkın belirlenmiş ilkelerinin ve gelişiminin gereği olarak göz önünde bulundurulması gereken ilimler.

2- Ahlâk ilmi ile sağlam ilişkisi olan ilimler.

Birinci alanla ilgili olarak İslâmî ahlâk ilminin belirlenmiş ilkelerine kısaca değineceğim.

1- İnsan ruhu soyut bir varlıktır, yani insan şuur sahibi ve idrak eden bir varlıktır; ruh aslî ve beden talidir ve bu ikisi arasındaki ilişki ise binici ve binek arasındaki ilişki türündendir. Ruh bedeni yönetmeli ve kendine muti etmelidir. Bu ruh ebedi bir varlıktır ve ebedi yurtta ikamet etmelidir. İnsan ruhunda mevcut olan yetkinlik talep ve kabulü, onun eğitilmesi gerektiğini, maksat ve maksuduna yönlendirilmesi gerektiğini gösterir.

2- İnsanın özgürlüğü de dinî ahlâk ilkelerinden biridir. Yani insan, varlıksal ve yaratılışsal yapısı itibariyle muhtar olduğundan dolayı yolunu seçmekte özgürdür ve hiçbir

1- age.

icbar söz konusu değildir. İnsanın değeri, doğru seçimi uyarınca belirlenir.

3- Mebde ve meada iman.

4- Ahlâkın dünya görüşünden ayrı olmadığı.

5- Huzurî ilim başta olmak üzere ilim ve algıya değer vermek.

6- Hüsn ve kubh-i aklîyi kabullenmek.¹

Bu anlatılanlardan ortaya çıkan sonuç şudur: İnsanın belli bir amaç üzere yaratıldığını, âlemin ve ademin bir anlam ifade ettiğini anlamak için kelam, felsefe ve psikoloji gibi ilimlere ihtiyaç duyulur. İnsan, mebde ve meada iman etmekle, ahlâkî yasaları uygulama dayanağına sahip olacaktır.

Ahlâka Yakın İlimler:

Ahlâk ilmine yakın ve uygulama alanında onunla ilişkisi olan ilimler şunlardır:

1- İrfan: Şuhudî bir ilim olan ve kaynağı, insanın ilâhî fitrî eğilimlerine kurulu bulgularından ibaret olan irfan, nazarî ve amelî olmak üzere iki dala ayrılır. Nazarî irfanın konusu "varlık"tır, yani Allah, âlem ve insan. Amelî irfan ise, insanın kendisi, âlem ve Allah ile bağlantılı ilişki ve sorumluluklarını inceler. Buna seyir ve süluk da denilir. Bu, ahlâka benzeyen bir ilimdir. Bu nedenle de amelî irfanın ekseni, genel anlamıyla ahlâkî konulardır ve kitaba ve sünnete bağlı ariflerin tecrübeleri, İslâmî ahlâkın amelî taktiklerinin bir bölümünü oluşturur.

2- Eğitsel ilimler: Eğitsel ilimler, ilmî ve ahlâkî yeteneklerin filizlenme ve olgunlaşma ortamını hazırlar ve bazı zeminlerde

1- Ahlâk Der Kur'ân (Kur'ân'da Ahlâk), *Muhammet Taki Misbah Yazdî*, c. 1. Ahlâk-ı Kant ve Ahlâk-ı İslâmî (Kant Ahlâkı ve İslâm Ahlâkı), *Muhammed Ehavan*, s. 59.

bu iki alan (ahlâk ilmi ve eğitsel ilimler) ortaktır. Çünkü ahlâk ilmi bu alanda ilmin kendisine, konusuna ve dallarına değersel ve ahlâkî açıdan bakar; öğretmen ve öğrencinin gaye ve davranışlarına ahlâkî düzen verir; onların karşılıklı ilişkilerini bireysel değer ölçülerine oturtup sağlamlaştırır. Eğitsel ilimler alanındaki eğitimler, ahlâkî formüllerden yararlanarak sorunsuz bir şekilde ve hızla yüce hedeflerine ulaşabilirler.

3- Fıkıh: Fıkıh ilmi, sorumlu ve yükümlü insanın amel ve davranışlarını sevap ve azap açısından incelediğinden dolayı ahlâkî boyutludur.

4- Hukuk: İslâmî ahlâk ilmi, bireysel ve sosyal ilişkilerin kapsamı bakımından, hukuk ilminden daha geniş bir alanı kapsar. Çünkü hukuk ilmi, insanın sadece dünyevi ve sosyal hayatına bakar ve hükümleri de uygulanması gerekli türdendir. Ahlâk ilminde ise, insanın dünyevi hayatıyla birlikte bireysel, sosyal ve ahlâkî hayatı da ele alınır. Bu iki ilim bir açıdan da birleşirler. Çünkü hukuk ilmi, sosyal adaletin uygulanmasında ve dairesinin genişletilmesinde ahlâk ilmine hizmet ve yardım eder. Öte yandan da ahlâk ilmi, ahlâk erdemlerini yayarak ve bozgunluklara karşı mücadele ederek çok etkin bir rol ifa eder ve hukuk ilminin amacından ibaret olan "toplumda düzen ve adaletin istikrarı" yönünde katkı sağlar.¹

Ahlâk İlminin Tabii İlimlerle İlişkisi:

Tabii ilimler ile ahlâk ilmi arasında da olumlu bir ilişki olabilir. Çünkü bu iki ilim, maddî yararlar ile ruhsal ihtiyaçlar arasında denge oluşturmak için temel bir rol ifa ederler. Üzü-

1- Nizam-ı Ahlâkî-yi İslâmî (İslâm'ın Ahlâk Düzeni), *Hüseyin Hakani Zencanî*, s. 25.

lerek belirtmek gerekir ki yaşadığımız bu asırda, özellikle de Avrupa ve Amerika kıtası ülkelerde ve hatta Doğu Bloğunda madde ve maddî kavramlar ahlâka ve ahlâk değerlerine galip gelmiştir. Bu kavramlar öyle ters yüz edilmiş ve öylesine saptırılmış ki, değerler de dâhil her şey şahsî ve maddî çıkarlar uyarınca değerlendirilmektedir.¹

Şunu da belirtmeliyim ki İslâmî ahlâk ilminin temel kaynakları Allah'ın kitabı Kur'ân-ı Kerim, yüce Peygamber'in (s.a.a) ve Masum Ehlibeyt İmamları'nın sünneti, akıl, şuhud ve fitrattır.²

[Ahlâkî Mutluluk]

□ *Kur'ân, sünnet ve âlimler açısından ahlâkî mutluluk nedir?*

Mutluluk ve Mutsuzluk Kavramının Analizi:

Saadet ve mutluluk, insan bilimi ile ilgili konuların en önemlilerindendir. Mutluluğun insan bedeniyle mi, insan nefsiyle mi, yoksa her ikisiyle mi ilgili olduğu; mutluluk etkenlerinin neler olduğu; mutluluğun göreceli mi, yoksa mutlak mı olduğu hususunda farklı ve hatta çelişkili görüşler ileri sürülmüştür ve bu da, bu kavramın nazarî olduğunu gösterir.³

Mutlu ve mutsuz insanı betimleyen birçok tanımlar vardır ve onlardan bazıları şöyledir:

– Mutlu insan, daha çok maddî zevklere sahip olan kimsedir; mutsuz insan ise, çok acı dert çekmiş insandır.

– Mutlu insan, çok sevinç ve sürur yaşayan kimsedir; mutsuz ise, çok üzüntü ve kederle karşılaşmış insandır.

1- age. s. 22.

2- age. s. 30.

3- Makalat (Makaleler), *Murtaza Mutahharî*, c. 2, s. 60.

– Mutlu insan, sahip olduğu Şeye razı ve memnun olan kimsedir; mutsuz ise, Őimdilik sahip olduklarından memnun olmayan insandır.¹

İnsan bu tanımlar üzerinde biraz dűŐünecek olsa, bunların, gerçek anlamıyla insanın sahip olduğu makam ve konumu yansıtmadığını, doğru betimlemediğini veya teori ve amelde insana değer vermediğini anlayacaktır. Bunlar, insanı kendi konumundan indirgemiŐ ve kűŐümsemiŐlerdir; insanın manevi değerini ve kutsal konumunu yadsınıŐlardır.

Gerçek Şu ki insanın mutluluğu, onun yetkinliğine, yaratılışının nihai amacına, imkânlarına, sermayelerine ve varlığında ödünç kılınan fitrî eğilimlerine bağlıdır.

İnsanın mutluluğu bağlamında açıklayıcı niteliği olan bazı noktalara dikkat etmek gerekir:

1- Mutluluk, genel anlamıyla insanın varlıksal yapısıyla bağlantılıdır. İnsan, çok boyutlu bir varlık olduğundan dolayı mutluluğu da bűtűn boyutlarıyla alakalıdır. Bilinmelidir ki ruh insanın hakikatidir ve bedeni ise bir araçtır. Haliyle bedenin mutluluğu da tali ve araç nitelikli olup ruha hizmet etmesi bakımından değerlidir. Buna gűre insanın uyumakla, yemekle ve spor yapmakla bedenini eğitmesi ve verimli kılması, kuŐkusuz ki araç boyutlu olup ruhsal yetkinliklere ulaŐması için değerlidir.

2- İnsanın nihai mutluluđu, onun yaratılıŐının nihai yetkinliđi ile bađlantılıdır; insanın nihai yetkinliđi ise, yűce Allah'a yakınlaŐmak olduđuna gűre insan ancak gerçek űđretilere, gűzel ahlâka, salih amele ve Allah'a yakınlık makamına ulaŐması durumunda mutluluđunu kuŐanmıŐ olacaktır.

1- Bu gűrűŐe yűneltilen eleŐtiriler hakkında ve de konunun kendisi hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için bakınız: Makalat (Makaleler), *Murtaza Mutahharî*, c. 2, s. 60-70.

Bu nedenle bazıları şöyle demişlerdir: İnsanın mutluluğunun zirvesi, kendi sıfatlarında yüce Allah'a yakın olmasıdır. Bunun açılımı şöyledir: Yüce Allah'ın ilim, kudret, hayat, hikmet ve benzeri kemal sıfatlarının tümüne sahip olduğu gibi insan da imkânları ölçüsünde ilâhî ilim, kudret ve hayat sıfatlarına sahip olmalıdır; yüce Allah'ın cehalet ve zulüm gibi eksiklik belirtisi olan sıfatlardan münezzehe olduğu gibi insan da gücü oranında bu sıfatlardan uzak olmalıdır. Yani insan, yüce Allah'ın subutî ve selbî veya celal ve cemal sıfatlarının mazharı olmalıdır.

Kur'ân-ı Kerim açısından mutluluk, insanın gerçek öğretilere, güzel ahlâka ve salih amele sahip olması sonucunda ulaşabileceği kalıcı bir haz ve zevktir. İlâhî dünya görüşünde insan hayatının iki aşaması vardır: Dünya aşaması ve ahiret aşaması. İnsanın dünya hayatı, ahiret hayatının mukaddimesidir. Buna göre insan, dünya hayatında kendisine verilen nimetlerden iyi ve doğru şekilde yararlanmalıdır.

Kur'ân-ı Kerim'de saadet kavramı sadece Hûd Sûresi'nde kullanılmıştır:

Onlardan kimi bedbahttır, kimi mutlu. Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onların (öyle feci) nefes alıp vermeleri vardır ki, Rabbinin dilediği hariç, (onlar) gökler ve yer durdukça o ateşte ebedi kalacaklardır. Çünkü Rabbin, istediğini hakkıyla yapandır. Mutlu olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada ebedi kalacaklardır. Bu (nimetler) bitmez, tükenmez bir lütuftur.¹

1- Hûd, 105-108.

Allah'ın Halifeliği Makamı:

Kur'ân-ı Kerim'e göre insanın yetkin mutluluğu, onun yaratılışının nihai amaç ve gayesinden ibaret olan ilâhî hilafet ve velayet makamıdır. Bundan dolayı insan, kendisini o mutlak hakikatten uzaklaştırdığında ve ilâhî nimetlere değer vermediğinde, mutsuz ve bedbaht olacaktır.

Marifet, ibadet ve ilâhî imtihan gibi orta vadeli amaçlardan geçtikten sonra, ubudiyet makamının mukaddimesi olan bu makama ulaşılabilir.

Ubudiyet Makamı:

İnsan ubudiyet makamında, nefsine, nefsanî eğilimlere, saçma ve hayali düşüncelere egemen olacak ve böylece bedenini, arınmış ruhunun tedbir ve iradesine teslim edecektir. Sonuç olarak da yüce Allah'ın izniyle, kendi bedeninin ötesine hükmedecektir.

Ahlâk âlimleri de Kur'ân ayetlerinden ve hadislerden hareketle, gerçek saadete ulaşmanın yolunu; nurlu öğretileri, güzel ahlâkı, salih amelleri edinmek şeklinde bildirmişlerdir.¹

[Yetkinlik ve Mutluluk]

□ Yetkinlik ve mutluluk ile kastedilen nedir?

Gerçek yetkinlik, varlıksal bir sıfattır ve her varlık varlıksal değeri oranında ona sahiptir. Buna göre her varlığın yetkinliği, varlıksal makamı uyarıncadır. İnsanın yetkinliği, onun eğilimleri ve bakış tarzlarının alt yapısıyla bilinir. Ayetler ve hadisler uyarınca insanın nihai yetkinliği, yüce Allah'a yakınlığıdır. Bu nedenle orta vadeli yetkinliklerden ibaret olan marifet, ibadet, imtihan ve iman, gerçek makam ve yetkinliğe ulaşmada etkilidir.

1- Camiu's-Saâdât Özeti, Molla Mehdi Neraki, s. 45

Mutluluk da yetkinlik gibi insanların fitrî istek ve eğilimlerindedir ve insanî alanda, kalıcı ve güçlü olup insanın bütün benliğini kapsayan en yüce zevke ulaşmak anlamıdır. Saadet ve mutluluk kelimesi de diğer birçok kelimeler gibi istenmedik olayların ve olumsuzlukların etkisinde kalmış ve böylece insanın düşünce alanı da afete uğramış, zarar görmüştür. Mutluluğu betimleyen tanımların hiçbirinde insanın varlıksal boyutlarının tümü göz önünde bulundurulmamıştır. Bu nedenle de elde edilen maddî ve geçici zevkler, sevinçler, uzadıkça uzayan maddî arzular, insanın gerçek mutluluğunu açıklayamaz.

Mutluluk kelimesi, nazarî kavramlar çerçevesinde sıkıştırılmış, her fırka ve her ekol onu tanımlamaya atılmış ve sonuç olarak da anlam bakımından tahrife uğramıştır.

Dinî temellere dayalı insanî marifet bilimi doğrultusunda yetkinlik ve mutluluk tanımlanacaksa eğer, bu kavramların gerçek anlamının ortaya çıkması için insanın aslî ve talî, amaçsal ve araçsal istekleri birbirinden ayırt edilmelidir. Çünkü insanın mutluluk ve yetkinlik uğraşısı ile gerçek dünya görüşü arasında sıkı bir bağ vardır. Marifetin en önemli aşaması, özü tanımak ve özün gerçek tasviridir. Birçok hadiste bu gerçeğe vurgu yapılmıştır.

Konu hakkındaki bir hadis şöyledir:

En üstün marifet, insanın kendisini tanımasıdır.

Bir başka hadis şöyledir:

Özünü tanıyan kimse başkasını daha iyi tanıyacaktır.

Buna karşıt olarak bazı hadisler de, bu marifetten yoksun olmanın zararlarına dikkat çekmiştir. Bir hadiste şöyle geçer:

Kendisine cahil kalan kimse, başkaları hakkında daha cahil kalacaktır.

Bu cahillik, beşerî düzende anlaşmazlıkların ve kavga-
ların temelini oluşturur. İmam Ali (a.s), bu hususta şöyle bu-
yurmuştur:

İnsanlar bilmedikleri şeyin düşmanlarıdırılar.¹

[Sevgi ve Onu Elde Etmenin Yolu]

□ *Gerçek sevgi nedir? İlâhî sevgiye ulaşmanın yollarını ve
bunun engellerini açıklar mısınız?*

Sevgi, gerçekte algı ve bilgi sahibi bir varlığın kal-
binde, kendi varlığıyla, eğilim ve istekleriyle uygunlu-
ğu olan bir şeye karşı ortaya çıkan haldir. Sevgi, demir
ve mıknatıs arasındaki çekim gücüne benzeyen algısal
bir cazibe olarak tanımlanabilir.²

Gerçek sevgi, akıl aşamasından geçtikten sonra insanın
bütün benliğine ulaşan sevgidir. Böyle bir sevgi, insanı yer-
yüzü halifesinin gerçek örneği kılacaktır. Sevgi, insanı kimya-
ya ve ışık saçan inciye dönüştürür; hatta duygusal ve hayalî
sevgi bile, akıldan coşan sevginin tedbiri ile başka bir anlam
kazanır ve insandan insan yaratır.

Farklı açılardan bakılarak sevginin bir takım dalları oldu-
ğu ifade edilmiştir. Bir bakıma sevgi, hakikî ve mecazî olmak
üzere ikiye ayrılmış ve mecazî sevgi de, nefsanî ve hayvanî
olarak sınıflandırılmıştır.³ Bir başka yaklaşımla sevgi, duygu-

1- Ahlâk Der Kur'ân (Kur'ân'da Ahlâk), Muhammet Taki Misbah Yez-
dî, c. 1, s. 69. Makalat-ı Felsefî (Felsefî Makaleler), Murtaza Mutahharî, c.
2, s. 57-140.

2- Ahlâk-i İslâmî ve Mebanî-yi Nazarî-yi An (İslâmî Ahlâk ve Te-
rik Dayanakları), Ali Şirvanî, s. 137.

3- el-İşarat ve't-Tenbihat, c. 3, s. 383. Merhum Hace, aşkı tanımlarken
bu dalları zikretmiştir. Gerçekte aşk ile sevgi arasında hiçbir fark yoktur;
fakat şu var ki "aşk" sevginin çoğalmış halidir. Bu nedenle Merhum Mol-
la Sadra (r.a), bu iki dalı sevgi hakkında kullanmıştır. Esfar, c. 7

sal (doğal), hayalî (vehmî) ve aklî olarak ayrıştırılmıştır.¹ Başka bir yaklaşımla da sevgi, cismanî ve ruhanî olmak üzere iki kısma bölünmüştür.

Kur'ân'da Sevginin Aşamaları:

Sevginin aşamaları marifete bağlıdır.² Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de, insanların marifetleriyle orantılı olarak sevginin aşamalarını şöyle açıklamıştır:

Fakat yakın olanlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve naim cenneti vardır. Eğer o sağdakilerden ise, "Ey sağdaki! Sana selam olsun!" Ama yalanlayıcı sapıklardan ise, işte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır! Ve (onun sonu) cehenneme atılmaktır.³

Yüce Allah'ın sıfatları hakkında gerçek marifetten yoksun olan ve teslimiyet suretinde onları kabul edenler, esenlik ehliinden ve sağ ashabındandırlar. Hayal ve dalalet ehli olan bazıları, bu sıfatlardan hayal yoluyla bazı anlamlar çıkarsamışlardır ki, yüce Allah o anlamlardan münezzehtir. Bir de mukarrep (=yakınlaştırılmış) kullar vardır ki onlar, bu sıfatların gerçeğine arif ve vakıf olanlardır. İşte bu kulların mükâfatu, onların sevgileri uyarıncadır. Mukarreplere nimet, sağ ashabına esenlik ve hayır verilir; yalanlayıcılar ise ateştedirler.⁴

İyilik, güzellik, dış görünüş uygunluğu, öz sevgisi... sevginin nedenleri olarak sıralanabilir.⁵

1- Sevginin bu kısımlara ayrılmasının nedeni şudur: Sevgi, algının bir koludur; algı da ya hissî, ya hayali veya aklîdir. Aîn-i Mihrverzî (Sevgi Öğretisi), *Muhammed Rıza Kaşifi*, s. 51-52.

2- İhyau Ulumi'd-Din, c. 4, s. 296.

3- Vâkıa, 88-94.

4- el-Mizan Tefsiri, *Allame Tabatabai* (r.a), c. 19, s. 139-140. İhyau Ulumi'd-Din, c. 4, s. 296.

5- Aîn-i Mihrverzî (Sevgi Öğretisi), *Muhammed Rıza Kaşifi*, s. 56-62.

Allah Sevgisi:

Yüce Allah, gerçek sevginin tek muhatabıdır; peygamberlere, imamlara, önderlere, bilgelere, bilginlere, takvalılara, akrabalara... olan sevgi, Allah sevgisinin uzantısında olmalıdır.

Yüce Allah sevgisi hakkında söylenmiş çok şey vardır ve bu sevgi Kur'ân-ı Kerim'de övülmüştür.¹

Yüce Allah'a sevgi, o mukaddes zata gönül vermek anlamıdır; yüce Allah'ın kullara sevgisi ise, rahmet nazarıyla onlara bakması ve kutsî bereketleriyle onları feyizlendirmesidir. O halde Allah'ın kullara olan sevgisi, onun zatında bir değişim ve tesiri gerektirmez; zaten yüce Allah'ın kahrı da böyledir.

Yüce Allah sevgisi, insanın gerçek yaşamının olmazsa olmazı, kaçınılmazıdır ve bu sevgi için de bir sınır belirlenemez. Diğer varlıklara duyulan sevgi, asla yüce Allah sevgisinden bağımsız olmamalıdır. Daha açık bir ifadeyle, ancak yüce Allah'a münteseb ve bağlı olan şeyler sevilmeyle layıktır.

Buna göre, yüce Allah sevgisi zat itibariyle her şeyden bağımsızdır; mahlûkat sevgisinin ise zatî varlığı yoktur. İnsanın gerçek sevgilisi yüce Allah'tır ve bu sevginin özü insanın varlığına işlenmiştir. Bu sevginin ortaya çıkması için gönül sayfasını, üzerine konan tozlardan temizlemek ve arındırmak gerekir.

Allah Sevgisi Kazanmanın Yolu:

Allah sevgisini kazanmak için yüce Allah'ı tanımak gerekir. Allah'a dönük bu marifet arttıkça sevgi de artacaktır.

Allah sevgisi kazanmanın iki yolu vardır: Amelî ve nazarî yol.

1- Mâide, 54. Bakara, 165. Tevbe, 24. Âl-i İmran, 31-32...

1- Amelî yol: Bu, yüce Allah'ın bahşettiği nimetler hakkında düşünmektir. Fıtrat ve akıl ilkesi uyarınca, iyilik eden herkes sevilir; kuşkusuz bu iyilik ne kadar çok olursa, ona duyulan sevgi de o kadar çoğalacaktır.

İnsan bu yöntemde yüce Allah sevgisini kalbinde sağlamlaştırılmalı, fani ve geçici dünya sevgisinden elini eteğini çekmeli, Allah sevgisi için gönlünü uygun bir zemine dönüştürmelidir. Çünkü dünyevi olguların sevgisini taşıyan bir kalpte Allah sevgisine yer kalmaz. Allah sevgisi ile dünya sevgisi, asla bir araya gelmeyecek cennet ile cehennem veya siyah ile beyaz gibidir.

Yüce Allah Resulü (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

Dünya sevgisi ile Allah sevgisi asla bir kalpte birleşmezler.¹

İmam Cafer Sadık'ın (a.s) bu husustaki bir hadisi şöyledir:

Andolsun Allah'a, dünyayı ve bizden (Ehl-i beyt) başkasını seven Allah'ı sevemez.²

Şair şöyle demiştir:

Ey sevgili, gönlüm ve ruhum senindir
Her ayanım ve nihanım senindir
Kimden bu dert, bilmem, ama
Bilirim ki dermanım sendedir.³

2- Nazarî yol: Geçen konularda da belirttiğim üzere, sevgi marifetin bir koludur. Bu nedenle de insan bir şeyi tanımadıkça onu sevemeyecektir. O halde sevgiye ulaşmanın ilk adımı bilgi ve marifettir. Gerçek sevgiyi yaratacak en yüce marifet

1- Mizanü'l-Hikmet, *Muhammed Muhammedi Reyşehrî*, c. 2, s. 228, 3161. hadis.

2- age. c. 2, s. 228, 3156. hadis.

3- *Nigarînâ dil o cânem to dârî / Heme peydâ ve pinhânem to dârî*
Nemî dūnem ki î n erd ez ki dârem / Hemî dūnem ki dermânem to dârî.

ise, yüce Allah hakkındaki marifettir. İmam Ali (a.s) bu gerçeğe şöyle dikkat çekmiştir:

En yüce marifet, münezze olan Allah'ı tanımaktır.¹

İnsan, Allah sevgisi yaratan ilâhî marifeti farklı yollardan elde edebilir ve bunlar şöyle sıralanabilir:

a) Gönül veya fıtrat yolu (irfan):

Tanrı bilimi insanın fıtrî içgüdülerindedir (burada akıl fıtratı değil, gönül fıtratı kastedilmiştir). Çünkü insan, yaratılışının ve ruhunun öz yapısının gereği olarak yüce Allah'ı tanır. Bu gizemli ve manevi güç, insanın aslî ve kutsal eğilimlerinden ve bilinçaltı güdülerindedir; adeta insanın "ben"i dışındaki gizli "ben" olup Allah sevgisini haykırır.

Nizam Nişaburîbunu şöyle dile getirmiştir:

Bu perde ardında benden başka bir konuşan vardır
Kalpte sır saklamak olmaz, çünkü bir gammad vardır
Ey bülbüller, gülistandan bir gül getirin, halvet evine
Bu kafes köşesinde zemmeme eden biri vardır,
Tevhit sözlü; bu dertle kendime derim ki
Kulağımı dudaklarıma yaklaştır ki bir ses vardır.²

Bu hissi tanumanın iki yolu vardır: Bunlardan biri, bizzat ve amelen kendimizin kendi varlığımızı ve başkalarının varlığını yoklamamızdır. Diğeri ise, bilgelerin yıllarca zahmet çekip ulaştıkları bu sonucu araştırmamızdır.³

1- age. c. 15, 11941. hadis.

2- *Çayr-i men der pes-i in perde suhensâzi hest*

Râz der dil netevân dâşt ki gemmâzi hest

Bulbulân gul zi gulistân be şebistân âr'id

Ki der in kunc-i kafes zemzemeperdâzi hest

Tevhid nidâ ki der in gusse be hûd mî gûyem

Gûş nezdik-i lebem âr ki âvâzi hest.

3- Usul-i Felsefe ve Reviş-i Realism (Felsefe İlkeleri ve Realizm

Şair şöyle demiştir:

İyilerin güzel yüzünde, onu hep ayan gördüm
Güzel yüzülülerin gözünde, onu hep güzel gördüm
Her aşığın gözünde, tek layık olan oydu
Vamık'ın nazarında Azra'yı hep o gördüm
Gönül yorgunlarının dilberini, dertlilerin dert ortağını
Kimsesizlerin yardımcısını her yerde hep o gördüm
Kırık kalbin arzusunu, buldum ki âlemden odur
Ben dertlinin maksadını her şeyde hep o gördüm
Öteye ve beriye hep baktım, sevgiliden başkasını
görmedim
O vardı herkese yeten, sadece hep onu gördüm
Dertli gönüle huzur, dosttan özgesini seçme
Fi'l-cümle hep onu gör, çünkü ben hep onu gördüm
Gülistan gülünü, sahrayı, çölleri gördüm
O idi gül bahçeleri, sahrada hep onu gördüm
Meykede ve gül bahçesinde duru mey iç
Gül ve süseni kokla ki bunları hep o gördüm.¹

Yöntemi), Muhammed Hüseyin Tabatabaî, c. 5, s. 51. Erbain (Kırk Hadis Şerhi), İmam Humeynî, s. 105. Fitrat, Murtaza Mutahharî.

1- Der husn-i roh-i hûbân, peydâ heme û dîdem
Der çeşm-i nikûrûyân, zîbâ heme û dîdem
Er dîdey-i her âşık, û buved heme lâyık
Verne zi nazar-ı vâmik, azrâ heme û dîdem
Dildâr-i dil efgârân, ğemhâr-i cigerhârân
Yârîdeh-i biyârân, her câ heme û dîdem
Metlûb-i dil-i derhem, û yâftem ez âlem
Maksûd-i men-i por ğem, zi eşyâ heme û dîdem
Dîdem heme pîş-o pes, coz dûst nedîdem kes
Û bûd heme û bes, tenhâ heme û dîdem
Ârâm-i dil-i ğemğîn, coz dûst kesî megozîn

t.me/caferilikcom

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

b) Algı ve bilim veya tabiat (tabii bilimler) yolu:

Âlemin hissedilir varlıklarını zahirî duyular yoluyla algılamak, Kur'ân-ı Kerim'in davetlerinden biridir. Bu çağrıya kulak verip gereğini yapan insan yüce Allah'ı tanıma yoluna girmiş olacaktır. Bu yolun üç kolu vardır:

– Evrenin yapısına işlenen sistem ve düzeni tanıma, yaratılışın inceliklerine odaklanma

– Varlıkları yaratılışları yönünde hareket ettiren gizli yönlendirici gücü tanıma

– Evrenin var oluş ve yaratılışını tanıma.¹

c) Akıl ve kanıt (felsefe) yolu:

Bu, karmaşık ve girift bir yol olduğundan herkes bu yolda başarılı olamaz. Ancak bu yol en sağlam ve en güvenli yollardan biridir. Gönül ve fitrat yolu, her ne kadar -bireysel ve tecrübî açıdan- en yetkin ve en mükemmel yol ise de, bir bilim ve kural şeklinde kamuya öğretilemez, halka aktarılamaz. İşte bu açıdan felsefe ayrıcalıklıdır; çünkü o, öğrenim ve öğretim yoluyla halka aktarılabilir. Yaratılışın duyusal ve bilimsel inceleme yolu, sadelik ve açıklık bakımından en üstün yoldur. Ancak bu, insanı sadece belli bir aşamaya ulaştırır ve o da, evrenin ilim, kudret ve tedbire dayalı olduğudur. İnsan felsefe yoluyla, celal ve cemal açısından ilâhî sıfatların kapsam ve kuşatıcılığına ulaşacaktır. Sonuç itibariyle bu üç yol, Allah sevgisi oluşturmada etkilidir.

Fi'l-cumle heme û bîn, zîrâ heme û didem

Didem gol-i bostânâhâ, sahrâ ve biyabânâhâ

û bûd gulistânâhâ, sahrâ heme û didem

Der meykede ve golşen mey nûşî mey-i rûş

Mey bûy-i golî ve sûsen kînâhâ heme û didem.

1- Usul-i Felsefe ve Reviş-i Realism (Felsefe İlkeleri ve Realizm Yöntemi), Muhammed Hüseyin Tabatabaî, c. 5, s. 56.

İnsandaki Allah Sevgisinin Belirtileri:

Yüce Allah'ı sevip sevmediğini bilmek isteyen biri, bu sevginin belirti ve nişanelerine sahip olup olmadığına bakmalıdır. Burada, Allah sevgisinin alamet ve nişanelerini kısaca sıralayacağız:

1- Yüce Allah'ı bütün sevdiklerinden üstün tutmak

2- Zahirde ve batında, sorgusuz ve sualsiz olarak yüce Allah'a itaat etmek ve teslim olmak

İmam Ali (a.s), bu hususta Haris Hamdanî'ye şöyle buyurmuştur:

Bütün işlerinde Allah'a itaat et, çünkü Allah'a itaat etmek her şeyden üstündür.¹

3- Bütün işlerde kendini Allah'a uydurmak

4- Allah dostlarını Allah için sevmek

5- Allah ile buluşmayı yaşamaya tercih etmek

İmam Ali (a.s) bu hususta şöyle buyurmuştur:

Münezzeh ve yüce Allah ile buluşmayı seven kimse dünyadan ayrı durur.²

6- Allah sevgisi karşısında her şeyi küçük görmek

İmam Ali (a.s) şöyle buyurmuştur:

Onların canlarında Allah yücedir ve onun dışındaki her şey gözlerinde küçüktür.³

7- Sürekli olarak Allah'ı anmak

Yüce Allah Resulü (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

Bir şeyi seven kimse, onu çok anar.⁴

8- Allah ile ünsiyeti ve onun rızasını her şeyden üstün tutmak

1- Nehcü'l-Belağa, müt: Dr. Beheşti, 69. Mektup, s. 354.

2- Mizanü'l-Hikmet, c. 8, s. 526, 1803. hadis.

3- Nehcü'l-Belağa, 184. hutbe.

4- İrfan-i İslâmî (İslâmî İrfan), Hüseyin Ensariyan, c. 2, s. 104.

Şairin dediği gibi:

Hiçbir şeyim olmasa da, ne dünyada, ne ukbada
Sen benim varımsan, her şeyim var; artık hiçbir şey
olmasın
Gönlümde yer olmaz, sevgiliden başkasına
Her iki cihanı düşmana ver, sevgili yeter bize.¹

9- Sevgilinin kitabı olan Kur'ân'ı sevmek, ona bakmak, günde en az elli ayet okumak. Çünkü Kur'ân, ilâhî ahitnâmedir.²

10- Sevgilinin yolunda canıyla ve malıyla cihat etmek ve çaba sarf etmek.

[İlâhî ve Gayri İlâhî Sevgi ve Şirkle İlintisi]

□ *İlâhî olan ve olmayan sevgi nedir? Allah'tan başkasını sevmek şirk midir?*

Yüce Allah'ın izni ile ve O'nun belirlediği ölçü üzere olan her sevgi, ilâhî olup insanın yücelmesinde ve olgunlaşmasında özel etkiye sahiptir. Bu sevginin ölçüsü takvadır. İmanlı insan, sevgisini bu temel üzere kurar ve sağlamlaştırır. Bir başka tabirle şöyle de açıklanabilir: İlâhî sevgi, yüce Allah'ın sevdiği insanları, sahip oldukları yetkinlikleri oranında sevmektir. Buna göre, yüce Allah'ı seven bir insanın en üstün sevgisi, peygamberlere, Masum Ehlibeyt İmamları'na, evliya-ya ve şehitlere olan sevgidir. Yüce Allah'ın sevdiği insanlar Kur'ân-ı Kerim'de şöyle açıklanmıştır:

1- *Eger hiçem nebâşed ne bedunyâ ne be-ukbâ
Çûn to dârem heme dâremdigerem hiç nebâşed
Der zamîr-i men nemî gonced be-ğeyr-i dûst kes
Her do âlem râ be-duşmen deh ki mâ râ dûst bes.*

2- Aîn-i Mihrverzî (Sevgi Öğretisi), Muhammed Rıza Kaşifi. Seyr ve Süluk, *Beheştî*. Ahlâk Der Kur'ân (Kur'ân'da Ahlâk), Muhammed Taki Misbah Yezdî, c. 1.

Hayırseverler,¹ tövbe edenler,² arınmışlar,³ takvalılar,⁴ sabredenler,⁵ Allah'a tevekkül edenler,⁶ adaleti uygulayanlar,⁷ Allah yolunda cihat edenler⁸...

Yüce Allah'ın sevdiği insanların hadislerle yansımaları da şöyledir:

Bağrı kan olanlar,⁹ Allah'ın nimetlerine şükredenler,¹⁰ düşünce ehli olanlar.¹¹

Yüce Allah'ın iznine ve belirlediği ölçüye dayanmayan sevgi, ilâhî değildir. Bu tür sevgi, maddî çıkarların temini, hayvanî garizelerin doyumu ve nefsanî faydacılık uyarınca şekillenir. Yani ilâhî olmayan sevgi, yüce Allah'ın sevmediği ve sevimlerini yasakladığı insanları sevmektir. Bu sevgi, geçici olmakla birlikte değersizdir ve hayvanî istekler doğrultusunda oluşur ve de insanî yaşamda hiçbir fayda sağlamaz. Bu tür sevgiler her zaman ayrılıkla, fesatla sonuçlanır ve aynı zamanda hem birey ve hem de toplum için birçok zararlar doğurur.

Yüce Allah bazı insanları sevmez ve onların sevilmelelerini de yasaklamıştır. Kur'ân-ı Kerim bu insanları şöyle tanıtmıştır:

1- Bakara, 195.

2- Bakara, 222.

3- Bakara, 222.

4- Âl-i İmran, 76.

5- Âl-i İmran, 146.

6- Âl-i İmran, 159.

7- Mâide, 42.

8- Saff, 4.

9- Mizanü'l-Hikmet, c. 2, s. 217 İmam Musa Kâzım'ın (a.s) buyru - larından.

10- Mizanü'l-Hikmet, c. 2, s. 217.

11- Mizanü'l-Hikmet, c. 2, s. 217, 3108. hadis, İmam Muhammed Bakır'ın (a.s) buyruklarından.

Haddini aşanlar,¹ kâfirler,² zalimler,³ kendini beğeneler ve böbürleneler,⁴ günahkârlar,⁵ bozgunluk ve fesat çıkarıcılar,⁶ israf edenler,⁷ hainler,⁸ büyüklenenler,⁹ kendileriyle övünüp gururlananlar,¹⁰ insanların ayıplarını çirkin sözlerle yayanlar.¹¹

Sonuç şu ki: Eğer insanın garizesi aklının tedbir ve kontrolü altında olur, bu ölçü ve ilâhî izinle sevgi bağı kurulursa, bunun insan üzerinde hiçbir olumsuz etkisi olmayacaktır ve hatta bu, ilâhî sevgi olup insanın olgunluk ve tekâmülünde etkili olacaktır. Ama eğer insan, heva ve hevesi uyarınca ve hiçbir sınır tanımaksızın garizelerini tatmin etmek isteyecek olsa, kesinlikle bu, insan üzerinde çok olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Bu istenmedik sonuçlar şöyle örneklendirilebilir: Yüce Allah ile, peygamberlerle, masum Ehlibeyt İmamları'yla, evliyalarla ülfet bağıını koparmak; Allah'a, peygamberlere, ahiret hayatına, gaybe imanını kaybetmek; küfre, şirke, inkâra, alenî günaha düşmek. Sözü edilen sonuçlardan olan şirk ve küfür, insanın günaha ısrarcı oluşundan ortaya çıkar. Hemen hatırlatmam gerekir ki garizenin varlığı ve dengeli ölçüde ondan faydalanmak güzel bir şeydir ve hatta bazı durumlarda

1- Bakara, 190.

2- Âl-i İmran, 32.

3- Âl-i İmran, 57.

4- Nisâ, 36.

5- Nisâ, 107.

6- Mâide, 64.

7- En'am, 141.

8- Enfal, 58.

9- Nahl, 22.

10- Kasas, 76.

11- Nisâ, 148. Konu hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bakınız: İhyau Ulumi'd-Din.

gereklidir. Garizelerden faydalanma bağlamında kötü olan şey, ifrat ve tefrittir.¹

İlâhî olan ile olmayan sevgiyi birbirinden ayırt etmenin en sade yollarından biri, insanın kendisini gözlemleyerek ve bu iki sevginin çakıştığı ve çeliştiği durumda hangisini seçtiğini görmesidir.

[Cinsel Ahlâk]

□ *Cinsel ahlâk nedir ve İslâmî ahlâk, cinsel özgürlüğü neden sınırlamıştır?*

Cinsel ahlâk; cinsellik içgüdüleri hakkındaki ahlâkî bakış, düşünce, iyilik ve kötülükler bütününden ibarettir. Cinsel ahlâk ile kastedilen şey, insanın en güçlü içgüdülerinden biri olan cinsellik içgüdüünü iyi ve doğru şekilde yönlendirmektir. Cinsel ahlâkın konusu; cinsellik içgüdüü, direkt nefsanî sebepler ve sonuçları, cinsellik düşüncesi ve davranışdır.

Cinsel ahlâk alanında ayrıca şu konular da incelenir: İnsandaki cinsellik içgüdüünün varlık hikmeti, cinsellikten faydalanmanın genel yönü, cinsellikten kaynaklanan tehlike ve zararlar, bu tehlikelerden korunmanın pratik yöntemlerinin tanıtımı, makul ve meşru ölçüde cinsellik içgüdüünden faydalanma, hayâ, iffet, kadınların örtünmesi, cinsellik sınırları, mahremlerle evliliğin yasak oluşu, müstehcen resimlere bakmak ve onları basmak, evliliğin önemi, evlenmemenin kötülüğü...

Cinsel ahlâk alanında üç önemli görüş vardır: İfrat yanlısı görüş, tefrit yanlısı görüş, İslâm'ın görüşü

1- Aîn-i Dûstî Der İslâm (İslâm'da Sevgi Öğretisi), *Aliekber Babaz - de. Aîn-i Mihrverzî (Sevgi Öğretisi), Muhammed Rıza Kaşifî.*

İfrat Eğilimli Görüş:

Cinsellikte açık özgürlüğü savunan bu görüş; Freud, Russell, Marx, Engels... gibi batılı bilgin ve yazarların düşüncelerindedir.

Avusturyalı ünlü psikolog Freud şunu savunmaktadır: Cinsel içgüdü, insanın en güçlü garizelerinden biridir ve her insanın yaşamında temel bir rol üstlenmiştir. Birçok psikolojik hastalıklar, cinsel içgüdünün bastırılması sonucunda oluşur.

Freud, insanî duygu ve hislerin çoğunun cinsel içgüdüden kaynaklandığını ve hatta bunların çocuklarda bile olduğunu iddia etmiş ve sonra da şu çıkarsamada bulunmuştur: İnsanın mutluluğunun ve ruhsal sağlığının tek yolu, cinsel içgüdü başta olmak üzere bütün garizelerin doyuma ulaşması ve bu alandaki bütün sınır ve yasakların ortadan kaldırılmasıdır. Bu doyumun gerçekleşmemesi durumunda, insan birçok psikolojik hastalıklar tarafından tehdit edilecek ve er ya da geç bu hastalıklara yakalanacaktır. Bu nedenle insanın ruhsal sağlığı, cinsel içgüdünün özgürlüğüne bağlıdır.¹

Meşhur İngiliz filozof Russell'in bu husustaki görüşü şudur: Kilisenin bildirdiği cinsel ahlâk, ciddi anlamda insan doğasıyla çelişmektedir ve mutlaka iffet ve örtünme gibi cinsel kısıtlamaların ve hurafelerin her türünden uzak olan bir cinsel ahlâk temeli oluşturulmalıdır.

Russell, cinsellik alanındaki kısıtlamaları zararlı bulmuş ve bu yüzden de bir tür cinsel komünizme yönelmek gerektiğini önermiştir. Russell, cinsel içgüdünün hiçbir şekilde kısıtlanmaması gerektiğini, aksi durumda geri tepeceğini ve istenmedik sonuçlar doğuracağını savunmuştur.²

1- Ahlâk-ı İslâmî (İslâmî Ahlâk), *Ahmet Deylemî ve Mesut Azerbaycanî*, s. 233-237

2- Ahlâk-ı Cinsî Der İslâm ve Cehan-i Garb (İslâm'da ve Batı Dü -

Tefrit Eğilimli Görüş:

Cinsel içgüdü alanındaki tefrit görüşü, birincisiyle tamamen karşıt olup cinsel içgüdüünün bastırılması gerektiğini savunmaktadır. Bu bakış tarzında riyazet, nefsin isteklerini geri çevirme ve dünyanın terki çok tavsiye edilmiştir. Bu yaklaşımın izleri Hint, Çin, eski İran, Yunan öğretilerinde ve de Yahudi ve Hristiyan dinlerinde bulunabilir. Şimdi bu öğretilerden bazılarını kısaca değineceğiz. Hindu inancının, özellikle ilkel öğretilerinde şöyle geçer:

Brahmanlar, âlemin öz ve gerçeğini tanımak için servet, aile, eş ve evlatlarını terk eder, dilenciler gibi yoksul bir hayat tarzı seçip göçebe olarak yaşarlar.¹

Budizm, hayatı acı ve sıkıntılar toplamı olarak tanıtmıştır; bu sıkıntıların tümünün kaynağının nefsanî zevk ve şehvetler olduğunu bildirmiş ve bundan kurtulmak için zevkin her türünden uzak kalmak gerektiği şöyle öğütlemiştir:

Başı kesilen bir insanın sadece bedeniyle yaşayamayacağı gibi, bir varlıkla şehvet ilişkisi olan bir rahip de asla rahip ve öğrenci olamayacaktır. Buna göre bir rahip, hayatı boyunca bu kör döngüden sakınmalıdır.²

Sokrat'ın bazı öğrencileri tarafından kurulan ve antik Yunan öğretilerinden olan "Kilbî" ekolü şunu savunmaktadır:

Hükümet, bireysel servet, evlilik, din ve cinsel zevkler gibi uygarlığın getirilerinin tümü yapay ve değersizdir. Bir kurtuluş yolu varsa, o da toplumu terk

yasında Cinsel Ahlâk), *Murtaza Mutahharî*. Berresi ve Nakd-i Efkâr-i Rasil (Russell'in Düşünceleri Üzerinde İnceleme ve Eleştiri), *Muhammed Taki Caferî*.

1- Ahlâk-ı İslâmî (İslâmî Ahlâk), *Ahmet Deylemî ve Mesut Azerbaycanî*, s. 234

2- Ahlâk-ı İslâmî (İslâmî Ahlâk), *Ahmet Deylemî ve Mesut Azerbaycanî*, s. 235

etmek, sade ve zahidâne yaşayışa dönmektir.¹

İfrat ve tefrit eğilimli görüşlere cevap olarak şöyle denebilir: Yüce Allah'ın insanda yarattığı garizelerin hiçbirisi hikmetsiz ve amaçsız değildir. İnsanda yaratılan donanımlar ve insana verilen sermayeler, eğer doğru ve olumlu yönde kullanılacak olsa, insanın yetkinliğe ve tekâmüle ulaşmasında yapıcı bir rol ifa edecektir. Bu yüzden önemli olan şey, insanî istek ve ihtiyaçların doğru olarak teminidir. İnsan bu dengeli davranış ve tutumuyla, insanî erdemlere ve ahlâkî faziletlere ulaşabilecektir.

Denge Eğilimli Görüş:

Aşırılığın iki ucu olan bu görüşler arasındaki orta yol ve denge yolu, İslâm'ın vurgu yaptığı yoldur. İslâm dini, hem cinsellik alanındaki başına buyruk özgürlüğe ve hem de ruhbanlığa ve cinselliğin bastırılmasına karşıdır. İslâm dini, yönlendirilmiş, dizginlenmiş ve dengeli cinselliği tavsiye etmiştir. Çünkü insandaki cinsel içgüdü, insan neslinin bekası gibi hikmetler uyarınca yaratılmıştır.

Bu içgüdü'nün sağlığı, amelî tedbirler gerektirdiğinden dolayı İslâm dini, bunu amelî program ve öğretilerinin bir parçası olarak görmüş ve yetkin bir yasa olarak evliliği teşri kılmıştır. Ayrıca bunu, mecburî bir girişim olarak değil, bilakis ahlâkî bir değer olarak tanıtmış ve evlilikten sakınp bekar olarak yaşamayı ciddi anlamda kınamıştır. Yüce Allah Resulü (s.a.a) bu hususta şöyle buyurmuştur:

Evli birinin uykusu, bekarın oruç ve gece ibadeti halinden daha üstündür.²

1- Ahlâk-ı İslâmî (İslâmî Ahlâk), *Ahmet Deylemî* ve *Mesut Azerbaycanî*, s. 235

2- Camiu'l-Ahbar, *Sebzivarî*, s. 272, 741. hadis. Usul-u Kafi, *Kuleynî*, c. 1 ve 5, s:328, 1. hadis.

Kur'ân-ı Kerim, evliliğe teşvik etmekle birlikte onun bereket ve getirileri hakkında şöyle buyurmaktadır:

**Aranızdaki bekarları, kölelerinizden ve cariyele-
rinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fa-
kir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir.
Allah, (lütfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir.¹**

İslâm dini, yetkin, kuşatıcı ve mükemmel bir din olduğundan dolayı insanın varlıksal yönlerinin tümünü göz önünde bulundurmuş, ahlâkî ve cinsel bozuklukları önlemek için bazı emir ve yasaklar öngörmüştür. Bunlar şöyle örnek-lendirilebilir: Yanlış cinsel düşünceleri ve müstehcen şeylerin tasavvurunu yasaklamış, mahrem olmayan insanlar arasında (namahreme şehvet duygusuyla bakmaktan, süslenmekten, kendini göstermekten, namahremlerle oturup kalkmaktan ve onlarla gizlide buluşmaktan sakınmak... gibi) özel sınırlar belirlemiş, cinselliği tahrik eden müzikleri dinlemeyi haram kılmıştır. Sonuç olarak İslâm dini, cinsel iffet hususunda özel tavsiyelerde bulunmuştur.²

1- Nûr, 32.

2- Ahlâk-ı İslâmî (İslâmî Ahlâk), *Ahmet Deylemî ve Mesut Azerbaycanî*, s. 233-250. Ahlâk-ı İslâmî (İslâm Ahlâkı), *Habibullah Tahirî*, s. 377-390. Te'min-i Rabita-ı Cinsî (Cinselliğin Temini), *Ahmet Mutahharî*. Konturol-i Rabita-ı Cinsî (Cinselliğin Kontrolü), *Ahmet Mutahharî*. Evamil-i Konturol-i Garaiz Der Zindegiy-i İnsan (İnsan Yaşamında İçgüdüleri Kontrol Etkenleri), *Hüseyin Mezahirî*. Mesail-i Müşkilat-i Zenaşûî (Evliliğin Sorunları), *Ahmet Beheştî*, c. 2. Ahlâk-ı Cinsî (Cinsel Ahlâk), *Murtaza Mutahharî*. Zenaşûî Ez Nazar-ı Kur'ân ve Ehadîs-i Muteber (Kur'ân- Mecid ve Muteber Hadisler Açısından Evlilik), *Hasan Mustafavî*.

[Betimleyici Etik, Üst Etik ve Normatif Etik]

□ *Betimleyici etik, üst etik ve normatif (kuralcı) etik nedir, tanımlar mısınız?*

Betimleyici Etik:

Bu ilim; bireylerin, toplumların, özel ekollerin ahlâkiyatını raporeder. Mesela Kızılderililerin (Amerika yerlilerinin), İslâm dininin, Budistlerin, Hinduların, yüce İslâm Peygamberi'nin (s.a.a) ve masum Ehlîbeyt İmamları'nın... ahlâkiyatı/ahlâkî özellikleri.

O halde bu ilmin gayesi, ahlâkiyata değer biçmek, doğruluk veya yanlışlığını incelemek, ahlâkiyatı öğütlemek değildir. Bu ilim, sadece ahlâkiyatı tanımlar ve bu alanda bilgi verir.¹

Üst Etik:

Nazarî etik konularının bir diğer alanı analitik etik ve kritik etiktir. Bu alanda normatif etiğin tasavvurî ve tasdikî mebâdisi incelenir, ahlâkî kaziyelerde mevcut olan soru ve kavramlar analiz edilir. Mesela: Ahlâkî kaziyeler gerçek olayları mı, yoksa göreceli olayları mı yansıtır? Yine bu alanda ahlâkî kaziyelerin tümel kavramları incelenir. Mesela: Zulmün kötü bir şey olduğu, cesaret ve cömertliğin güzel sıfatlardan olduğu, emanete hıyanet edilmemesi gerektiği, ahde vefa etmenin insanlık görevlerinden olduğu... Bundan dolayı analitik ahlâk, normatif etik konularına oranla mantıkî önceliğe sahiptir. Çünkü analitik ahlâk, normatif etiğin tasavvurî ve tasdikî mebâdisini hazırlar.²

1- Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), İmam Humeyni Eğitim ve Araştırma Kurumu, s. 18

2- Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), İmam Humeyni Eğitim ve Araştırma Kurumu, s. 18. Ahlâk-i İslâmî ve Mebaniy-i Nazarî-yi An (İslâmî Ahlâk ve Teorik Dayanakları), *Ali Şirvanî*, s. 24-25

Normatif Etik:

Normatif etik iki bölümden oluşur ve bunların her ikisi de nazarî ahlâk alanındadır. Bunların birincisinde, ahlâkî ölçülerden bahsedilir. Mesela: Tümel iyiler ve kötüler nelerdir? Doğru diye tanımlanan işin ölçüsü nedir? İyilik ve doğruluk arasında ne tür bir ilişki vardır? İşlerin iyilik ve kötülüğünün ölçüsü, zevk ve üzüntü vericilikleri midir, yoksa tekâmül ile uyumları mıdır? Kârlı olan her iş iyi midir ve iyi olan her iş kârlı mıdır?... Normatif ahlâkın bu bölümünde farklı görüşler gündeme alınıp incelemeye tabi tutulur.

Normatif ahlâkın ikinci bölümünde ise, bazı özel işlerin iyilik ve kötülüğü, doğruluk ve yanlışlığı, ahlâkî olup olmadığı incelenir. Mesela: Doğru konuşmak iyi midir? Savaş iyi midir? Hıyanet kötü müdür?...¹

[İnsanî Fiiller]

□ *İnsanî fiillerin kısımlarını kısaca açıkla mısınız?*

1- İradî fiil: İnsan aklının doğrudan müdahil olduğu fiillerdir. Mesela, sorunların çözümü

2- İçgüdüsel fiil: İnsana yönelik olup aşağıdaki özelliklere sahip olan fiillerdir:

a) İçten kaynaklanması ve kendiliğinden devreye girmesi.

b) Kalıtsal olması.

c) Zaman ve mekânla sınırlı olmaması.

d) Öğrenmenin etkisi altında olmaması (hemen belirteyim ki insanın garizeleri öğrenme ışığı altındadır).

1- Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), İmam Humeyni Eğitim ve Araştırma Kurumu, s. 19. Felsefey-i Ahlâk (Ahlâk Felsefesi), *Sadık Laricanî*, (İhtisâsî Kelam Dergisinden alıntı), sayı: 11, s. 71.

3- Reflekssel fiil: Dışsal bir olgunun etkisiyle insana yansıyan, akseden fillere denir. Mesela, güneşe bakmakla göz bebeğinin küçülmesi.

4- Alışkanlıksal fiil: İnsanın ikincil istidadı ile gerçekleştirdiği fiillerdir. Uyuşturucu maddelere yöneliş, tırnak yeme, sakalla oynama...

5- Yaratılışsal fiil: İnsanın birincil ve zafî istidadı ile talep ettiği fiillerden ibarettir. Gerçeği talep etmek gibi.

6- Duygusal fiil: Muhatap gerektiren, eğilim ve çekim birlikteliğindeki fiillerdir. Evlat sevgisi gibi.

7- Ahlâksal fiil: İnsanın hiçbir karşılık beklemezsiniz ve sadece iyilik olması bakımından diğer insanlar hakkında gerçekleştirdiği fiillere denir. Yoksullara ve öksüzlere yardım gibi.

[Mutluluğun Sırrı]

□ *Mutluluğun sırrı nedir?*

Kulluğun, yetkinliğin, yüce Allah'a yakınlığın en yüksek makamına ulaşmak, insanı mutlu kılacaktır. O halde insan üç alanda gayret göstermelidir:

1- İnançlar ve öğretiler.

2- Ahlâk erdemlerini olgunlaştırma, güzel nefsanî yeti ve hallere sahip olma.

3- Mutluluğa ulaşmak için zaruri olan salih ameller.

Bu hususta Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

O'na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah'a amel-i salih ulaştırır.¹

Bu ayet-i kerime, mutluluğun iki sırrını en güzel şekliyle şöyle tanıtmaktadır:

– Temiz söz ve ebedi inançlar

1- Fâtır, 10.

– Salih amel

Gerçekte bu ayette düşünce, ahlâk ve amel ilkeleri bir bütün olarak açıklanmıştır.

İnsanın bu üç aşamaya adım atabilmesi ve gerçek mutluluğuna ulaşabilmesi için hayat ve mutluluk kitabı olan Kur'ân-ı Kerim'e, Kur'ân'ın gerçek müfessirleri olan Nehcü'l-Belağ'a ve hadis kitapları gibi kaynaklara müracaat etmelidir. Aynı zamanda ilme ve amele yönelmeli, Allah yolunda da cihat etmeye çalışmalıdır.

Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir.¹

[Yakin ve Aşamaları]

□ *Yakin nedir ve aşamaları nelerdir?*

Marifetin şek ve şüpheden arınmış haline yakın denir.² Yani yakın, hakikati olduğu gibi ve bilgisizlikten arınmış olarak tanımaktır. Yakın, kullar arasında en az taksim edilen nimetlerdendir. İmam Rıza (a.s), bu gerçeğe şöyle vurgu yapmıştır:

Kullar arasında yakinden daha az taksim edilen bir şey yoktur.³

Bu nedenle bazıları, zannı yakın diye algılayabilecekler; oysaki zan, şüphenin barınaklarından. Yakine dayalı marifet ise, bir tür huzurî ve şuhudî marifettir; asla yok olmaz ve onda şüpheye yer yoktur. İmam Rıza (a.s), yakın hakkında sorulan bir soruyu şöyle yanıtlamıştır:

1- Âl-i İmran, 185.

2- Tefsir-i Mevzûiy-i Kur'ân (Konularına Göre Kur'ân Tefsiri), A - *dullah Cevadi Amulî*, c. 11, s. 351.

3- Biharu'l-Envar, c. 67, s. 139. Usul-u Kafi, c. 2, s. 52.

Yakin; Allah'a tevekkül etmek, Allah'a teslim olmak, Allah'ın takdirine razı olmak ve (bütün işleri) Allah'a havale etmektir.

Mana ve marifet yolculuğunda yakın, en önemli irfanî konak ve makamlardan biridir. Yakın, irfanın 19. konağı olarak kabul edilmiştir.¹ Ahlâk ilminde de yakının çok yüce bir konumu vardır.² Bu konağın kendisi de şiddet ve zayıflık yönünden bazı aşamalara sahiptir ve bu, insanın şuhud ve huzurunun mertebesine bağlıdır.

Hadisler açısından da yakın çok özel bir konum ve üstünlüğe sahiptir. İmam Cafer Sadık (a.s), bu hususta şöyle buyurmuştur:

Şüphesiz ki yakın üzere olan daimî ve az amel, yüce Allah katında, yakın üzere olmayan çok amelden daha üstündür.³

Kur'ân'da Yakının Aşamaları?

1- İlmü'l-yakin: Kanıtsallık yoluyla elde edilen fitrî inançtan ibarettir. Mesela, dumanı görmekle ateşin varlığına yakın etmek.

2- Aynü'l-yakin: Basiret ve batın gözüyle bir şeyin müşahedesine denir. Bu müşahede, aydınlık bakımından, zahirî gözlerin gördüklerinden daha güçlüdür. Müminler Emiri İmam Ali (a.s), bu noktaya işaretle şöyle buyurmuştur:

Görmediğim Rabbe kulluk etmem.

İmam Ali'nin (a.s) bir başka buyruğu şöyledir:

Kalbim görmüştür Rabbimi.

1- Sed Meydan (Yüz Meydan), *Hâce Abdullah Ensarî*, s. 27.

2- İlm-i Ahlâk-ı İslâmî (İslâmî Ahlâk İlmi), *Dr. Seyyid Celalüddin Muctebevî*, c. 1.

3- Camiu's-Saâdât, c. 1, s. 119.

Bu makam, ancak gönlün arındırılması ve batınî tezkiye ile elde edilebilir.

3- Hakku'l-yakin: Yüce Allah katından olan nur feyzinin gönül gözüyle müşahedesidir. Bu makam, ancak ilâhî sevgi ve ünsiyet denizinde gark olan kâmil ariflere mahsustur. Böyle bir makama ulaşmak için ciddi ve zor riyazetler yapmak, cahilî adet ve gelenekleri terk etmek, şehvetlerin kökünü kazımak, şeytanî hayal ve vesveseleri yok etmek, tabiat pisliklerinden temizlenmek, dünyevi şaşaalardan sakınmak gerekir. Hakku'l-yakin, marifet alanında doruk noktası olan Hakk'a yakın etmektir. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

Ve o, gerçekten kat'i bilginin (hakku'l-yakinin) ta kendisidir.¹

Süluk ehlerinden bazıları, yakinin bu aşamalarına "hakkı-katu hakki'l-yakin" aşamasını da eklemiş ve bunun en yüce aşama olduğunu bildirmişlerdir. Bu, gerçekte "yüce Allah'ta fani olma" aşamasıdır. Bu halette olan arif, kendi zatını ilâhî nurlarda gark olmuş görür; ne zat, ne sıfat ve ne de fiillerinde kendisinin hiçbir şekilde bağımsız olmadığına, ancak yüce Allah'ın inayet nuru ile her yetkinliğe ulaşabileceğine inanır. Bu, kendisinin bizzat girerek yandığı ve fani olduğu ateşin varlığına yakın etmek gibidir.²

1- Hâkka, 51.

2- Camiu's-Saâdât, c. 1, s. 124. Tefsir-i Mevzûiy-i Kur'ân (Konular - na Göre Kur'ân Tefsiri), Abdullah Cevadi Amulî, c. 11. İlm-i Ahlâk-ı İslâmî (İslâmî Ahlâk İlmi), Dr. Seyyid Celalüddin Muctebevî, c. 1, s. 351.

[Takva, İhlas ve Allah Korkusu]

□ *Takva, ihlas ve Allah korkusunu açıkclar mısınız?*

Takva:

Takva kelimesi, "vikaye" kökünden türemiş olup "korumak" veya "sakinmak" anlamına gelir. Yani takva, şehvetlerin azgınlığı karşısında insanı koruyan batını kontrol gücü ve nefsanî yetidir. Takvanın üç temel taşı vardır:

- Allah korkusu
- Kötü işten sakınma
- Bu ikisinde Allah'a yakınlaşma gayesi gütmeye.

Takvanın ilk basamağı, yüce Allah'ın farz kıldıklarını yerine getirmek ve haramlarını terk etmektir.¹

İmam Ali (a.s), takvayı günah karşısında çok sağlam bir kale olarak tanıtmış ve şöyle buyurmuştur:

Ey Allah kulları, bilin ki, kesinlikle takva aşılmaz bir kaledir.

Bazıları, takvayı şöyle tanımlamışlardır: Takva, dikenli bir araziden geçmek isteyen kimsenin, ayağına diken batmaması için ihtiyatla hareket etmesi ve dikkatle adım atmasına benzer.

Sonuç olarak, bu takva ve güçlü manevi kontrol hali, mebbe ve meada, yani Allah'a ve kıyamete imanın en açık sonuçlarındandır. İslâm'da takva, insanın fazilet ve iftihar ölçüsü, şahsiyetinin tartı ölçüğüdür. "**Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır.**"² ayetinde takva, İslâm dininin ebedi sloganı olarak tanıtılmıştır.

Yüce Allah, iman edenlere hitaben şöyle buyurmaktadır:

1- Merahil-i Ahlâk Der Kur'ân (Kur'ân'da Ahlâk Aşamaları), A - *dullah Cevadi Amulî*, s. 205. Tefsir-i Mevzûiy-i Kur'ân (Konularına Göre Kur'ân Tefsiri), *Abdullah Cevadi Amulî*, c. 11.

2- Hucûrat, 13.

Allah'tan korkun ve müminler yalnızca Allah'a güvensinler.¹

Kur'ân-ı Kerim, takva ehlini övmekle birlikte, birçok ayette takvanın getiri ve sonuçlarına dikkat çekmiştir. Bu ayetlerden bazıları şöyledir:

Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona (zorluklardan) bir çıkış yolu ihsan eder.²

Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona (dünya ve ahiret) işinde bir kolaylık verir.³

Kim Allah'tan korkarsa Allah onun kötülüklerini örter ve onun mükafatını artırır.⁴

İhlâs:

İhlas, amacı halis kılmak ve Allah dışındaki her şeyden niyeti alıp sadece yüce Allah'a özgüleştirmektir. Gönlünü yüce Allah'a tahsis eden, gönül hariminde sadece "kalpleri değiştiren"e yer veren, gönül kapısını yüce Allah dışındaki her şeye kapatan kimseye "muhtlis insan" denir. O halde yüce Allah, nitelik ve nicelik bakımından sadece kendisi için yapılan ameli kabul eder. Bazı ayetler, gerçek dindarların gerçek ihlâsa sahip olduklarına vurgu yapmıştır. Bu ayetlerden biri şöyledir:

Halbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştur.⁵

Böyle bir ihlâsın ürünü, elbette ki cennet olacaktır. İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur:

1- Mâide, 11.

2- Talâk, 2.

3- Talâk, 4.

4- Talâk, 5.

5- Beyyine, 5.

İhlas ile "la ilahe illellah" diyen kimse cennete girer. Bu insanın ihlâsının belirtisi, "la ilahe illellah" sözünün, onu yüce Allah'ın haram kıldıklarından alıkoymasıdır.¹

Yüce Allah'ın da buyurduğu gibi en yüce makam, insanın yüce Allah'a kavuşma makamıdır. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle geçer:

Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.²

Yüce Allah'a kavuşmanın anlamı, sadece ölüm sonrasında insanın ilâhî cemali müşahede etmesi değildir; bizzat ölmeden önce insanın ilâhî cemali müşahede etme ve özel ilâhî feyizler algılama yeterliliğine erişmesidir. Yüce Allah Resulü (s.a.a), tam da bu noktaya temas etmiş ve şöyle buyurmuştur:

Her kim Allah için kırk gün ihlas ile amel ederse, Allah, onun kalbinden diline hikmet pınarları akıtır.³

Gerçekte böyle biri, ilâhî ilme kavuşmuş ve yüce Hakk'ın güzel isimlerinden birini müşahede etmiş olur. Böyle muhlis bir insan ölüm sonrasında, bu müşahedenin daha üstün aşamalarını da görebilecektir.⁴

Buna göre ihlâs, insanın amellerini bütün eğriliklerden arındırıp sadece yüce Allah'a yakınlık yönünde gerçekleştirmesidir.

İhlâsın bazı aşamaları vardır ve bunların en yücüsü, amel-lerde yüce Allah'tan başka hiçbir gaye ve amaç taşımamaktır. Böyle amelin sahibi, iki cihanın da mükâfatını göz ardı

1- et-Tevhid, *Şeyh Saduk*, "muvahhitlerin sevabı babı", s. 27.

2- Kehf, 110.

3- Biharu'l-Envar, c. 67, s. 249. el-Mehaccetü'l-Beyzâ, *Molla Muhsin Feyz-i Kaşanî*, c. 8, s. 126.

4- Tefsir-i Mevzûiy-i Kur'ân (Konularına Göre Kur'ân Tefsiri), *A - dullah Cevadi Amulî*, c. 11, s. 254.

eder ve sadece yüce Allah'ın rızasını kazanmaya bakar; yüce Allah'tan başka bir umut ve arzusu olmaz. İşte bu, "sıddıkların" ihlâsıdır.

İhlâsın aşamaları olduğu gibi afetleri de vardır. Açık ve gizli riya bunlardandır. Yani insanın halk arasında olduğunda, dikkat çekmek amacıyla ibadetlerini daha güzel şekilde yerine getirme isteği, daha çok huzu ve huşu gösterme gayreti, ihlâsın afetlerindedir. İnsanın bunu teşhis etmesinin yolu, halkın arasında olduğu zamanlardaki gibi gizlide de ibadetlerine bu önemi verip vermediğine bakmasıdır. Bu bakımdan amel sahibi için önemli olan şey, amelinin kabul edilmesine önem vermesidir. Bu ise, insanın takva ve ihlâsına bağlıdır.

İmam Ali (a.s) şöyle buyurmuştur:

Amellerin fazla olmasına fazlaca kayıtlı kalmayın; amellerinizin kabul düzeyine varmasına önem verin.¹

Allah Korkusu:

Allah korkusu, yüce Allah'ı tanımaktan kaynaklanan bir halettir. Şu bakımdan ki yüce Allah, insanı dünya ve ahiret nimetlerinden mahrum etme gücüne sahiptir. Korku haletinin karşıtı ise, yine yüce Allah'ı tanımaktan kaynaklanan "reca=ümit" haletidir. Şu anlama ki yüce Allah, insana bahşettiği dünya nimetlerini nitelik ve nicelik bakımından arttırma ve daha büyük ahiret nimetlerini de insana nasip etme gücüne sahiptir.

Korku ve ümit haletinin meyvesi, insanı gayrete, çalışmaya, arınmaya, maddî ve manevî işlerini ıslah etmeye sevk etmesidir. Kur'ân-ı Kerim, eğitsel alandaki rol ve öneminden dolayı korku ve ümit haletine özellikle vurgu yapmıştır. Konu hakkındaki ayetlerden biri şöyle buyurmaktadır:

1- el-Mehaccetü'l-Beyzâ, *Molla Muhsin Feyz-i Kaşanî*, c. 8, s. 126. İ - yau Ulumi'd-Din, *Gazali*, c. 47, s. 322

İman edip salih ameller işleyenlere gelince, halkın en hayırlısı da onlardır. Onların Rableri katındaki mükâfatları, zemininden ırmaklar akan, içinde devamlı olarak kalacakları Adn cennetleridir. Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. Bu (büyük mükâfat ve ebedi mutluluk) hep Rabbinden korkan içindir.¹

Ayette geçen insanların, Allah korkusu sonucunda bu yüce ve değerli makama ulaştıkları, ayetin kendisinden anlaşılabilir.

Bu konuya ışık tutan bazı ayetler şöyledir: Tevbe Sûresi'nin 2. ayeti, Ra'd Sûresi'nin 21-24. ayetleri, Mülk Sûresi'nin 12. ayeti.

İmam Ali (a.s) *Nehcü'l-Belağa*'da, korku ve ümit vasfını takva ehlinin özelliklerinden biri olarak saymıştır. İlâhî azamet ve yüceliğe olan marifet oranında kulun makamı yücelecek, kendi kusur ve günahlarını gördüğü oranda da Allah korkusu artacaktır.

Korku hakkında bazı sınıflandırmalar yapılmıştır. Bazen korku, "hüzün" karşısında kullanılmıştır ve bununla kastedilen ise, insanın geçmişine nispetle hüzün ve geleceğine nispetle de korku halinde olmasıdır. Yani insan geçmişinde, eğer yapması gereken bir şeyi yapmamış ve yapmaması gereken bir şeyi yapmış ise, şimdi bundan ötürü mahzun olmalıdır; gelecekte de yapması gereken bir şeyi yapmayacağı ve yapmaması gereken bir şeyi de yapacağı ihtimali veriyorsa, şimdiden bunun korkusunu taşımalıdır.

Bazen korku, yukarıda açıklamasını sunduğumuz "ümit" karşısında kullanılmıştır.

Bazen de korku kelimesi, "emniyet ve güven" duygusu karşısında kullanılmıştır. İnsanın güven duygusu karşısında

1- Beyyine, 7-8.

korku taşınması çok güzeldir; korku karşısında güven hissi taşımak ise çok kötüdür. Çünkü korku halinde olan bir insan, geçmişini telafi etme düşüncesinde olacaktır; düşünce ehli olmayan, kalbi katı ve bir şeylerle meşgul olan insan ise kendisini güvende görecektir. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

Allah'ın azabından emin mi oldular? Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allah'ın (böyle) mühlet vermesinden emin olamaz.¹

Ancak ziyana uğrayanlar kendilerini güvende ve emniyet kalesinde sanırlar, azap ve affın bir başkasının elinde olduğunu bilmezler.

Yine Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

Onların üstlerinde ateşten tabakalar, altlarında da (öyle) tabakalar var. İşte Allah kullarını bununla korkutuyor. Ey kullarım! Yalnızca benden korkun.²

İnsan, sahip olduğu bir nimetin yakın veya uzak gelecekte elinden çıkacağını veya bir zorlukla karşılaşacağını düşünmeli ve kendisini güvende görmemelidir.³

1- A'râf, 99.

2- Zümer, 16.

3- Daha ayrıntılı bilgi edinmek için bakınız: Tefsir-i Mevzûiy-i Kur'ân (Konularına Göre Kur'ân Tefsiri), *Abdullah Cevadi Amulî*, c. 11. İlm-i Ahlâk-ı İslâmî (İslâmî Ahlâk İlmi), *Dr. Seyyid Celalüddin Muctebevî*. Evsafu'l-Eşraf, *Hâce Nasiruddin Tûsi*. Erbaîn (Kırk Hadis Şerhi), *İmam Humeynî*, (r.a), 14. hadis.

[Tövbenin Hakikati ve Şartları]

□ *Tövbenin hakikati, şartları nelerdir ve tövbe nasıl kabul edilir?*

Tövbe, dönüş anlamındadır ve kulun, mevlasına dönüşüne "tövbe" denmiştir. Tövbe, kulluk yolcularının konaklarından biridir. Kulluk dünyasına adım atmaya karar verenler, gaflet uykusundan uyandıktan sonra tövbe etmeli, yüce Allah ile barışmalı ve kararları üzerinde ciddiyet göstermelidirler. O halde çirkin ve insanî fıtrat ile çelişen işlerden, günah alanına girmekten, dünya sevgisinden, yemek ve içmek düşkünlüğünden, faydasız şeyler hakkında konuşmaktan, kendini beğenmişlikten, kendini övgüye şayan görmekten, uzun arzulardan, kibirden, öfke ve hiddetten, ahlâksızlıktan, bencillikten, öz eksenlilikten, büyülenmekten... tövbe etmeli ve yüce Allah'a dönmekle de kulluk, ibadet ve ilâhî vuslat yolunu izlemelidir.

Dönüşten ibaret olan tövbenin bu anlamı; günaha ibadete, itaatsizlikten itaate, evlayı (yapılması daha güzel olanı) terk etmekten evlaya, yüce Allah'tan başkalarından Allah'a yöneliş gibi tövbe aşamalarının hepsinde geçerlidir.

Tövbenin Şartları:

Bazı büyüklere¹ göre tövbenin gerçekleşmesi için şu iki temel şart gereklidir:

– Geçmiş günah ve hatalardan dolayı pişmanlık. İmam Ali (a.s) bu hususta şöyle buyurmuştur:

Pişmanlık tövbedir.

– Günaha tekrar dönmemeye kararlılık.

Tövbenin kabulünün de iki şartı vardır:

– Kul haklarını yerine getirmek.

1- Erbaîn (Kırk Hadis Şerhi), *İmam Humeynî* (r.a), s. 235.

– Yüce Allah'ın farzlarını eda etmeye yönelmek ve zayi edilenlerini de kaza etmek.

Tövbenin kemali için de iki şart gereklidir:

– Haram yemekle bedende oluşan etleri riyazetle ve oruçla eritmek.

– İtaatsizliğin zevkini tadan bedene itaatin zahmetini tatırmak.

Tövbenin Konakları:

Bazı âlimler, tövbenin konaklarını şöyle sıralamışlardır: Uyanış, Allah için harekete geçme, günahı itiraf, pişmanlık, kul haklarını eda etme, yüce Allah'ın farzlarını yerine getirme, tövbede sebat gösterme, yakınma ve yalvarma, zamanı ganimet bilip geçmişî telafi etme, nefsi denetleme ve hesaba çekme.¹

Tövbenin Aşamaları:

Tövbenin üç aşaması olduğu bildirilmiştir:

1- Avamın tövbesi: Günahkâr insanın suç işlemekten tövbe etmesidir.

2- Havassın tövbesi: Terk edilen müstehap ve evladan dolayı tövbe etmek. Yani insanın, teheccüt namazı ve her ayın başında sadaka vermek gibi müstehap olan amelleri terk etmesinden dolayı tövbe etmesidir.

3- Ehassu'l-havassın tövbesi: İnsanın Allah'tan başkasına teveccüh ve yönelişinden dolayı tövbe etmesidir. Yüce Allah Resulü (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

Şüphesiz ki ben, kalbimde oluşan karartılardan dolayı her gün yetmiş defa bağışlanma dilerim.²

1- Adab ve Merahil-i Suluk-i İlâhî (Allah Yolunda Sülukun Kuralları ve Aşamaları), *Kerim Mahmut Hakiki*.

2- Biharu'l-Envar, *Allame Meclisi*, c. 25, s. 204.

[Tövbe ve Günahların Kötü Sonuçları]

□ *İnsan tövbe etmekle bütün günahlardan arınabilir mi? Yoksa günahkâr insan, bazı günahların kötü sonuçları gereği, öldükten sonra berzah hayatında veya kıyamette azap mı görecektir?*

Hadisler, insanı gerçek anlamıyla tövbeye çağırmış ve bunu aklî farzlardan saymıştır. Yüce İslâm Peygamberi (s.a.a), bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

Günahtan tövbe eden kimse, hiç günahı olmayan gibidir.¹

İslâmî öğretilerde geçen ve insanın mutlaka dikkat etmesi istenen bir başka nokta da şudur: İnsan, elbette ki yüce Allah'ın bağışlayıcı olduğuna iman etmeli, ancak kesinlikle de bağışlandığına ve cenneti garanti ettiğine emin olmamalıdır. Çünkü insanın buna güvenmesi ve emin olması, onu günaha itebilecek etkenlerden biridir. Öte yandan da, yüce Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe kapılmamalıdır. Kur'ân-ı Kerim ve hadisler uyarınca, ilâhî rahmetten ümit kesmek büyük günahlardan biridir. Buna göre insan, sürekli korku ve ümit halinde olmalıdır. Tövbenin kabul edilmemiş olabileceği korkusu ve ilâhî mağfiretle bağışlanmış olabileceği ümidi arasında yaşmalıdır insan.

Unutulmamalıdır ki gerçek tövbenin bazı şartları vardır ve bunların bazıları şöyledir: İnsan tarafından ihlal edilen ilâhî hakları tamamen yerine getirmek ve kul hakkını da eda ve telafi etmek.

Eğer insan, tövbenin şartlarını yerine getirerek tövbe eder ve yüce Hakk'a yönelirse, yüce Allah'ın böyle bir tövbeyi kabul edeceğini bilmelidir.

O halde önemli olan şey, insanın kutsî ve ulvî huzurda durup gerçek anlamıyla tövbe etmesi, işlemiş olduğu günah

1- Biharu'l-Envar, *Allame Meclisi*, c. 6, s. 21, 41.

ve hatalardan pişman olması ve bir daha aynı hatalara düşmemeye kararlı olmasıdır.

Kur'ân-ı Kerim bu hususta şöyle buyurmaktadır:

Ey iman edenler! Samimi bir tövbe ile Allah'a dönün.¹

Yüce Allah, ihlâs ve içtenlikle yapılan tövbeyi kabul eder, günahların kötü eserlerini ortadan kaldırır. Öyle ki, artık günahın eser ve etkileri, kıyamet günü asla insanın yakasına yapışmayacaktır. Kur'ân-ı Kerim'n açık ifadesi gereği yüce Allah, gerçek anlamıyla tövbe etmesi halinde kulun bütün günahlarını bağışlar. Kur'ân şöyle buyurmaktadır:

De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.²

Bir başka tabirle şöyle de denebilir: Tövbe, kulların ümitsizliğe düşmekle günah ve suçlarını arttırarak devam ettirmeleri için yüce Allah'ın dünya hayatında kulları için kıldığı şefaattir. Bazı hadisler konunun bu yönüne dikkat çekerek şöyle buyurmuştur:

Tövbeden daha kurtarıcı bir şefaattçi yoktur.³

Tövbenin varlıksal, vaz'î ve uhrevi bir takım sonuç ve eserleri vardır ki konuyla ilgili kitaplara müracaat etmek gerekir.⁴

1- Tahrîm, 8.

2- Zümer, 53.

3- Men La Yahzuruhu'l-Fakih, c. 3, s. 574.

4- Reviş-i Hodsazi (Özü Arındırma Yöntemi), s. 309. Merahil-i Ahlâk Der Kur'ân (Kur'ân'da Ahlâk Aşamaları), *Abdullah Cevadi Amulî*, s. 153-168. Noktehay-i Ağaz Der Ahlâk-i Amelî (Amelî Ahlâkın Başlangıç Noktaları), *Muhammed Rıza Mehdevi Keni*, s. 321-323.

Son Söz:

[Önemli Ahlâk Kitapları]

Daha ayrıntılı araştırma için yararlanılabilecek en önemli ahlâk kitaplarının tanıtımı:

Çok eskilerden beri âlimler, toplumun ahlâkî, insanî ve eğitsel hidayeti alanında kitaplar yazmış, hizmetler sunmuş ve zahmetler çekmişlerdir. Bu kitaplar gerçi farklı yöntemlerle yazılmıştır, lakin ahlâkî bir bağdaşık düzeni gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Bu kitaplar, ana hatlarıyla dört kısma bölünebilir:

1- Felsefe kaynaklı ahlâk: Bu kitaplar, denge teorisi eksensiz olup ahlâkî iyilik ve kötülükleri bir formül şeklinde açıklamaya gayretinin ürünüdür. Bu yöntemde şehevî, gazabî, vehmî, aklî gibi nefsanî güçlerin tanıtımı, bu alanda dengenin, ifrat ve tefritin niteliği ahlâkî konuların temeli olarak algılanmıştır. İbn Miskeveyh'in "*Tehzibu'l-Ahlâk*", "*Taharetü'l-A'rag*" kitapları, Hacı Nasireddin Tusî'nin "*Ahlak-ı Nasirî*" kitabı, Molla Muhammed Nerakî'nin "*Camîu's-Saâdât*" kitabı bu alanda örnek gösterilebilir.

2- İrfan kaynaklı ahlâk: Daha çok sevgiye dayalı olarak ahlâkî eğitime önem vermiş ve ekseni ise nefse karşı mücadele olan kitaplardır. Semavî şeriatın nasiplenen, davranışlarını ve sezgilerini şeriatın zahir ve batınıyla uyumlu kılan gerçek ariflerin, bağdaşık olarak başkalarına aktarmak istedikleri bir ahlâk disiplini. Hacı Abdullah-i Ensarî'nin "*Menazilu's-Sâirin*" kitabı ve Attar-i Nişaburî'nin "*Mantıku't-Tayr*" kitabı bu yöntemin örnekleridir.

3- Hadis kaynaklı ahlâk: Kur'an'da ve sünnette belirtilen ahlâkî kavramları, ahlâkî bir düzen ve disiplin şeklinde ol-

maksızın ve sadece onları tanıtmayı esas alan kitaplardır. Muhammed Gazalî'nin "*İhyau'l-Ulûm*" kitabı ve Feyz-i Kaşanî'nin "*el-Muhaccetü'l-Beyzâ*" kitabı bu alandaki örneklerdendir.

4- Uzlaşî yöntemi: Bazıları, bu farklı yöntemlerin bir arada buluşturulmasına vurgu yapmışlardır. Bunlar, Kur'an ve sünnette geçen ahlakî kavramların mantıklı ve bağdaşık bir disiplin şeklinde düzenlenmesi ve diğer yöntemlerin meziyetlerine de sahip olması gerektiğini savunmuşlardır.¹

1- Ahlâk-ı İslâmî (İslâmî Ahlâk), *Ahmet Deylemî ve Mesut Azerbaycanî*, s. 30 ve sonrası.

KAYNAKÇA

1. Kur'ân-ı Kerim
2. Nehcü'l-Belağa
3. Mefatihü'l-Cinan
4. Adab ve Merahil-i Suluk-i İlâhî Tahallî Der Adab ve Menazil-i Tovbe, *Kerim Mahmut Hakiki*, Şiraz, Felah yay. 2. baskı, yıl: 1372 h.ş.
5. Adabu'n-Nefs, *Seyyid Muhammed Aynâi Amilî*, Müessesetu'l-A'lemî Li'l-Matbuat.
6. Ahlâk Der Kur'ân, *Muhammet Taki Misbah Yezdî*, İmam Humeynî Eğitim ve Araştırma Müessesesi yay.
7. Ahlâk Der Müdiriyyet-i İslâmî, *Muhammed Muhammedi Reyşehrî*, İslâmî Tebliğat Merkezi yay.
8. Ahlâk-ı Cinsî Der İslâm ve Cehan-i Garb, *Şehit Murtaza Mutahharî*, Sadra yay.
9. Ahlâk-ı Danişcuî Der İslâm (İslâm'da Öğrencilik Ahlâkı), *Necefali Mirzâi*, Medyen yay. 1. baskı, yıl: 1373 h.ş.
10. Ahlâk-ı Fermandehî, *Hüsejin Mezahiri*, Şafak yay. yıl: 1364 h.ş. Kış.
11. Ahlâk-ı İslâmî (İslâmî Ahlâk), *Ahmet Deylemî* ve *Mesut Azerbaycanî*, Maarif yay. 1. baskı, 1379 Sonbahar.
12. Ahlâk-ı İslâmî (İslâmî Ahlâk), *Ali Sadat*.
13. Ahlâk-ı Kant ve Ahlâk-ı İslâmî, *Muhammed Ehavan*, İşrak yay.

14. Ahlâkı- Pezişkî, *Muhammed Hadi Abd-i Hü dai*.
15. Ahlâk-ı Tebliğî, *Nusretullah Cemali*, Mehdiyye yay. 1. baskı, yıl: 1379 h.ş. İlkbahar.
16. Ahlâk-i İslâmî ve Mebaniy-i Nazarîy-i An, *Ali Şirvanî*, Daru'l-Fikr yay. 1. baskı, 1379 İlkbahar.
17. Ahlâk-i Nasirî, *Hace Nasiruddin-i Tusî*.
18. Aîn-i Düstî Der İslâm, *Ali ekber Babazade*, Peder Yayınları ve Araştırma Merkezi, 1. baskı, yıl: 1374 h.ş. yaz ayları.
19. Aîn-i Mihrverzî, *Muhammed Rıza Kaşifi*, İslâmî Tebliğat Merkezi yay.
20. Berresi ve Nakd-i Efkar-i Rasil, *Muhammed Taki Caferî*.
21. Biharu'l-Envar, *Allame Muhammed Bâkır Meclisi*, Beyrut basımı.
22. Bîst Goftar, *Şehit Murtaza Mutahharî*, Sadra yay.
23. Camia ve Tarih Ez Dîdgah-i Kur'ân, *Muhammed Taki Misbah Yezdî*, İslâmî Tebliğ Teşkilatı Uluslararası Basım ve Yayın Kurulu.
24. Camia ve Tarih, *Şehit Murtaza Mutahharî*, Sadra yay.
25. Camiu'l-Ahbar, *Sebzivarî*.
26. Camiu's-Saâdât, *Muhammed Mehdi Nerakî*, Camiatu'n-Necefi'd-Diniyye yay. 3. baskı, yıl: 1282 h.k.
27. Der-Amedî Ber Seyr ve Suluk, *Mücteba Tahrânî*, Ali ekber Reşad denetiminde, İslâmî Düşünce ve Kültür Araştırma Merkezi yay.
28. Dershay-i Ahlâk-i İslâmî, *Muhammed Muhammedî Geylanî*, Cafer Seid katkılarıyla, Saye yay. 1. baskı, yıl: 1378 h.ş.
29. Dershayî Ez Ahlâk-ı İslâmî veya Adab-i Seyr ve Suluk, *Habibullah Tahirî*, Kum İlim Havzası Müderrisler Toplu luğuna bağlı İslâmî Yayınlar Merkezi.
30. Divan-i Mensub Be-İmam Ali, taşbaskı, Tebriz, yıl: 1270 h.ş.

31. Dürerü'l-Fevâid, *Şeyh Muhammed Taki Amulî*.
32. el-Ahlâku'n-Nazariyye.
33. el-Cevahiru's-Seniyye, Hindistan baskısı, yıl: 1302.
34. el-İşarat ve't-Tenbihat, *Ebu Ali Sina*.
35. el-Mehaccetü'l-Beyzâ, *Molla Muhsin Feyz-i Kaşanî*, Kum İlim Havzası Müderrisler Topluluğuna bağlı İslâmî Yayınlar Merkezi.
36. el-Mizan Tefsiri, *Muhammed Hüseyin Tabatabaî*, Beyrut basımı.
37. Emalî, *Şeyh Müfid*.
38. Erbain, *İmam Humeynî (r.a)*.
39. Evamil-i Konturol-i Garaiz Der Zindegiy-i İnsan, *Hüseyin Mezahiri*, Ruhani yay.
40. Evsafu'l-Eşraf, *Hâce Nasiruddin Tûsi*, Huda yay.
41. Evvelîn Danişgah ve Aherin Peyamber, *Seyyit Rıza Paknejad*.
42. ez-Zeriatu İla Mekarimi'ş-Şeria, *Rağıb İsfahanî*, Sebâ yay. 3. baskı.
43. Felsefey-i Ahlâk Der İslâm, *Şeyh Muhammed Cevad Muğniye*
44. Felsefey-i Ahlâk, *İmam Humeynî (r.a) Eğitim ve Araştırma Merkezi*, İmam Humeynî Müessesesi yay. 1. baskı, yıl: 1377 h.ş.
45. Felsefey-i Ahlâk, *Muhammed Taki Misbah Yezdî*.
46. Felsefey-i Ahlâk, *Seyyit Muhammed Rıza Müderrisî Yezdî*, Suruş yay. 1. baskı, yıl: 1371 h.ş.
47. Felsefey-i Ahlâk, *Şehit Murtaza Mutahharî*, Sadra yay. yıl: 1366 h.ş.
48. Ferheng-i Amîd, Emir Kebîr yay.
49. Fitrat, *Şehit Murtaza Mutahharî*, Sadra yay.

50. Fihrist-i Gurer.
51. Froid ve Froydizm, *Filiys Şale*, ter: İshak Vekil.
52. Fürûğ-i Câdû, *Hirman*, Müt: Bedreddin.
53. Gozidey-i Camiu's-Saâdât, *Seyyit Celalettin Muctebevî*, Hikmet yay.
54. Gunahan-i Kebire, *Abdülhüseyin Destğayb Şirazi*.
55. İhyau Ulumi'd-Din, *Gazali*, İlmî ve Kültürel Yayınlar Şirketi.
56. İlâhîyat-i Şifa, *Ebu Ali Sina*.
57. İlm ve Din, *İan Barbour*, müt: Bahaüddin Horremşahi (Farsça).
58. İrfan-i İslâmî, *Hüseyin Ensariyan*, Parsayan yay.
59. İslâm ve Muktezeyat-i Zaman, *Şehit Mutahharî*, Sadra yay.
60. İtimad Be-Nefs, *Samuel Smiles*, Müt: Ali Devletî.
61. Konturol-i Rabıta-ı Cinsî, *Ahmet Mutahharî*, İslâmî Tebliğat Merkezi yay.
62. Kulliyat-i Felsefe, *Papkin ve Strol*, müt: Seyyid Celâlüddin Muctebevî.
63. Kur'ân ve Burhan ve İrfan Ez Hem Cudâyî Nedârend, *Hasanzade Amulî*.
64. Külliyyat-ı Divan, Muhammed Hüseyin Behcet (Şehriyar)
65. Makalat, *Muhammed Şucaı* (3 cilt).
66. Makalat-i Felsefî, *Şehit Murtaza Mutahharî*.
67. Mantık-ı Nazarî Mantık-ı İlmîy-i Ahlâk, *Seyyit Ebu'l-Kasım Haşimî*, 1. baskı, yıl: 1365 h.ş.
68. Manzume-i Hikmet, *Molla Hadi Sebzevari*.
69. Mebaniy-i Terbiyet ve Ahlâk-ı İslâmî, *Ali Kazî*, Ruhani yay. 1. baskı, yıl: 1375 h.ş.

70. Mecelley-i Tahassusiy-i Kelam, İmam Sâdık (a.s) Eğitim ve Araştırma Müessesesi.
71. Mesnevi Manevi, *Muhammed Celaleddin Mevlevî*.
72. Mizanü'l-Hikmet, *Muhammed Muhammedi Reyşehrî*, Sita Matbaası.
73. Muhasebetu'n-Nefs, *Allame Seyyid b. Tavus*.
74. Müsned, *Ahmed b. Hanbel*.
75. Müstedreku's-Sahihayn, *Hakim Nişaburî*.
76. Müşkilat-i Zenaşûî, *Ahmet Beheştî*, İslâmî Tebliğ Teşkilatı Basım ve Yayın Merkezi.
77. Nizam-ı Ahlâkî-yi İslâm, *Hüseyn Hakkani Zencanî*, Defter-i Neşr-i Ferheng-i İslâmî, 1. baskı, yıl: 1373 h.ş.
78. Noktehay-i Ağaz Der Ahlâk-i Amelî, *Muhammed Rıza Mehdevi Kenî*, Neşr-i Ferheng-i İslâmî Merkezi.
79. Pejohiş Der Ta'lim ve Terbiyet-i İslâmî, *Seyyid Mehdi Sanî*, Muhibb yay. yıl: 1375 h.ş. Sonbahar.
80. Pejohiş Der Rabitaha Der Hozey-i İnsanî, *Rıza Ramazanî*, Ferheng-i Fecr-i Velayet Müessesesi yay. 1. baskı, yıl: 1379 h.ş.
81. Pertovî Ez Ahlâk-ı İslâmî, *Seyyid Muhammed Şefî Mazenderanî*, İslâmî Tebliğ Teşkilatı Basım ve Yayın Merkezi.
82. Reviş-i Hodsazî, Yazarlar Grubu, Muhammed Bâkır Şeriatî Sebzevarî'nin önsözüyle, İslâmî, tebliğat Merkezi yay. Kum İlim Havzası.
83. Reviş-i Hodsazî, Yazarlar: *Feride Mustafavi (Humeyni)*, *Fatıma Caferî, Siddıka Masumî*.
84. Reyhanetu'l-Edeb.
85. Sed Meydan (Yüz Meydan), *Hâce Abdullah Ensarî*, Tahevî yay. 4. baskı, yıl: 1368 h.ş.
86. Selameti-yi Ten ve Revan, *Mahmud Beheştî*, Parsayan yay. 1. baskı, yıl: 1379 h.ş. İlkbahar.

87. Seyr ve Süluk, *Mahmud Beheşti*, Mani yay.
88. Sırru's-Salat, *İmam Humeyni* (r.a).
89. Şerh-i Nehcü'l-Belağa, *İbn Ebi'l-Hadid Mutezilî*.
90. Ta'lim ve Terbiyet Der İslâm, *Şehit Murtaza Mutahharî*, Sadra yay. 19. baskı, yıl: 1371 h.ş.
91. Tefsir-i Mevzuuy-i Kur'ân-ı Kerim ("Merahil-i Ahlâk" konusu), *Abdullah Cevadi Amulî*, İsrâ yay. 1. baskı, yıl: 1377 h.ş. Yaz.
92. Tefsir-i Numune, Yazarlar Grubu, Ayetullah Nasır Me-karim Şirazî denetiminde, Daru'l-Kutubi'l-İslâmiyye yay.
93. Tehzibu'l-Ahlâk ve Taharetü'l-A'rak, *İbn Miskeveyh*.
94. Te'min-i Rabıta-ı Cinsî, *Ahmet Mutahharî*, İslâmî Tebliğat Merkezi yay.
95. Usul-i Felsefe ve Reviş-i Realism, *Muhammed Hüseyin Tabatabaî*, Sadra yay.
96. Usul-u Kafî, *Şeyh Kuleyni*, Beyrut basımı.
97. Vahy ve Nübüvvet, *Şehit Murtaza Mutahharî*, Sadra yay.
98. Zemînehay-i Fesad ve Rah-i Derman, *Ali Ekber Babazâde*.
99. Zenaşûî Ez Nazar-ı Kur'ân ve Ehadîs-i Muteber, *Hasan Mustafavî*, Kullî yay.

NOT:

NOT: